

DE LANDARBEIDERSSTAND IN DE AKKERBOUWGEBIEDEN VAN NEDERLAND

Een onderzoek naar de demografie en de seizoenwerkloosheid

Interim-rapport No 191

Augustus 1953

Niet voor publicatie
Nadruk verboden

271161

89/10

Dit rapport werd getoetst aan het oordeel van een Commissie van Advies ad-hoc. Deze Commissie kon zich met de inhoud van het rapport verenigen.

De Commissie bestond uit de heren:

Prof. Dr E.W. Hofstee,	Hoogleraar aan de Landbouwhogeschool, (Voorzitter),
A.W. Biewenga Wzn,	Voorzitter van de Hoofdafdeling Sociale Zaken v.d. Stichting voor de Landbouw,
H. Bosman,	Lid van het Hoofdbestuur "St Deusdedit",
J. Lageveen,	Voorzitter van de Algemeen Nederlandse Agrarische Bedrijfsbond,
W. van der Mast, ec. drs	Directeur-inspecteur van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Groningen,
Dr Ir F.P. Mesu,	Directeur van de Cultuurtechnische Dienst,
Ir J.M.A. Penders,	Inspecteur van de Landbouw voor Landbouw-voorlichting,
P. Stokman,	Voorzitter van de Nederlandse Christelijke Landarbeidersbond,
B. Zinkweg,	Landbouwer te Numansdorp.

INHOUDSOPGAVE

	Woord vooraf	blz.
	Inleiding	1
HOOFDSTUK	I DE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL LANDARBEIDERS SINDS 1909	9
§	1. De totale bevolkingsontwikkeling	9
§	2. De ontwikkeling der mannelijke agrarische beroepsbevolking	12
§	3. Vergelijking der enquête-uitkomsten met recente tellingen van het C.B.S.	16
HOOFDSTUK	II DE INDELING VAN DE ARBEIDSKRACHTEN IN DE LANDBOUW	20
§	1. De indeling naar het dienstverband	20
§	2. De stabiliteit	22
§	3. De vaste kern	27
§	4. De functies van de vaste arbeiders	33
§	5. De vaardigheid	35
HOOFDSTUK	III ENKELE DEMOGRAFISCHE ASPECTEN VAN DE LAND- ARBEIDERSBEVOLKING	40
§	1. Leeftijdsopbouw	41
§	2. Huwelijksleeftijd	45
§	3. Kindertal	47
HOOFDSTUK	IV BEROEP EN SOCIALE MOBILITEIT VAN LANDARBEIDERS- KINDEREN	56
§	1. Inleiding	56
§	2. Beroep van de kinderen	56
§	3. Beroepscontinuïteit en sociale mobiliteit	59
§	4. Afvloeiing en beroepsveranderingen van landarbeiderszonen	63
HOOFDSTUK	V PROGNOSE	65
§	1. Algemeen	65
§	2. Maximum- en minimumprognose	67

		blz.
HOOFDSTUK	VI ONTWIKKELING EN ORGANISATIE VAN DE LANDARBEIDERSSTAND	68
	§ 1. Onderwijs	69
	§ 2. Organisatie	74
	§ 3. De kerkelijke gezindte	77
HOOFDSTUK	VII DE AFSTAND VAN DE WONING TOT HET WERK	79
	§ 1. De afstand woning-werk voor de vaste arbeiders	79
	§ 2. De woonsituatie der landarbeiders in Zeeuws-Vlaanderen en Groningen	80
	§ 3. De aard en betekenis der werkzaamheden van de losse arbeiders buiten de woon- gemeente	83
HOOFDSTUK	VIII LANDARBEIDERSGRONDGEBRUIK	85
	§ 1. Inleiding	85
	§ 2. Historische ontwikkeling en betekenis	85
	§ 3. Wie grondgebruiker zijn	89
HOOFDSTUK	IX DE WERKLOOSHEID	95
	§ 1. Inleiding	95
	§ 2. De werkzaamheden der losse arbeiders gedurende 1951	96
	§ 3. De werkloosheid	102
HOOFDSTUK	X SAMENVATTING	106

BIJLAGEN

WOORD VOORAF

In de jaren na de oorlog is in de landbouwkringen een zekere ongerustheid ontstaan met betrekking tot de landarbeiders. Men meende in vele gebieden symptomen op te merken van het verlaten van de landbouw - vooral door de jongere landarbeiders - en weinig aanvulling van de gelederen uit de landarbeiderszonen. Zou de landarbeidersstand misschien in enige tientallen jaren verdwijnen in Nederland? Het spreekt vanzelf, dat enige nadere gegevens over de huidige stand van zaken en de waarschijnlijke vooruitzichten van veel betekenis zijn voor het landbouwbeleid.

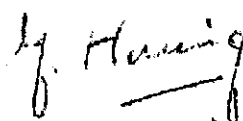
Daarnaast zou het van belang zijn wat beter te worden ingelicht over de seizoenwerkloosheid van de landarbeiders. Om de juiste geneesmiddelen te zoeken, moet men eerst over de aard en ernst van de kwaal goed zijn onderricht.

In opdracht van het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening en de Stichting voor de Landbouw heeft het Landbouw-Economisch Instituut dit onderzoek aangevat. Er is een uitvoerige enquête gehouden in 59 gemeenten in de akkerbouw- en weidegebieden omvattende nagenoeg alle landarbeiders in die gemeenten. Er is veel en waardevol materiaal verzameld. De bewerking is evenwel nog niet afgesloten. Het leek evenwel gewenst met de bekendmaking der resultaten niet te wachten tot het gehele onderzoek is beëindigd. Daarom wordt nu dit interim-rapport over de landarbeiders in de akkerbouwgebieden uitgebracht, dat slechts in een beperkte kring zal worden verspreid en nog niet voor publicatie is vrijgegeven. Indien ook het materiaal van de weidegebieden is verwerkt en bovendien het materiaal van de akkerbouwgebieden nog verder is bestudeerd en aangevuld met kwalitatieve gegevens zullen de resultaten van het landarbeidersonderzoek in één rapport worden gepubliceerd. Dit zal vermoedelijk in het begin van 1954 kunnen plaats vinden.

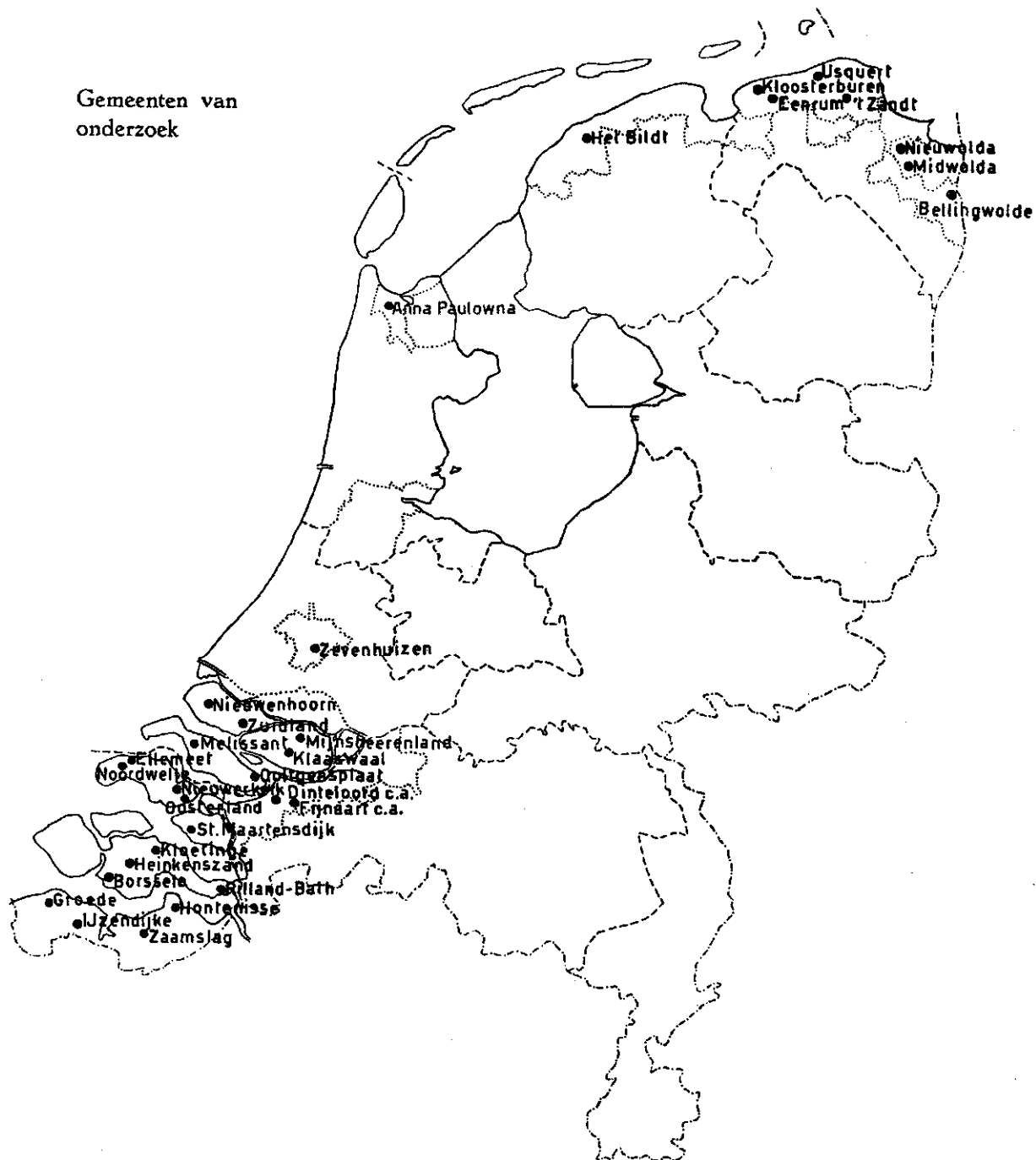
Het accent van dit interim-rapport ligt vooral op de kwantitatieve verwerking van de verzamelde gegevens. Het stelt het materiaal op een overzichtelijke wijze beschikbaar voor allerlei doeleinden.

Het onderzoek is verricht door de afdeling Streekonderzoek onder leiding van de hoofden Dr Ir A. Maris en Dr M.A.J. Visser. Bij de statistische verwerking van het materiaal is hulp geboden door Dr Ir G. Hamming. Het hoofdstuk over het grondgebruik door landarbeiders is samengesteld door Ir G.A. van Houten, verbonden aan de Afdeling Economische en Sociale Geografie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

De Directeur,

(Dr J. Horring)

Gemeenten van
onderzoek

In l e i d i n g

Dit rapport bevat de voorlopige uitkomsten van een onderzoek naar de landarbeidersstand, hetwelk in de eerste maanden van 1952 werd ingesteld op verzoek van de Stichting voor de Landbouw en het Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening. Het onderzoek betreft de landarbeidersstand in de zeelei- en weidegebieden alsmede die in de Veenkoloniën. De voorlopige uitkomsten van dit rapport hebben betrekking op de landarbeiders in de zeeleigebieden. Het volledige, definitieve rapport zal in het begin van 1954 verschijnen.

De aanleiding voor het onderhavige onderzoek ligt in de in vele betrokken kringen gekoesterde vrees, dat de landarbeidersstand gaandeweg in aantal vermindert en wel in een tempo, dat geen gelijke tred houdt met de ontwikkeling van de vraag naar arbeidskrachten in de agrarische bedrijfstak. In het algemeen heerst de opvatting, dat genoemde achteruitgang de meest dreigende vorm heeft aangenomen in de weidegebieden van Nederland en ook in sommige zeeleigebieden. Hiernaast vormde het reeds lang nijpende vraagstuk van de seizoenwerkloosheid in de landbouw een reden voor dit onderzoek. Hierbij wenste men in het bijzonder een antwoord op de vraag, een hoe omvangrijk arbeidsreservoir voor de landbouw noodzakelijk en dus verantwoord moet worden geacht, resp. op welke reserves aan arbeidskrachten uit de agrarische sfeer het overige bedrijfsleven mag rekenen. Het onderzoek beoogt derhalve een inzicht te geven zowel in de kwantitatieve als de kwalitatieve aspecten van de landarbeidersbevolking. Beide, de Overheid en de werkgevers- en werknemersorganisaties gevoelden in verband met de aard van het huidige sociale en economische beleid dringend behoefte aan een dergelijk inzicht.

De literatuur betreffende de landarbeiders, op zichzelf reeds weinig omvangrijk, is bijzonder schaars met concrete gegevens. In 1886 werd een Staatscommissie ingesteld met o.m. de taak de economische toestand der landarbeiders te bestuderen, terwijl in 1906 na een korte, doch roerige tussenperiode (werkstakingen) opnieuw een Staatscommissie tot hetzelfde doel werd ingesteld. Ook algemene en confessionele, alsmede politieke studieclubs begonnen omstreeks die tijd op dit gebied actief te worden. De verslagen en mededelingen hiervan waren enerzijds zeer globaal en berustten anderzijds op een te smalle basis. Belangrijk is, dat via de aldus verkregen kennis van de toestand der landarbeiders het inzicht veld won, dat het op grond van sociale en economische overwegingen noodzakelijk was voorzieningen te treffen inzake de levensomstandigheden van deze groep.

Uiteraard hebben de onderscheidene landarbeidersorganisaties een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming dezer voorzieningen. In 1900 werd in Leeuwarden de Bond van Zuivelfabrieksarbeiders opgericht, in 1901 de Protestant-Christelijke Bond van Land-, Tuinbouw- en Veldarbeiders en in 1904 de Rooms-Katholieke Landarbeidersbond. Anno 1906 waren er 143 agrarische vakverenigingen met tezamen 4744 leden, t.w.:

111 Algemene met 2982 leden	
19 Prot. Chr."	922 "
13 R. Kath. "	840 "

In 1908 ontstond de Nederlandse Bond van Arbeiders in het Zuivelbedrijf en in 1909 de Nederlandse Landarbeidersbond.

De vakbeweging breidde zich gestadig uit, zij het ook met ups en downs. In 1939 bedroeg het aantal georganiseerde landarbeiders 74802, verdeeld als volgt:

A.N.L.B. - 788 afd. - 29748 leden
N.C.L.B. - 713 afd. - 25544 leden
R.K.L.B. - 402 afd. - 17638 leden

Het is niet mogelijk in dit interim-rapport verder in te gaan op de sociaal-economische geschiedenis van de landarbeidersstand. Hier wordt derhalve volstaan met de vaststelling, dat sedert het einde van de eerste wereldoorlog een stelsel van wettelijke voorzieningen op het gebied van arbeidsvoorwaarden, -bemiddeling en -voorziening in de agrarische bedrijfstak tot stand is gekomen, waardoor vrijwel een einde is gekomen aan de vroegere achterstand bij andere bedrijfstakken.

Dat er desondanks tekenen zijn, die wijzen op een voortgaande vlucht uit het landarbeidersberoep, geeft te denken, Wanneer de materiële arbeidsvoorwaarden gelijkwaardig zijn aan die in andere beroepen, maar desondanks de animo voor het landarbeidersberoep gering is, dan moet de oorzaak worden gezocht in de wezenlijke aard van dit beroep. Hiermede komen wij op het terrein van maatschappelijke verhoudingen en wellicht tot de kern van het landarbeidersvraagstuk. Hebben wij hier te doen met een beroepstegenzin, welke een nawerking is van vroeger ongunstige omstandigheden of zal deze tegenzin ondanks sociaal-economische gelijkstelling met andere beroepen blijven voortbestaan? Indien dit laatste het geval is, dan is het belangrijk middelen te zoeken om genoemde tegenzin zoveel mogelijk op te heffen, m.a.w. te streven naar een evenwicht tussen hetgeen bedrijfseconomisch mogelijk en sociaal-psychologisch gewenst is.

Hiertoe was het nodig aan dit onderzoek een zeer brede basis te geven. De als bijlage achterin dit rapport opgenomen vragenlijst¹⁾ is in dit opzicht illustratief. Behalve de numerieke ontwikkeling van de landarbeidersstand in de tijd (I) is derhalve onderzocht, uit welke categorieën de landarbeidersstand bestaat, in hoeverre het beroep stabiel is, hoe groot de vaste kern op de bedrijven is, welke functies door landarbeiders worden bekleed en hoe het is gesteld met hun waardigheid (II).

1) Zie Bijlage Inl. 1.

Vervolgens is aandacht besteed aan enkele demografische aspecten, met name aan de leeftijd, de huwelijksleeftijd en het kindertal (III). Ook de door kinderen van landarbeiders uitgeoefende beroepen en hun sociale mobiliteit zijn in het onderzoek betrokken (IV). Met behulp van de genoemde gegevens is getracht de toekomstige ontwikkeling van de landarbeidersstand te kwantificeren (V). Een vooral in maatschappelijk opzicht bijzonder belangrijk object van het onderzoek is gevormd door het genoten onderwijs van landarbeiders en hun kinderen, alsmede door het organisatieleven, het laatste gezien tegen de achtergrond van kerkelijke groepering (VI). Als mogelijk aanloop tot definitieve afvloeiing uit het beroep is in een afzonderlijk hoofdstuk aandacht geschonken aan het forensisme en de algemene woonsituatie der landarbeiders (VII). In samenwerking met de afdeling Sociale en Economische Geografie van de Landbouw Hogeschool is een afzonderlijk hoofdstuk aan het Landarbeidersgrondgebruik gewijd (VIII). Tenslotte is de werkloosheid in de landbouw uiteraard als een van de voornaamste aspecten van het landarbeidersvraagstuk onderzocht (IX). De resultaten van het onderzoek naar de genoemde details zijn in hun onderling verband in een beknopte samenvatting neergelegd.

Vanzelfsprekend kon het onderzoek niet alle landarbeiders omvatten; een dergelijk volledig onderzoek zou te veel tijd en geld kosten. Daarom zijn in overleg met verscheidene deskundigen 31 gemeenten uitgekozen, die op grond van het beschikbare cijfermateriaal en de algemene indruk groepsgewijs of afzonderlijk representatief kunnen worden geacht voor het landbouwgebied, waarin zij zijn gelegen. Bij deze keuze der gemeenten heeft verder de voorwaarde gegolden, dat zij tezamen tenminste een aantal landarbeiders opleverden gelijk aan 15% van het totaal aantal landarbeiders in de zeekelegebieden. In tabel 1 is te zien, hoe deze verhouding per provincie is.

Tabel 1
Zeekelegebieden

HET PERCENTAGE LANDARBEIDERS IN DE KEUZEGEMEENTEN

Provincies	Aantal mnl. arbeiders in de landbouw ¹⁾		
	In de zeekele- gebieden	In de keuzegemeenten	
		Absoluut	in %
Groningen	13212	3276	24,8
Friesland	7236	1087	14,9
Noordholland ²⁾	7900	820	10,4
Zuidholland	13480	1706	12,7
Zeeland	15357	3511	22,9
Noordbrabant	5394	1048	19,4
Totaal	62629	11448	18,3

1) Bron: C.B.S.-Volks- en Beroepstelling 1947, tabel 10.

2) Excl. Wieringermeer

Aan de kwantitatieve voorwaarde is derhalve ruimschoots voldaan; de keuzegemeenten omvatten 18% van het totaal aantal landarbeiders in de zeekleigebieden. Dit was ook raadzaam, omdat de keuze nu eenmaal moest worden gebaseerd op betrekkelijk schaarse, weinig volledige gegevens. Uit dit rapport zal voorts blijken, dat ook in kwalitatief opzicht de keuze der gemeenten voldoende verantwoord is geweest, zodat veilig kan worden aangenomen, dat de uitkomsten der enquête een goed beeld van de landarbeidersstand in de zeekleigebieden geven.

Thans volgt een schematisch overzicht van de verspreiding der 31 keuzegemeenten over het zeekleigebied.

DE KEUZEGEMEENTEN

Zeekleigebieden

Provincies	Landbouwgebieden	Keuzegemeenten
Groningen	Noordelijke Bouwstreek	Kloosterburen Eenrum Usquert 't Zandt
	Nieuw Oldambt	Nieuwolda Midwolda
	Oud Oldambt	Bellingwolde
Friesland	Kleibouwstreek	Het Bildt
Noordholland	Noord-Oostpolders	Anna Paulowna
Zuidholland	Rijn-, Delf- en Schielandse droogmakerijen	Zevenhuizen
	Hoekse Waard	Mijnsheerenland Klaaswaal
	Voorne, Putten en Rozenburg	Zuidland Nieuwenhoorn
	Goeree en Overflakkee	Melissant Ooltgensplaat
Zeeland	Tholen en St. Philipsland	St Maartensdijk
	Schouwen en Duiveland	Noordwelle Ellemeet Nieuwerkerk Oosterland
	Zuid-Beveland	Kloetinge Borssele Heinkenszand Rilland-Bath
	Zeeuws-Vlaanderen West	Groede IJzendijke
	Zeeuws-Vlaanderen Oost	Zaamslag Hontenisse
Noordbrabant	N.W. Zeekleigronden	Dinteloord c.a. Fijnaart c.a.

De keuzegemeenten zijn dus verspreid over 15 van de 22 landbouwgebieden op de zeekleigronden. De overige gebieden zijn niet in het onderzoek betrokken, omdat wegens afwijkende of bijzondere omstandigheden aldaar het totaalbeeld van de eigenlijke landarbeidersstand zou zijn vertroebeld.

Het bleek geen eenvoudige zaak te zijn een lijst met namen en adressen te verkrijgen van de te enquêteren landarbeiders. Geen enkele instantie beschikte onstreeks Januari 1952 over een dergelijke registratie. Ook het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw functioneerde destijds nog te kort om de vereiste opgave te kunnen doen. Bovendien was besloten de massa zo ruim mogelijk te nemen, d.w.z. alle mannen van 15 jaar en ouder, die in het jaar 1951 onafgebroken of tijdelijk in de landbouw hadden gewerkt, in het onderzoek te betrekken. De enige methode om deze personen te bereiken bleek te zijn het raadplegen der bevolkingsregisters in tegenwoordigheid van enige plaatselijk goed bekende adviseurs. Naderhand werden de aldus verkregen naamlijsten vergeleken met de gegevens der districtsagenten van het Bedrijfspensioenfonds.

Aan alle op de lijst voorkomende personen werd vervolgens de vragenlijst toegezonden met een begeleidend schrijven, waarin behalve een korte toelichting omtrent het doel van het onderzoek het verzoek was vervat de vragenlijst op een bepaalde dag en tijd te komen inleveren.

Het verloop der enquête is over het algemeen zeer bevredigend geweest. Na eliminatie van personen, die tijdens de enquête geen landarbeiders bleken te zijn, heeft $\pm$ 90% aan de oproep gevolg gegeven.

Bij de verwerking van de verzamelde gegevens bleek reeds spoedig, dat de aantallen per gemeente veelal te gering waren voor toepassing der statistische methode. Hoe interessant het overigens is zich te verdiepen in plaatselijke omstandigheden, was het toch noodzakelijk de gemeenten te groeperen tot enkele gebieden, in het vervolg van dit rapport vermeld onder de nummers I-VI. Deze gebiedsindeling wordt in het volgende overzicht vermeld.

DE GEBIEDSINDELING

Zeekleigebieden

Gebied no	Gemeenten
I	Kloosterburen, Eenrum, Usquert, 't Zandt
II	Nieuwolda, Midwolda, Bellingwolde
III	Het Bildt, Anna Paulowna, Zevenhuizen
IV	Mijnsheerenland, Klaaswaal, Nieuwerkerk, Oosterland, St Maartensdijk, Rilland-Bath, Dinteloord en Fijnaart
V	Zuidland, Nieuwenhoorn, Melissant, Ooltgensplaat, Noordwelle, Ellemeet, Kloetinge, Borssele en Heinkenszand
VI	Groede, IJzendijke, Zaamslag, Hontenisse.

Tot goed begrip diene, dat deze indeling om statistiek-technische redenen moest worden gemaakt, voordat de resultaten van het onderzoek bekend waren. Wij moesten ons daarom baseren op hetgeen algemeen bekend is bijv. inzake de verhouding tussen de oppervlakte bouw- en grasland, de demografische en sociologische structuur, waarbij niettemin de geografische ligging moest worden gevolgd. Aldus is o.i. een bruikbare indeling verkregen, mits gebied III wordt gezien als een restgroep, waarvan de samenstellende gemeenten in menig opzicht heterogeen zijn.

Ook voor de andere gebieden bleek achteraf - zij het in veel mindere mate - dat nu eens deze dan weer die gemeente afweek van het gemiddelde. In het definitieve rapport zal hieraan de nodige aandacht worden geschonken. Het tijdschema voor dit interim-rapport was niet ruim genoeg om in dit opzicht naar ons gevoel geheel gereed te komen.

Tot slot van deze inleiding geven wij een korte typering van de landbouw op de zeekeigronden. Hierdoor wordt het mogelijk een duidelijker inzicht te verkrijgen in de verschillende aspecten, die het onderzoek heeft opgeleverd en kunnen deze geplaatst worden tegen een ruimere achtergrond.

De gemiddelde bedrijfsgrootte van de landbouwgebieden op de zeekeigronden varieert van 10-20 ha ¹⁾. Aangezien dit gemiddelde plaatselijk sterk beïnvloed wordt door het aantal kleine bedrijven, die qua oppervlakte weinig betekenis hebben en bijna uitsluitend met gezinspersoneel werken, geeft de gemiddelde bedrijfsgrootte van de bedrijven die groter zijn dan 5 ha een juister inzicht. Deze bedraagt voor de zeekeigronden gemiddeld bijna 25 ha. In Groningen is dit belangrijk hoger en varieert voor de landbouwgebieden van 25 tot 40 ha. In de andere provincies varieert dit voor de landbouwgebieden tussen 20 en 25 ha.

Op de zeekeigronden neemt over het algemeen het bouwland verreweg de voornaamste plaats in; gemiddeld is slechts 1/3 deel van de oppervlakte cultuurgrond in gebruik als grasland. De Friese kleibouwstreek wijkt in dit opzicht sterk af, terwijl in Noord- en Zuidholland het percentage bouwland doorgaans lager ligt dan in Groningen en Zeeland. De tuinbouw is in Noord- en Zuidholland en verder op enkele Zeeuwse eilanden van betekenis.

Het bouwlandgebruik vertoont een sterke variatie, doordat de gewassenkeuze vrij groot is. In Groningen nemen de granen (o.a. tarwe, haver en gerst) ongeveer de helft van het bouwland in en de handelsgewassen (o.a. vlas, koolzaad, zaden) bijna een vierde deel. De hakvruchten zijn hier in vergelijking met de andere gebieden van veel minder betekenis. In Friesland en op de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden is de oppervlakte hakvruchten groter dan de oppervlakte granen. In Friesland zijn dit hoofdzakelijk aardappelen (o.a. pootaardappels) terwijl ook op de Zuidhollandse eilanden - in tegenstelling tot de Zeeuwse eilanden - de oppervlakte aardappelen belangrijker is dan de oppervlakte suikerbieten.

1) Zie Bijlage Inl. 2

Uit deze korte beschrijving van de verschillende landbouwgebieden blijkt, dat het bedrijfsplan zeer verschillend is en er over het algemeen in de gewassenkeuze in de gebieden een vrij grote variatie bestaat. Dit in tegenstelling tot de zandgronden, waar weinig verschillen aanwezig zijn. De veestapel is daar echter van grotere betekenis. In de zeekleigebieden wordt bijna elk gebied gekarakteriseerd door een bepaald bedrijfstype, waarbij vooral de grondsoort van invloed is. Een zeer ongunstige arbeidsverdeling hebben de grote akkerbouwbedrijven in het Oldambt door hun eenzijdige graanteelt. Op de akkerbouwbedrijven in Zeeland bijv. is de toestand gunstiger door de verbouw van meer hakvruchten en plaatselijk tevens door de uienteelt. In de overige gebieden, waar men over het algemeen ook meer gemengde bedrijven aantreft, is het bouwplan vrij gevarieerd.

In verband met bovengenoemde invloed van het bedrijfsplan is het van belang na te gaan in hoeverre zich hierin wijzigingen hebben voltrokken 1). Het blijkt, dat de karakterisering die wij hierboven van de landbouwgebieden hebben gegeven, nagenoeg geheel op het verleden van toepassing is. Grote verschuivingen in de bouwland-grasland verhouding hebben alleen plaats gevonden in de laatste wereldoorlog en hebben zich over het algemeen thans weer hersteld. De oppervlakte tuingrond blijkt de laatste decennia in het Westelijk gebied te zijn uitgebreid. In het bijzonder geldt dit voor de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden. De oppervlakte peulvruchten is in bijna alle landbouwgebieden afgenomen. De hakvruchtenverbouw heeft zich niet in een bepaalde richting ontwikkeld; in het ene gebied is de aardappelverbouw in oppervlakte toegenomen, terwijl deze elders is gedaald. Dit is met de suikerbieten eveneens het geval. Dat de gewassenkeuze zich in een bepaalde richting heeft ontwikkeld, die ingrijpende wijzigingen in de arbeidsvoorziening heeft veroorzaakt, is niet te constateren; de tuinbouw maakt hierop voor enkele gebieden een uitzondering.

In het algemeen kan men zeggen, dat de landbouw op de zeekleigronden afhankelijk is van de oppervlakte cultuurgrond, de voortgebrachte productie en de productiewijze.

Wat betreft de oppervlakte cultuurgrond is de vergroting, die door inpoldering op de zeekleigronden wordt verkregen, het belangrijkste. Hierdoor vindt een blijvende werkgelegenheidsvergroting voor de gehele agrarische bevolking plaats. De laatste decennia bedraagt deze vergroting hoofdzakelijk veroorzaakt door de nieuwe Zuiderzeepolders $\pm$ 3000 ha per jaar, wat in verhouding tot de bevolkingsaanwas onvoldoende is. Voor de werkgelegenheid voor de landarbeiders is verder de bedrijfsgrootte van de landbouwbedrijven belangrijk 2). Een geringe bedrijfsgrootte zal tot gevolg hebben,

1) Zie Bijlage Inl. 3

2) Zie ook Hoofdstuk II

dat de gezinsarbeid van de boer belangrijk is. Een verkleining van de gemiddelde bedrijfs grootte, bijv. door splitsing van bedrijven, zal tengevolge hebben, dat de werkgelegenheid voor de landarbeiders geringer wordt. De gemiddelde bedrijfs grootte op de zeekelegronden was in 1910 15,8 ha, in 1950 14,8 ha.

Het productieplan is in verband met de arbeidsintensiteit en de arbeidsbehoefteverdeling over het jaar van betekenis. De hakvruchtenverbouw is bijv. 3 x zo arbeidsintensief als de graanteelt, terwijl de arbeidsbehoefteverdeling over het jaar zeer goed in het bouwplan past. De veestapel geeft in de winter zelfs een hogere arbeidsbehoefte dan in de zomermaanden, zodat op het gemengde bedrijfstype een regelmatigere behoefteverdeling ontstaat.

Als voornaamste factor voor de productiewijze moet de mechanisatie worden genoemd. Vaak wordt deze uitsluitend gezien uit het oogpunt van arbeidsbesparing. Men dient echter te bedenken, dat dank zij de mechanisatie het mogelijk is geweest in de loop der tijden de lengte van de werkdag te bekorten en meer in overeenstemming te brengen met het aantal arbeidsuren in andere bedrijfstakken. Tevens werd de zware lichamelijke arbeid die kenmerkend is voor het beroep landarbeider hierdoor beperkt. De invloed die de mechanisatie op de vermindering van de werkgelegenheid heeft gehad is bovendien beperkt gebleven, doordat hierdoor in vele streken de mogelijkheid ontstond voor intensivering en productieverhoging.

HOOFDSTUK I

DE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL LANDARBEIDERS SINDS 1909

Inleiding

Het verkrijgen van een betrouwbaar beeld van het kwantitatief verloop van de landarbeidersstand sedert het begin dezer eeuw blijkt geen eenvoudige zaak te zijn. De reden hiervan is, dat men bij de jaarlijkse inventarisaties van de land- en tuinbouw eerst sedert kort aandacht is gaan schenken aan de telling van arbeidskrachten in deze beroepssector. Derhalve is men voor historisch cijfermateriaal aangewezen op de uitkomsten der Volks- en beroepstellingen. Doch ook deze geven, althans voor vroegere jaren, slechts een globaal inzicht in de aantallen beroepspersonen onderscheiden naar de positie, welke zij in het bedrijf innemen. Eerst de telling van Mei 1947 laat hieromtrent het nodige licht schijnen.

Toch kunnen, zoals in het navolgende zal blijken, uit het beschikbare materiaal, mede op basis van hetgeen in publicaties te lezen en in de praktijk te beluisteren valt, enige duidelijke ontwikkelingstendenzen worden aangetoond. Voor een goed begrip is het nodig daarbij uit te gaan van de totale bevolkingsontwikkeling en vervolgens de loop der agrarische bevolking, zowel in haar geheel als in haar categorieën, in dat kader te beschouwen.

Hoewel de beroepsactiviteit van vrouwen op zichzelf beschouwd stellig niet te verwaarlozen is, is hier alleen de mannelijke (beroeps) bevolking in haar ontwikkeling gevolgd. Het gaat hier nl. niet om een kwalitatieve analyse van het arbeidspotentieel, doch om de kwantitatieve ontwikkeling in de tijd. Bovendien is het uiterst moeilijk conclusies te trekken uit de onderscheidene tellingen van vrouwelijke beroepspersonen, vooral van die in de landbouw. Het is vrijwel niet meer na te gaan in hoeverre in voorgaande jaren duidelijk onderscheid is gemaakt tussen werkzaamheid van vrouwen in het agrarisch bedrijf of in de huishouding, tussen betaalde en niet betaalde arbeidsters etc. Algemeen is bekend, dat er in tegenstelling tot vroeger tegenwoordig slechts zeer weinig betaalde vrouwelijke arbeidskrachten in de landbouw werkzaam zijn.

Wat de gebiedsbegrenzing aangaat, zullen achtereenvolgens de ontwikkelingstendenzen voor Nederland, de provinciën, de landbouwgebieden op de zeeklei en de enquête-gebieden worden beschouwd.

§ 1. De totale bevolkingsontwikkeling

De loop der bevolking wordt bepaald door 4 factoren: geboorte, sterfte, vestiging en vertrek. De beide eerstgenoemde zijn natuurlijke factoren, de laatste zijn van sociaal en economisch karakter. Naarmate een gebiedseenheid groter is, hebben de natuurlijke factoren in het algemeen meer invloed (bijv. geheel Nederland of ook een provincie); naarmate men de gebiedseenheid kleiner neemt, doen

de sociaal-economische factoren zich sterker gelden (landbouwgebieden en vooral gemeenten).

De resultante dezer factoren, de aanwas resp. vermindering der bevolking, laat zich het best uitdrukken door indexcijfers, waarbij de aantallen in 1909 op 100 worden gesteld 1). De mannelijke bevolking van Nederland is sinds 1909 met 65% toegenomen. Tussen de provinciën bestaan grote verschillen. Vooral Zeeland, maar ook Friesland en Groningen, provinciën dus met een uitgesproken plattelandskarakter, zijn sterk in bevolkingsontwikkeling achtergebleven. Een zeer groot deel van het geboorte-overschot in deze provinciën is opgeheven door een constant hoog vertrek naar andere gebieden. Dat genoemde provinciën juist overwegend zeekleigebieden zijn, maakt deze ontwikkelingsstendenz voor ons bijzonder interessant. Tabel 1 geeft een overzicht van de ontwikkeling in die landbouwgebieden, waarin de gemeenten van ons onderzoek zijn gelegen.

Tabel 1
Zeekleigebieden

DE ONTWIKKELING DER TOTALE MANNELIJKE BEVOLKING VAN 1909 TOT 1947

Gebied	Aantal mannelijke inwoners			
	1909		1930	1947
	absoluut	index	1909 = 100	
Nrd. Bouwstreek	24.530	100	109	118
Nieuw Oldambt	7.859	100	101	102
Oud Oldambt	16.395	100	112	124
Kleibouwstreek	42.515	100	102	113
Noord-Oostpolders	3.991	100	145	169
Rijn-, Delf- en Schiel.Droogm.	7.746	100	138	172
Hoekse Waard	17.057	100	110	118
Voorne, Putten en Rozenburg	15.647	100	93	97
Goeree en Overflakkee	13.944	100	114	121
Tholen en St Philipsland	8.787	100	100	101
Schouwen en Duiveland	11.855	100	99	97
Zuid-Beveland	22.373	100	112	130
Z. Vlaanderen West	13.377	100	106	104
Z. Vlaanderen Oost	24.829	100	110	121
Noordw. Zeekleigronde	39.258	100	113	124
Totaal 15 landbouwgebieden	270.163	100	109	118
Nederland	2899.125	100	136	165

1) Zie Bijlage I. 1

Deze cijfers tonen aan, dat er tussen de landbouwgebieden onderling grote verschillen in bevolkingsontwikkeling voorkomen. Kenmerkt het totaal der 15 betrokken landbouwgebieden zich op zichzelf door een bevolkingsaanwas, welke ver achterblijft bij het Rijksgemiddelde, onder deze gebieden blijken verscheidene afzonderlijk uitgesproken expulsiëgebieden te zijn. In Nieuw Oldambt, Voorne etc., Tholen etc., Schouwen en Duiveland, Westelijk Zeeuws-Vlaanderen is het gehele geboorte-overschot sedert 1909 opgeheven door migratie, zodat de totale bevolking in deze periode er nauwelijks is toegenomen, ja zelfs in enkele gebieden in aantal is teruggelopen.

Het is hier niet op zijn plaats uitvoerig cijfermateriaal aan te voeren als achtergrond voor deze tendenzen. Voldoende is te releveren, dat wij hier te doen hebben met typische plattelandsgebieden. Ook zonder exacte cijfers is het duidelijk, dat tussen 1909 en 1947 een groot aantal personen uit de agrarische bedrijfstak, althans uit de agrarische sfeer naar elders moet zijn getrokken, hetzij door emigratie naar het buitenland, hetzij door vertrek naar nieuwe landbouwgebieden of naar industrieën.

Voorts is bekend, dat het, althans wat de binnenlandse migratie betreft, vooral de jongeren zijn, die hun geluk elders gaan beproeven. De gemiddelde leeftijd van de achterblijvende bevolking stijgt hierdoor en dit oefent op zichzelf reeds een remmende invloed uit op de uitbreiding van het zielental.

Tegenover de genoemde gebieden met traag groeiende of zelfs afnemende bevolking, ziet men er enkele, waar de groei die van het Rijk evenaart of zelfs overtreft, met name de Noord-Oostpolders en de Rijn-, Delf- en Schielandse Droogmakerijen. Dit zijn duidelijke concentratiegebieden, later in cultuur gebrachte zeekleigronden, die bevolkingsoverschotten van elders hebben opgenomen en zich ook thans nog - kenmerken door een hoog geboorte-overschot.

De overige gebieden vertonen een langzame groei der bevolking, hetgeen betekent dat men daar voor een deel van de bevolkingsaanwas werkgelegenheid heeft weten te scheppen. Uit de praktijk weten wij, dat zulks inderdaad het geval is geweest en wel door intensivering van het landbouwbedrijf, door tuinbouw of bijzondere teelten (bloemen, vlas, uien) of wel door mindere of meerdere industrialisatie.

Om aan te tonen, dat de 31 keuzegemeenten van dit onderzoek representatief zijn te achten voor de zeekleigronden, worden in tabel 2 de indexcijfers van de bevolkingsontwikkeling gegeven voor de 6 enquêtegebieden.

Tabel 2
Enquêtegebieden

DE ONTWIKKELING DER TOTALE MANNELIJKE BEVOLKING VAN 1909 TOT 1947

Gebied	Aantal mannelijke inwoners			
	1909		1930	1947
	absoluut	index 1909 = 100		
I	4.857	100	101	107
II	6.109	100	106	111
III	7.249	100	120	137
IV	9.492	100	113	118
V	6.763	100	113	117
VI	6.692	100	104	110
Totaal 31 keuzegemeenten	41.162	100	110	118

Het totaal der 31 keuzegemeenten geeft geheel hetzelfde beeld te zien als het totaal der 15 landbouwgebieden, nl. een gelijkmatige, trage groei der bevolking tussen 1909 en 1947. Gebied III, waarin Anna-Paulowna (Noord-Oostpolders) en Zevenhuizen (Droogmakerijen) zijn gelegen, gaat ook hier aan de spits. De Groningse gebieden en Zeeuws-Vlaanderen blijven achter.

Resumerend kan dus worden opgemerkt, dat de zeekleigronden, met uitzondering van de jongere polders en droogmakerijen, expulsiegebieden zijn. Hun economische structuur is eenzijdig agrarisch geweest en biedt daarom niet voldoende werkgelegenheid aan de groeiende bevolking.

In de volgende paragraaf zal de ontwikkeling van de mannelijke agrarische beroepsbevolking worden nagegaan.

§ 2. De ontwikkeling der mannelijke agrarische beroepsbevolking

De mannelijke agrarische beroepsbevolking wordt hierbij onderscheiden naar het totaal en de zelfstandigen onder hen. Het verschil daartussen, de ondergeschikten dus, bestaat hoofdzakelijk uit arbeiders en medewerkende zoons. Slechts de Volks- en beroepstelling van 1947 biedt de mogelijkheid de kwantitatieve verhouding tussen deze beide categorieën te bepalen; de oudere beroepstellingen maken deze onderscheiding helaas niet 1).

Gemiddeld voor Nederland is het aantal arbeiders per bedrijf hoger dan het aantal medewerkende zoons, doch dit geldt niet voor de akkerbouw- en veehouderijbedrijven in Overijssel, Gelderland, Noordbrabant en Limburg, noch voor de groenten- en ooftsector in Limburg. Des te meer geldt het voor de overige provinciën, waaronder dus ook onze zeekleigronden.

Onder de hierboven genoemde ondergeschikten in de landbouw bevinden zich dus meer landarbeiders dan medewerkende zoons. Hoe de aantallen van beide categorieën afzonderlijk zich sedert 1909 hebben ontwikkeld, is niet in cijfers bekend. Echter is geen reden aan te nemen, dat het aantal medewerkende zoons in deze periode zou zijn afgenomen, het tegendeel is o.i. meer aanvaardbaar. Het lijkt ons daarom het meest juist van het standpunt uit te gaan, dat het gemiddeld aantal medewerkende zoons per bedrijf in 1909 en 1930 gelijk was aan dat in 1947.

Tabel 3
Provincies

DE ONTWIKKELING DER MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING
VAN 1909 TOT 1947

Gebied	Aantal mannelijke agrarische beroepspersonen											
	Totaal				Zelfstandigen				Ondergeschikten			
	1909		1930	1947	1909		1930	1947	1909		1930	1947
	absoluut	index 1909 = 100			absoluut	index 1909 = 100			absoluut	index 1909 = 100		
Groningen	35.505	100	105	111	9.787	100	107	125	25.718	100	103	105
Friesland	50.279	100	99	100	15.413	100	129	136	34.866	100	86	84
Drente	24.989	100	128	148	10.740	100	124	152	14.249	100	131	146
Overijssel	40.076	100	108	128	19.527	100	107	125	20.549	100	110	132
Gelderland	77.052	100	100	110	32.265	100	111	128	44.787	100	92	96
Utrecht	19.499	100	93	102	5.821	100	121	139	13.678	100	81	86
Noordholland	46.456	100	112	121	16.964	100	126	139	29.502	100	103	111
Zuidholland	63.594	100	121	126	17.727	100	132	160	45.867	100	118	114
Zeeland	32.766	100	102	91	7.746	100	123	135	25.020	100	96	77
Noordbrabant	71.685	100	101	109	29.253	100	106	117	42.432	100	99	104
Limburg	39.775	100	92	92	20.472	100	89	88	19.303	100	95	96
Nederland	501.686	100	105	112	185.715	100	114	128	315.971	100	101	103

1) Zie Bijlage I. 2

Het totaal aantal mannen in de agrarische beroepssector in Nederland is sedert 1909 met 12% toegenomen. Dit groeitempo is belangrijk trager dan dat van de totale bevolking (65%). Het blijkt verder, dat de zelfstandigen in de Landbouw weliswaar minder in aantal zijn toegenomen dan de totale bevolking, nl. met slechts 28%, maar toch belangrijk meer dan de totale agrarische bevolking. Dit betekent, dat de ondergeschikten in de Landbouw in deze periode niet of nauwelijks in aantal zijn toegenomen. Beschouwen wij deze ontwikkelingsgang naar provincie, dan komen enkele belangrijke punten aan het licht. De totale agrarische beroepsbevolking van Zeeland, Limburg, Friesland en Utrecht is tussen 1909 en 1947 niet gegroeid, die van Zeeland en Limburg zelfs verminderd. Voor de provincie Limburg geldt de bijzondere omstandigheid, dat daar ook het aantal zelfstandigen in de Landbouw is teruggelopen en dat zelfs in sterkere mate dan de ondergeschikte agrariërs.

In het kader van dit interim-rapport is het echter voldoende ons te bepalen bij de ontwikkeling in de betrokken provinciën. In Zeeland is de totale agrarische bevolking met 9% verminderd bij een toename van 35% van het aantal zelfstandigen. Het aantal ondergeschikten in deze provincie is derhalve zeer sterk verminderd. Ervan uitgaande, dat deze vermindering niet geldt voor het aantal medewerkende zoons (zie boven), kan worden geconcludeerd, dat het aantal landarbeiders in de provincie Zeeland is verminderd in een orde van grootte van 25%.

Op dezelfde wijze kan uit tabel 3 worden afgeleid, dat ook in Friesland de landarbeidersstand is ingekrompen, in Groningen waarschijnlijk eveneens, in Noordholland in geringe mate toegenomen, in Zuidholland afgenomen en in Noordbrabant ongeveer gelijk gebleven.

Nu geven deze provinciale cijfers slechts de gemiddelde en derhalve voor ons doel te globale trend aan. In tabel 4 worden daarom dezelfde cijfers per landbouwgebied gegeven. De agrarische bevolking in de landbouwgebieden is sedert 1909 nagenoeg gelijk gebleven en derhalve in verhouding tot de totale bevolking in veel mindere mate gegroeid. De zelfstandigen onder hen zijn daarentegen met ruim 40% toegenomen, d.i. een groei, welke het Rijksgemiddelde voor deze groep (28%) verre overtreft. De gemiddelde bedrijfs grootte is van 1910 tot 1950 aanmerkelijk kleiner geworden.

De algemene tendenz, welke uit tabel 4 kan worden waargenomen is, dat de zelfstandigen in de Landbouw gelijkmatig in aantal zijn toegenomen, terwijl het totaal der in de Landbouw werkzamen van 1909 tot 1930 in geringe mate toenam en tussen 1930 en 1947 verminderde. Dit duidt op een constante vermindering van het aantal landarbeiders, welke achteruitgang in de periode na 1930 werd versneld. Het aantal zelfstandigen is in alle landbouwgebieden toegenomen, in sommige regelmatig, in andere vooral vóór en in weer andere vooral na 1930. Met het totaal aantal agrariërs is het geheel anders gelegen. In Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen, Schouwen en Duiveland, Westelijk Zeeuws-Vlaanderen, de Friese Kleibouwstreek is de agrarische bevolking, vooral na 1930, verminderd in aantal. Daar het aantal zelfstandigen er toenam, moet dus het aantal landarbeiders zijn verminderd. Dezelfde tendenz, in mindere mate maar toch duidelijk, spreekt uit de cijfers voor alle overige landbouwgebieden, met uitzondering van de Noord-Oostpolders en de Rijn-, Delf- en Schielandse Droogmakerijen, alwaar niet alleen de zelfstandige agrariërs, maar ook de totale landbouwbevolking belangrijk aanwies.

Tabel 4
Zeekleigebieden

DE ONTWIKKELING DER MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING VAN
1909 t/m 1947
EN DE GEMIDDELTE BEDRIJFSGROOTTE IN 1910 EN 1950

Gebied	Aantal mannelijke agrarische beroepspersonen												Gemidd. bedr. grootte van al- le bedrijven boven 1 ha	
	totaal			zelfstandigen			ondergeschikten							
	1909		1930	1947	1909		1930	1947	1909		1930	1947		
	abs.	index 1909 = 100	104	106	abs.	index 1909 = 100	100	116	149	abs.	index 1909 = 100	100	96	
Noordelijke Bouwstr.	8.811	100	104	106	1.481	100	116	149	6.530	100	102	96	24,4	20,1
Nieuw Oldambt	2.562	100	109	103	397	100	103	106	2.165	100	110	102	29,0	32,5
Oud Oldambt	3.583	100	113	117	744	100	113	124	2.839	100	113	116	13,3	18,9
Klei bouwstreek	14.273	100	96	92	3.841	100	123	119	10.432	100	87	83	12,9	11,2
Noord-Oostpolders	1.713	100	136	149	511	100	136	161	1.202	100	136	144	15,1	12,7
Rijn, Delf- en Schiel.Droogm.	2.348	100	133	135	538	100	155	183	1.810	100	127	120	23,3	13,1
Hoekse Waard	5.378	100	109	104	830	100	146	188	4.548	100	102	89	22,1	17,5
Voorne, Putten en Rozenburg	3.968	100	115	111	1.150	100	143	165	2.818	100	104	89	12,8	11,2
Goeree en Overflakke	5.224	100	117	118	1.158	100	134	168	4.066	100	112	103	13,5	9,4
Tholen en St Philips- land	3.213	100	110	106	904	100	117	135	2.309	100	108	94	11,3	9,5
Schouwen en Duivel.	3.979	100	102	87	959	100	116	124	3.020	100	98	75	15,6	13,0
Zuid-Beveland	6.864	100	112	112	1.289	100	160	208	5.575	100	101	89	14,5	10,8
Z.Vlaanderen West	4.559	100	106	89	917	100	144	149	3.642	100	97	74	20,3	15,8
Z.Vlaanderen Oost	7.693	100	99	83	1.684	100	109	115	6.009	100	96	74	16,1	14,7
N.W. Zeekleigronden	9.439	100	106	106	2.402	100	106	122	7.037	100	107	101	14,1	15,2
Totaal 15 landbouw- gebieden	82.807	100	107	103	18.805	100	125	142	64.002	100	102	92	15,8	13,7

Als één der oorzaken van de vermindering van het aantal landarbeiders kan de afnemende van de gemiddelde bedrijfsgrootte worden genoemd. Met enkele uitzonderingen (Oud Oldambt, Nieuw Oldambt en de Noordwestelijke Zeekleigronden in Noordbrabant) is de gemiddelde bedrijfsgrootte in alle landbouwgebieden afgenomen. De mate, waarin dit het geval is, is nagenoeg evenredig aan de mate, waarin het aantal zelfstandige agrariërs toenam. Er kwamen dus meer kleinere gezinsbedrijven, d.w.z. de vraag naar landarbeiders nam af.

In het voorgaande werd reeds opgemerkt, dat het verloop van het aantal landarbeiders tussen 1909 en 1947 kon worden berekend door ervan uit te gaan, dat het gemiddeld aantal medewerkende zoons per bedrijf gedurende deze periode gelijk is gebleven, nl. gelijk aan het gemiddelde volgens de Volks- en beroepstelling van 1947. Voor het totaal der 15 landbouwgebieden bedroeg dit gemiddelde 0,36 medewerkende zoons per bedrijfshoofd. De aantallen bedrijfs- hoofden in 1909, 1930 en 1947 bedroegen resp. 18805, 23541 en 26665. Wanneer men nu de aantallen zoons berekent en de som van bedrijfshoofden en zoons aftrekt van het totaal aantal mannelijke agrarische beroepspersonen, dan houdt men de aantallen landarbeiders over. Deze bedragen voor het totaal der 15 landbouwgebieden in de genoemde jaren resp. 57232, 56757 en 49065. Door omrekening van genoemde aantallen op basis van 1909 = 100, verkrijgt men als indexcijfers 100, 99 en 86, d.w.z. het aantal landarbeiders in de zeekleigebieden is tussen 1909 en 1930 niet toegenomen en tussen 1930 en 1947 met 13 à 14% afgenomen.

Tabel 5
Enquête-gebieden

DE ONTWIKKELING DER MANNELIJKE AGRARISCHE BEROEPSBEVOLKING VAN
1909 TOT 1947

Gebied	Aantal mannelijke agrarische beroepspersonen											
	Totaal				zelfstandigen				ondergeschikten			
	1909		1930	1947	1909		1930	1947	1909		1930	1947
	absoluut	index 1909=100	absoluut	index 1909=100	absoluut	index 1909=100	absoluut	index 1909=100	absoluut	index 1909=100	absoluut	index 1909=100
I	1.854	100	104	107	320	100	116	149	1534	100	102	99
II	2.079	100	114	118	369	100	102	117	1710	100	116	118
III	3.302	100	118	116	771	100	143	160	2531	100	110	103
IV	4.060	100	109	103	886	100	107	138	3174	100	110	93
V	2.774	100	111	105	626	100	141	158	2148	100	103	90
VI	2.633	100	103	91	508	100	129	138	2125	100	96	80
Tot. 31 keuze- gemeenten	16.702	100	110	106	3.480	100	125	145	13222	100	107	96

Evenals voor de landbouwgebieden blijkt voor de keuzegemeenten een toeneming van het aantal zelfstandigen in de Landbouw bij een nagenoeg stabiel blijven der totale agrarische bevolking, d.w.z. vermindering van het aantal ondergeschikten, voornamelijk landarbeiders. Overigens blijkt uit de cijfers voor de enquête-gebieden, dat gemeentelijke ontwikkelingstendenzen te grote invloed kunnen uitoefenen om representatief te zijn voor de totale zeekelegronden. Voor het regionale beleid zijn zij echter illustratief en uitermate goed bruikbaar. Zo blijkt voor de drie gemeenten in Nieuw en Oud Oldambt het aantal ondergeschikten juist in sterkere mate te zijn toegenomen dan het aantal agrarische zelfstandigen, terwijl de totale bevolking (zie tabel 2) minder sterk toenam. Deze cijfers hebben belangrijke repercussies voor de ontwikkelingsgang in de overige gemeenten van genoemde gebieden, zowel ten aanzien van de landbouwbedrijfstak als van de bevolking in die gemeenten in haar geheel. In het kader van dit rapport moge het opportuun zijn op regionale tendenzen de aandacht te vestigen, in dit hoofdstuk gaat het echter vooral om het aangeven van de algemene ontwikkelingsgang in het zeekelegebied.

§ 3. Vergelijking der enquête-uitkomsten met recente tellingen van het O. B. S.

Recente tellingen van het C.B.S., waarbij het betaalde personeel in de Landbouw kwantitatief is bepaald, zijn de Volks- en beroepstelling van 31 Mei 1947, de land- en tuinbouwinventarisatie van diezelfde periode en de Landbouwtelling 1950 II, gehouden omstreeks December van genoemd jaar.

Omdat deze drie tellingen alle onderling verschillen in opzet en aangehouden indelingscriteria, zullen onze enquête-uitkomsten noodzakelijkerwijs met elk afzonderlijk moeten worden vergeleken. Dit is mogelijk, doordat het enquête-materiaal zodanig is verzameld en uitgewerkt, dat het qua rangschikking der diverse categorieën kan worden aangepast aan de indeling der C.B.S.-tellingen.

De Volks- en beroepstelling was evenals onze enquête een telling, waarbij de gegevens rechtstreeks bij de betrokken personen werden ingezameld. De landbouwinventarisatie van 1947 en de landbouwtelling 1950 II waren daarentegen bedrijfstellingen, d.w.z. de gegevens van alle op het bedrijf werkende personen werden van de boer verkregen. Het is duidelijk, dat laatstgenoemde telmethode allerlei onnauwkeurigheden sterk in de hand werkt.

a. Vergelijking met de uitkomsten der Volks- en beroepstelling van 31 Mei 1947.

De Volks- en beroepstelling van 1947 vermeldt de landarbeiders, inclusief de losse arbeiders, die op het tijdstip der telling in de Landbouw werkzaam waren. Gezien dit tijdstip (Mei 1947) mag men aannemen, dat het vermelde aantal landarbeiders betrekking heeft op alle personen, die tenminste 3 maanden van het jaar in de Landbouw werkzaam zijn geweest. In tabel 6 worden deze aantallen

per enquête-gebied vergeleken met de overeenkomstige aantallen der L.E.I.-enquête.

Tabel 6

VERGELIJKING L.E.I.-ENQUÊTE MET VOLKS- EN BEROEPSTELLING 1947

Gebied	Aantal "landarbeiders", dat tenminste 3 maanden van het jaar in de Landbouw heeft gewerkt	
	L.E.I. 1951	Volks- en beroepstell. 1947
I	1.310	1.394
II	1.490	1.760
III	1.910	2.216
IV	2.320	2.465
V	1.590	1.550
VI	1.100	1.322
Totaal 31 keuze-gemeenten	9.720	10.707

Zowel voor het totaal der keuze-gemeenten als voor de afzonderlijke enquête-gebieden, met uitzondering van gebied V, geeft de Volks- en beroepstelling hogere aantallen dan het L.E.I. De verklaring hiervoor ligt mede in de voortschrijdende vermindering van het aantal landarbeiders. Gebied V geeft, zij het in geringe mate, een tegengesteld beeld te zien, doch dit behoeft geen verwondering te wekken, als men bedenkt, dat dit gebied de Zuidhollandse en Zeeuwse eilanden omvat, waar omstreeks 1947 de normale toestand nog niet overal was hersteld. Onder normale omstandigheden zouden er ongetwijfeld meer landarbeiders zijn geweest.

b. Vergelijking met de uitkomsten der Land- en tuinbouwinventarisatie van 1947.

De Land- en tuinbouwinventarisatie van Mei 1947 telde als vaste arbeidskrachten allen, die in dat jaar regelmatig in het bedrijf werkzaam waren. Dit is wel een weinig vast indelingscriterium en uit de vergelijking van de resultaten met de L.E.I.-enquête (tabel 7) blijkt ook duidelijk, dat deze instructie de telling vermoedelijk nadelig heeft beïnvloed. Terwille ener vergelijking wordt ervan uitgegaan, dat de Inventarisatie van 1947 in het algemeen als vaste arbeiders heeft gerekend die arbeiders, die tenminste 9 maanden van het jaar in de Landbouw hebben gewerkt.

Tabel 7

VERGELIJKING L.E.I.-ENQUÊTE MET LAND- EN TUINBOUWINVENTARISATIE 1947

Gebied	Aantal "landarbeiders", dat tenminste 9 maanden v.h. jaar in de Landb. heeft gewerkt.	
	L.E.I. 1951	Inventarisatie 1947
I	1.090	1.080
II	1.010	931
III	1.490	1.341
IV	1.720	1.725
V	1.200	1.011
VI	880	1.051
Totaal 31 keuzegen.	7.390	7.139

In totaal blijft het aantal volgens de Inventarisatie 1947 beneden dat volgens de L.E.I.-enquête. Voor gebieden I en IV zijn de aantallen ongeveer gelijk, voor gebied VI komt de Inventarisatie 1947 en voor de overige gebieden juist de L.E.I.-enquête tot belangrijk hogere aantallen. Op grond hiervan moet o.i. de Land- en tuinbouwinventarisatie van 1947 als arbeidskrachtentelling minder bruikbaar worden geacht, tot welke conclusie ook vergelijking met andere L.E.I.-enquêtes reeds aanleiding heeft gegeven. Wellicht is het van belang hierbij op te merken, dat de Inventarisatie 1947 in tegenstelling tot deze L.E.I.-enquête, een bedrijfstelling is geweest, hetgeen kan inhouden, dat minder categorieën van arbeiders zijn geteld.

c. Vergelijking met de uitkomsten van de Landbouwtelling 1950^{II}

Ook de Landbouwtelling 1950 II is een bedrijfstelling, zodat de verwachting gewettigd is, dat haar uitkomsten aan de lage kant zullen zijn. Als vaste arbeiders zijn geteld allen, die tenminste 1/3 deel van het jaar in het bedrijf hebben gewerkt. Enerzijds bestaat hierbij de gerede kans, dat de boer al of niet opzettelijk verzuimt één of meerdere arbeiders op te geven. Anderzijds zijn de arbeiders, die wel vier maanden in de Landbouw, doch minder dan vier maanden op hetzelfde bedrijf hebben gewerkt, niet als vaste doch als tijdelijke arbeidskrachten (in werkweken) genoteerd. Het gevolg van dit laatste is, dat de verschillen met de L.E.I.-enquête het kleinst zijn voor de gebieden I en VI, gebieden waar het percentage vaste arbeiders hoog is (resp. 70 en 68%).

In tabel 8 worden de aantallen "landarbeiders", die volgens de enquête in 1951 slechts bij één werkgever in de Landbouw hebben gewerkt en tenminste 17 weken bij die werkgever in dienst zijn geweest vergeleken met de aantallen vaste, betaalde arbeidskrachten volgens de Landbouwtelling 1950 II.

Tabel 8

VERGELIJKING L.E.I.-ENQUÊTE MET LANDBOUWTELLING 1950 II

Gebied	Aantal "landarbeiders", dat tenminste 4 maanden van het jaar in de Landbouw heeft gewerkt.			
	L.E.I. - 1951			Landbouwtell. 1950 II totaal
	het gehele jaar	≥4 mnd bij 1 werkgever	totaal	
I	950	150	1.100	1.124
II	800	330	1.130	938
III	1.130	400	1.530	1.391
IV	1.470	300	1.770	1.737
V	1.020	220	1.240	993
VI	790	120	910	888
Totaal 31 keuzegem.	6.160	1.520	7.680	7.071

Per saldo geeft de Landbouwtelling 1950 II voor de 31 keuze-gemeenten omstreeks 600 arbeiders minder dan de L.E.I.-enquête. Dit verschil wordt voornamelijk veroorzaakt in de gebieden II, III en V. Andere onderzoekingen hebben tot de indruk geleid, dat de Landbouwtelling 1950 II betrouwbaarder is dan de Inventarisatie van 1947. Zij lijkt in ieder geval zeer goed bruikbaar voor doeleinden, waarbij niet met absolute aantallen doch met volwaardige arbeidskrachten wordt gerekend. Uit tabel 8 kan ook worden afgeleid, uit hoeveel werkelijk vaste en hoeveel tijdelijke arbeiders de arbeidskrachten bestaan en in welke verhouding deze categorieën in de onderscheidene zeekelegebieden voorkomen. Het hieronder volgend procenten-overzicht kan goede diensten bewijzen bij het gebruik van de uitkomsten der Landbouwtelling 1950 II:

Gebied	Percentage arbeiders heel jaar vast	Percentage arbeiders ≥ 4 mnd in het bedrijf
I	86	14
II	70	30
III	74	26
IV	83	17
V	82	18
VI	87	13
Totaal	80	20

S a m e n v a t t i n g

Resumerend kan worden opgemerkt, dat de enquête-cijfers het best vergelijkbaar zijn met die van de Volks- en beroepstelling 1947. Dit is ook begrijpelijk, daar beide beroepstellingen zijn, d.w.z. hun gegevens zijn per persoon verzameld. Onderlinge vergelijking leidt tot de conclusie, dat ook tussen 1947 en 1951 het aantal (vaste) landarbeiders enigermate is afgenomen. De Inventarisatie van 1947 en de Landbouwtelling 1950 II zijn beide bedrijfstellingen, d.w.z. de gegevens worden via de boer verzameld, hetgeen onnauwkeurigheden sterk in de hand werkt en bovendien ten aanzien van de tijdelijke arbeidskrachten tot dubbeltellingen leidt. De Inventarisatie van 1947 wordt ten aanzien van de arbeidskrachtentelling minder betrouwbaar geacht, zowel vanwege het tijdstip dezer telling als tengevolge van de vage telinstructie. De Landbouwtelling 1950 II daarentegen lijkt zeer goed bruikbaar voor berekeningen, waarbij niet met absolute aantallen, doch met volwaardige arbeidskrachten of arbeidsjaareenheden wordt gewerkt. Blijkens vergelijking met de L.E.I.-enquête, liggen de aantallen der Landbouwtelling 1950 II aan de lage kant, vooral in gebieden met veel losse arbeiders.

=====

HOOFDSTUK II

DE INDELING VAN DE ARBEIDSKRACHTEN IN DE LANDBOUW

Inleiding

De belangrijkste onderscheiding van de categorieën van arbeiders is gebaseerd op het dienstverband met de werkgever. Het dienstverband van de landarbeider beïnvloedt niet alleen de duur van de werkperiode op een bedrijf of in de landbouw, maar maakt een onderscheid mogelijk in twee grote groepen van landarbeiders, nl. vaste en losse. In dit hoofdstuk zullen wij eerst een beschouwing geven van de kwantitatieve verhoudingen in het dienstverband en de arbeidsduur in de landbouw; daarna zullen wij zien in hoeverre deze verhoudingen stabiel zijn.

Een tweede onderscheiding van de landarbeiders is mogelijk naar de functies en vaardigheid. Hoewel deze indeling in verband met een werkclassificatie van de arbeiders zeer belangrijk is, kan hij niet worden gebruikt als basisindeling voor een gedetailleerd onderzoek, omdat zoals hieronder zal blijken geen voldoende homogene groepen kunnen worden gevormd.

§ 1. De indeling naar het dienstverband

Bij onze enquête zijn de landarbeiders onderscheiden in twee hoofdgroepen, nl. in vaste en losse arbeiders. Deze onderscheiding berust op de indeling naar het dienstverband volgens de C.A.O. Volgens de C.A.O. zijn de arbeiders naar het dienstverband in te delen in drie groepen, nl. vaste, los-vaste en losse arbeiders. Bij de vaste arbeiders kan het contractjaar of eventueel het gedeeltelijke contractjaar tussentijds niet worden onderbroken. Bij de los-vaste arbeiders kunnen de werkzaamheden in de winterperiode van 1 December tot 1 Maart ten hoogste acht weken worden onderbroken wegens onwerkbaar weer, tengevolge van vorst of sneeuw. De overige arbeiders worden als losse arbeiders beschouwd. Ten aanzien van de vastlegging van het dienstverband gelden streeks- gewijs verschillende bepalingen. Het bleek, dat deze niet altijd nauwkeurig worden nagevolgd, zodat het soms moeilijk was uit te maken, tot welke categorie de arbeider behoorde.

Bij dit onderzoek zijn de vaste en los-vaste arbeiders in één groep samengevoegd, die wij vaste arbeiders zullen noemen. De hoofdgroep van de losse arbeiders is verder ingedeeld naar het aantal maanden dat in 1951 in de landbouw was gewerkt. Van de personen, die langer dan 10 maanden in de landbouw werkzaam zijn geweest, is nagegaan, hoeveel hiervan slechts één werkgever hebben gehad. Het blijkt, dat deze groep vrij groot is; wij kunnen deze arbeiders nog beschouwen als behorende tot de vaste bedrijfskern, aangezien ze het gehele jaar - in vele gevallen zelfs verscheidene jaren - bedrijfsvast zijn geweest. Omdat de vraagstelling van de vaste en losse arbeiders bij de enquête niet gelijk is geweest, was overbrenging van deze groep naar de vaste arbeiders niet mogelijk.

De landarbeiders, die langer dan 10 maanden in de landbouw hebben gewerkt en twee of meer werkgevers hebben gehad, zou men "landbouwvast" kunnen noemen. In verband met de Wachtgeld- en Werkloosheidsverzekering is voor de losse arbeiders de grens van zes maanden belangrijk. De grens van drie maanden is gekozen als afscheiding van de groep, die slechts gedurende de zeer drukke seizoenmaanden in de landbouw werkzaam is (zie Hoofdstuk IX). Voor de belangrijkste facetten van het onderzoek is deze indeling gehandhaafd.

Tabel 1 geeft een nader kwantitatief inzicht in het dienstverband en de arbeidsduur in de landbouw.

Tabel 1

HET AANTAL ARBEIDERS PER GEBIED NAAR DIENSTVERBAND
EN ARBEIDSDUUR IN DE LANDBOUW¹⁾

Categorieën	I	II	III	IV	V	VI	Totaal	
	in procenten							abs
Vaste arbeiders	70	45	56	60	61	68	59	5485
w.o. los-vast	24	34	22	14	14	18	20	1848
Losse arbeiders	30	55	44	40	39	32	41	3808
w.o. ≥ 10 mnd in de landbouw bij één werkgever	5	6	8	4	5	4	5	491
≥ 10 mnd in de landbouw bij ≥ 2 werkgevers	5	5	8	5	6	4	6	534
6,0-9,9 mnd in de landb.	10	16	17	16	16	13	15	1401
3,0-5,9 mnd in de landb.	6	12	6	9	8	6	8	754
<3 mnd in de landbouw	4	16	5	6	4	5	7	628
Totaal (in %)	100	100	100	100	100	100	100	
(abs)	1183	1486	1822	2243	1479	1080		9293

Bijna 60% van de landarbeiders blijkt in vast dienstverband te zijn. Zeer gunstig zijn deze percentages in gebied I en VI, zeer laag in gebied II. Wanneer wij de landarbeiders, die langer dan 10 maanden bij één werkgever werkzaam zijn geweest en die zich hebben opgegeven als losse arbeider, mogen beschouwen als oorspronkelijk vaste arbeiders, dan blijkt dat deze overgang juist het sterkst is in de gebieden, waar naar verhouding minder vaste arbeiders voorkomen. Het aantal arbeiders, dat 6-10 maanden in de landbouw werkt is de grootste groep van de losse arbeiders, behalve in gebied II, maar evenveel korter dan 3 maanden in de landbouw werken.

Bij de vaste arbeiders dient nog afzonderlijk genoemd te worden de groep van het inwonend personeel. Dit aantal blijkt zeer gering en gemiddeld slechts 1% te bedragen. In Zeeuws-Vlaanderen komen nog de hoogste aantallen voor. Het betreft hier hoofdzakelijk

¹⁾ Voor de aantallen per gemeente zie Bijlage II.6.

jongere ongehuwde arbeiders. In vele gevallen bestaat er een familie-verhouding tussen werknemer en werkgever. Wij kunnen dan ook zeggen, dat deze categorie in de zoekleigebieden tot het verleden behoort.

In de gebieden is verder geen opmerkelijk verschil naar leeftijd en dienstverband te constateren, behalve bij de losse arbeiders, die langer dan tien maanden in de landbouw werken. Het blijkt, dat de groep met slechts één werkgever gemiddeld ouder is dan de landarbeiders met twee of meer werkgevers; de laatste categorie heeft een gemiddelde leeftijd, die onder het algemeen gemiddelde ligt.

§ 2. De stabiliteit

Onder stabiliteit willen wij hier verstaan de bestendigheid van het dienstverband in de landbouw. Deze continuïteit is belangrijk in verband met de wijzigingen, die zich in de aantalsverhoudingen van de vaste en losse arbeiders voordoen. Tussen de groepen vaste en losse arbeiders bestaan namelijk duidelijke verschillen, o.a. wat betreft de handvaardigheid (§ 5). Ook in verband met de werkloosheid en de afvloeiing van de landarbeiders uit de landbouw is een nador inzicht in het verloop van het dienstverband noodzakelijk.

1. De stabiliteit van de vaste arbeiders.

Aan de vaste arbeiders is gevraagd, hoelang ze reeds in vast dienstverband in de landbouw werkzaam zijn geweest en wat men voordien heeft gedaan. Onderstaande tabel geeft een overzicht van de resultaten der antwoorden naar gebied.

Tabel 2

DE CONTINUÏTEIT VAN HET DIENSTVERBAND VAN DE VASTE ARBEIDERS NAAR GEBIED

Beroep(en) vóór het vaste dienstverband	I	II	III	IV	V	VI	Totaal	abs
	in p r o c e n t e n							
Altijd in vast dienstverband geweest	49	47	53	62	51	70	53	2904
Voordien eigen of ouderlijk bedrijf	2	2	3	3	4	4	3	165
Voordien los landarbeider	23	25	22	19	24	25	22	1223
Voordien in aanverwante beroepen	2	3	2	1	2	2	2	102
Voordien buiten de landb.	4	5	3	4	4	5	4	242
Voordien los arb. + in aanverw. beroepen	13	11	6	4	8	4	7	396
Voordien los + in aanverw. ber. + buiten de landbouw	2	2	3	1	2	2	2	104
Voordien los + buiten de landbouw	2	2	3	3	2	2	2	139
Voordien in diverse combinaties	3	3	5	3	3	6	4	210
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	
(% abs)	828	666	1022	1334	903	732		5485

Ruim de helft van de vaste landarbeiders blijkt steeds in vast dienstverband werkzaam te zijn geweest, terwijl bijna één-vierde deel voordien als los arbeider werkzaam was. De rest heeft, eventueel naast het losse dienstverband in de landbouw, ook in aanverwante beroepen of buiten de landbouw gewerkt. Tussen de gebieden zijn geen grote verschillen. Gebied II, waar het percentage vaste arbeiders het laagst bleek te zijn, geeft ook het geringst aantal vaste arbeiders in constant vast dienstverband te zien.

Beschouwen wij vervolgens de continuïteit van het dienstverband naar leeftijdsklasse.

Tabel 3

DE CONTINUÏTEIT VAN HET DIENSTVERBAND VAN DE VASTE ARBEIDERS NAAR LEEFTIJD SKLASSE

Beroep(en) vóór het vaste dienstverband	<20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	≥ 60	Totaal	
	in procenten								abs
Altijd in vast dienstverband geweest	79	66	48	49	46	48	50	53	2904
Voordien eigen of ouderlijk bedrijf	1	2	5	5	3	2	2	3	165
Voordien los landarbeider	12	15	24	25	25	24	25	22	1223
Voordien in aanverwante beroepen	1	1	1	2	3	2	2	2	102
Voordien buiten de landbouw	3	6	7	4	4	5	3	4	242
Voordien los arb.+ aanverw.ber.	2	4	8	8	10	9	6	7	396
Voordien los + aanverw.ber. + buiten de landbouw	-	0	1	1	2	3	4	2	104
Voordien los + buiten de landbouw	1	2	2	1	3	3	2	3	139
Voordien diverse combinaties	1	4	4	5	4	4	6	4	210
Totaal	(% 100)	(% 100)	(% 100)	(% 100)	(% 100)	(% 100)	(% 100)	(% 100)	
	(abs 609)	(abs 548)	(abs 532)	(abs 1113)	(abs 1150)	(abs 1002)	(abs 531)	(abs 100)	5485

Hieruit blijkt, dat de vaste landarbeiders in de leeftijdsgroepen <25 jaar, merendeels steeds vast zijn geweest. Dit feit wordt echter beïnvloed door hun nog korte beroepsperiode. Het verschil met de ouderen wordt hoofdzakelijk veroorzaakt, doordat meer van laatstgenoemden in los dienstverband in de landbouw werkzaam zijn geweest. Het is opmerkelijk, dat van de jongeren (ouder dan 20 jaar) een bijna evenhoog percentage reeds in aanverwante beroepen of buiten de landbouw werkzaam is geweest. Een nader inzicht in de betekenis van de periode, waarin niet in vast dienstverband in de landbouw is gewerkt, geeft de volgende tabel.

Tabel 4

DE VASTE ARBEIDERS, DIE NIET ALTIJD IN VAST DIENSTVERBAND ZIJN GEWEEST,
PER LEEFTIJDSCLASSE INGEDEELD NAAR DUUR EN AARD VAN DE
ANDERE BEZIGHEDEN

Relatieve tijdsduur van het vaste dienstverband		<20	20 - 34			35-49	≥ 50	Totaal	
			ongeh.	tot.	geh.				
				in procenten					
≥ de helft van de tijd vast geweest in % van alle vaste arbeiders per leeftijdsgroep		16	20	20	19	22	24	22	1171
≤ de helft van de tijd vast geweest in % van alle vaste arbeiders per leeftijdsgroep		5	19	27	35	30	26	25	1391
de helft van de tijd vast geweest	(voordien thuis of eigen bedrijf	-5	-3	-4	-5	-6	4	5	
	(" los landarbeider	59	54	56	57	55	54	55	
	(" verwant aan de landbouw	7	6	6	6	6	4	6	
	(" buiten de landbouw	17	18	14	10	7	11	11	
	(" los.verwant a.d.landbouw	2	9	9	10	14	11	11	
	(" los.buiten de landbouw	7	4	4	3	4	7	5	
	(" onbekend	3	6	7	9	8	9	7	
	Totaal	(% 100 (abs 100	100	108	100	109	100	100	1171
de helft van de tijd vast geweest	(voordien thuis of eigen bedrijf	-7	-7	12	14	7	5	8	
	(" los landarbeider	52	52	41	36	44	43	43	
	(" verwant aan de landbouw	-	3	5	6	5	6	5	
	(" buiten de landbouw	15	13	12	11	7	8	9	
	(" los.verwant a.d.landbouw	19	18	18	18	20	21	20	
	(" los.buiten de landbouw	4	4	9	12	15	15	13	
	(" onbekend	3	3	3	3	2	2	2	
	Totaal	(% 100 (abs 27	100	100	100	100	100	100	1391

Zeër duidelijk treedt hier naar voren, dat van de arbeiders, die minder dan de helft van hun beroepsperiode als vaste landarbeider werkzaam zijn geweest, een hoger percentage in aan de landbouw verwante beroepen of geheel buiten de landbouw heeft gewerkt, dan van de groep, die meer dan de helft vast is geweest. In de leeftijdsklassen zijn geen grote verschillen. Voor de leeftijdsgroep van 20-34 jaar is nog een onderscheid gemaakt naar burgerlijke staat. Hieruit blijkt, dat het percentage gehuwden, dat minder dan de helft van zijn beroepsperiode vast is geweest, veel hoger ligt dan het percentage ongehuwden. Dit wordt onder meer veroorzaakt door de landarbeiders van boerenafkomst. Het is in deze leeftijdsgroep opvallend, dat bij de gehuwden het percentage boerenzoons ongeveer tweemaal zo hoog is als bij de ongehuwde landarbeiders.

Naast de continuïteit van het vaste dienstverband is ook de binding aan hetzelfde bedrijf belangrijk.

Tabel 5.

HET AANTAL VASTE LANDARBEIDERS NAAR LEEFTIJD SKLASSE,
INGEDEELD NAAR HET AANTAL BEDRIJVEN, WAAROP ZE
GEDURENDE HET VASTE DIENSTVERBAND HEBBEN
GEWERKT

Aantal bedrijven	<20	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	≥ 60	Totaal	
	in procenten								abs
1	81	61	48	48	45	38	38	50	2715
2	15	23	22	21	20	16	14	19	1025
3	3	10	15	16	13	14	13	12	687
4	1	4	10	8	11	14	14	9	514
≥ 5	0	2	5	7	11	18	21	10	544
Totaal (%)	100	100	100	100	100	100	100	100	
(abs)	609	548	532	1113	1150	1002	531		5485
Gem.aantal jaren per bedrijf	2	4	6	10	14	16	17		

De helft van de vaste arbeiders blijkt gedurende de periode van vast dienstverband steeds op hetzelfde bedrijf werkzaam te zijn geweest. Uiteraard is dit percentage voor de jongere arbeiders hoger. Berekenen wij het gemiddeld aantal jaren, dat op hetzelfde bedrijf werd gewerkt, dan ligt dit voor de oudere landarbeiders aanmerkelijk hoger dan voor de jongere, hetgeen vanzelfsprekend ook weer sterk beïnvloed wordt door de langere beroepsperiode van de laatsten.

2. De stabiliteit van de losse arbeiders.

Ten aanzien van de losse arbeiders kunnen wij vrijwel dezelfde werkwijze volgen.

Van de losse arbeiders blijkt gemiddeld 44% steeds in los dienstverband werkzaam te zijn geweest, terwijl 39% vroeger steeds als vast landarbeider werkte. Het percentage dat steeds in de landbouw heeft gewerkt ligt bij de losse arbeiders dus enigszins hoger dan bij de vaste. Het verloop van de vaste arbeiders naar de losse blijkt groter te zijn dan omgekeerd (1488 t.o.v. 1223).

Dit zou kunnen wijzen op een toeneming van het animo voor het losse dienstverband, indien de verhouding van de tijd, dat men gemiddeld vast en los is, gelijk is.

Tabel 6

DE CONTINUITEIT VAN HET DIENSTVERBAND VAN DE LOSSE
ARBEIDERS NAAR GEBIED

Beroep(en) vóór het losse dienstverband	I	II	III	IV	V	VI	Totaal	
	in procenten							abs
Altijd los geweest	40	54	34	46	46	40	44	1682
Voordien op eigen of ouderlijk bedrijf	2	1	2	3	2	3	2	76
Voordien vast landarb.	41	32	49	35	39	42	39	1488
Voordien buiten de landb.	13	12	9	11	7	10	10	393
Voordien vast + buiten de landbouw	1	2	4	3	3	3	3	100
Voordien div. combinaties	3	-	2	2	3	2	2	69
Totaal (in %	100	100	100	100	100	100	100	
(abs	355	820	800	909	576	348		3808

In gebied II is het los dienstverband het meest stabiel. Dit staat waarschijnlijk in verband met het hoge percentage losse arbeiders aldaar. Gebied III heeft het laagste percentage arbeiders, dat altijd los is geweest en het hoogste percentage, dat vroeger in vast dienstverband was. De losse arbeiders zijn hier niet stabiel, terwijl de thans vaste juist stabielere dan het gemiddelde bleken te zijn. In dit gebied heeft waarschijnlijk een vrij sterke verschuiving naar het losse dienstverband plaats gevonden (388 t.o.v. 222).

Tabel 7

DE CONTINUITEIT VAN HET DIENSTVERBAND VAN DE LOSSE
ARBEIDERS NAAR LEEFTIJD SKLASSE

Beroep(en) vóór het losse dienst- verband	<20	20- 24	25- 29	30- 40	40- 50	50- 60	≥ 60	Totaal	
	in procenten								abs
Altijd los geweest	78	54	45	45	38	37	27	44	1682
Voordien op eigen of ouderlijk bedrijf	1	2	3	2	2	2	2	2	76
Voordien vast landarbeider	9	29	37	37	46	46	55	39	1488
Voordien buiten de landbouw	11	12	10	10	10	10	10	10	393
Voordien vast + buiten de landbouw	1	2	3	3	3	3	3	3	100
Voordien diverse combinaties	-	1	2	3	1	2	3	2	69
Totaal									
(in %	100	100	100	100	100	100	100	100	
(abs	331	414	392	809	876	623	363	100	3808

De jongere arbeiders blijken merendeels steeds los te zijn geweest. Naarmate de leeftijd hoger wordt neemt het percentage arbeiders, dat vroeger in vast dienstverband werkzaam was, toe. De indruk wordt gevestigd, dat hier niet alleen de duur van de beroepsperiode van invloed is, maar tevens het feit, dat vroeger bij de jongere generatie het vaste dienstverband meer voorkwam.

De volgende tabel geeft een nader inzicht van de stabiliteit in de leeftijdsgroepen.

Tabel 8

HET VERBAND TUSSEN DE LEEFTIJD VAN DE LOSSE ARBEIDERS
EN HET AANTAL JAREN IN LOS DIENSTVERBAND

Aant. jaren in los dienst- verband	<20	20- 24	25- 29	30- 34	35- 39	40- 44	45- 49	≥50	Totaal	
	in procenten									abs
1 - 3	49	27	24	12	12	11	9	12	17	667
3 - 5	29	11	11	8	7	7	8	7	10	386
5 - 7	22	13	7	9	9	9	7	6	9	358
7 - 10	0	33	10	9	9	7	11	9	11	413
10 - 15	-	16	33	10	9	7	8	8	11	418
15 - 20	-	-	15	34	6	5	6	6	9	336
20 - 25	-	-	-	16	31	10	8	6	9	328
≥ 25	-	-	-	2	17	44	43	46	24	902
Totaal (in % (abs	100 331	100 414	100 392	100 429	100 380	100 447	100 429	100 986	100	3808

Zeer duidelijk zijn hier de losse arbeiders te volgen, die steeds in los dienstverband zijn geweest. Het aantal arbeiders, dat slechts een vrij korte tijd in los dienstverband is geweest, blijkt zeer groot te zijn. Hierbij is een groot aantal, dat vroeger steeds in vast dienstverband is geweest en nu slechts enkele jaren als los arbeider werkzaam is.

§ 3. De vaste kern

Onder de vaste kern hebben wij hier te verstaan het aantal landarbeiders, dat regelmatig bijna het gehele jaar op hetzelfde bedrijf werkzaam is. Zoals reeds bij de Stabiliteit is opgemerkt, blijkt de bedrijfswisseling van de vaste arbeiders gering, zodat de vaste kern meestal grotendeels bestaat uit arbeiders, die reeds verscheidene jaren op hetzelfde bedrijf werkzaam zijn. De vaste kern is voor de boer belangrijk, omdat deze mensen op de hoogte zijn van de bedrijfsomstandigheden en hiermee vertrouwd zijn geraakt; voor de arbeider is de vaste kern van gewicht, omdat hij verzekerd is van een vast emplooi in de landbouw, wanneer hij hiertoe behoort. Dit laatste geldt echter niet voor losse arbeiders, die langer dan 10 maanden bij dezelfde werkgever zijn geweest en die wij, voor

zover mogelijk, wel tot de vaste kern hebben gerekend 1). De vaste kern is hier nl. opgebouwd uit 61% vaste arbeiders, 31% los-vaste arbeiders en 8% losse arbeiders, die langer dan 10 maanden bij dezelfde werkgever zijn geweest. Bij controle van de opgaven van de grootte der vaste kern bleek het aantal personen, dat door de arbeiders hiertoe werd gerekend, nauwkeurig overeen te stemmen met de aantallen arbeiders in genoemde categorieën, volgens onze enquête ingedeeld.

De vaste kern is onder meer afhankelijk van de bedrijfsgrootte en het bedrijfstype. De volgende tabel geeft een overzicht van het type bedrijven, waarop de vaste arbeiders werkzaam zijn.

Tabel 9

HET AANTAL VASTE ARBEIDERS INGEDEELD NAAR BEDRIJFSTYPE

Gebieden	Zuivere bouwbe- drijven	Gemengde bedr.	Weide- bedr.	Tuinb. bedr.	Afwijken- de bedr.	Overige bedr.	Totaal	
	in procenten							abs
I	82	13	0	2	2	1	100	828
II	79	20	0	0	0	1	100	666
III	25	43	3	19	3	7	100	1022
IV	52	19	0	5	8	6	100	1334
V	40	39	0	5	6	10	100	903
VI	53	36	-	1	3	7	100	732
Totaal (in %)	53	31	0	6	4	6	100	
(abs)	2893	1679	30	337	237	309		5485

De opgave van het bedrijfstype is van de landarbeiders zelf. Zij berust dus niet op vastgestelde verhoudingscijfers voor het grondgebruik, omdat dit in vele gevallen niet nauwkeurig bij de arbeiders bekend was. Bij controle van de antwoorden bleek, dat arbeiders, die belast waren met veeverzorging, soms een bedrijf als gemengd- of weidebedrijf aanmerkten, terwijl arbeiders, die uitsluitend bij de werkzaamheden op het bouwland waren betrokken, hetzelfde bedrijf bouw- resp. gemengd bedrijf noemden. Het bedrijfstype is mede hierdoor niet volkomen betrouwbaar en volledig, bij de groep van gemengde bedrijven zullen nog vele bedrijven zijn, die een sterk overwegend akkerbouwkarakter hebben. In gebied I en II is het percentage vaste landarbeiders, dat werkzaam is op de bouwbedrijven, zeer hoog, terwijl in gebied III een hoog percentage vaste arbeiders werkt op gemengde en op tuinbouwbedrijven. Onder afwijkende bedrijfstypen vallen o.a. de landbouwbedrijven met een behoorlijke oppervlakte fruit of tuinbouw; onder de overige bedrijven vallen o.a. de loondorsbedrijven en commissionairs, die in vele gevallen ook nog cultuurgrond hebben. Bekijken wij vervolgens

1) In de tabellen 9, 10, 11, 14 was dit niet mogelijk, in de tabellen 12, 13, 15 is deze categorie wel meegerekend.

de bedrijfsgrootte van de bouw- en gemengde bedrijven, waarop de vaste landarbeiders werkzaam zijn.

Tabel 10

HET AANTAL VASTE ARBEIDERS PER GEBIED INGEDEELD NAAR
DE GROOTTE VAN DE BOUWBEDRIJVEN, WAAROP ZE WERK-
ZAAM ZIJN

Bedrijfsgrootte in ha	I	II	III	IV	V	VI	Totaal	
	in p r o c e n t e n							abs
1 - 4	-	-	-	-	-	-		
4 - 8	-	-	0	0	1	0	0	7
8 - 12	-	-	1	0	2	1	1	16
12 - 16	1	0	1	1	3	3	1	40
16 - 20	0	0	1	1	4	3	1	41
20 - 30	3	2	14	8	14	17	8	232
30 - 40	12	7	18	13	23	24	15	427
40 - 50	18	23	37	17	26	22	22	629
50 - 75	40	49	22	34	14	18	32	935
≥ 75	24	16	5	25	9	8	17	492
onbekend	2	3	1	1	4	4	3	74
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100	
abs	677	524	259	689	358	386		2893

Bij de beoordeling van deze tabel dient rekening te worden gehouden met de onregelmatige opklimming van de grootteklassen. Op de bouwbedrijven kleiner dan 12 ha is het vaste personeel van geen betekenis; waar wel een vaste arbeider aanwezig is, treedt deze meestal op als plaatsvervanger voor de boer. Gemiddeld blijkt slechts 1/4 deel van de vaste arbeiders werkzaam te zijn op de bouwbedrijven kleiner dan 40 ha, terwijl ruim de helft werkt op de bedrijven groter dan 50 ha. In de gebieden treden verschillen op, die gedeeltelijk ontstaan door de verdeling van het aantal bedrijven over de grootteklassen; de invloed van de grootte van de vaste kern zal straks nog nader worden onderzocht.

Terwijl op de bouwbedrijven de vaste arbeiders bij 12 ha enige betekenis krijgen, blijkt op de gemengde bedrijven dit reeds bij 8 ha het geval te zijn. Op de gemengde bedrijven is ruim 1/4 deel van de vaste arbeiders werkzaam op bedrijven kleiner dan 30 ha en de helft werkt op de bedrijven groter dan 40 ha.

Tabel 11

HET AANTAL VASTE ARBEIDERS PER GEBIED INGEDEELD NAAR
DE GROOTTE VAN DE GEMENGDE BEDRIJVEN, WAAROP ZE
WERKZAAM ZIJN

Bedrijfs grootte in ha	I	II	III	IV	V	VI	Totaal	
	in p r o c e n t e n							abs
1 - 4	-	-	-	-	0	1	0	3
4 - 8	-	-	1	2	-	1	1	12
8 - 12	-	-	2	3	4	2	2	39
12 - 16	2	1	3	4	6	6	4	69
16 - 20	-	1	1	4	5	3	3	48
20 - 30	8	9	14	16	15	15	14	239
30 - 40	12	14	26	18	22	27	22	363
40 - 50	12	29	24	23	16	22	21	358
50 - 75	30	22	23	17	22	14	21	344
≥ 75	32	23	3	10	3	4	8	135
onbekend	4	1	3	3	7	5	4	69
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100	
abs	104	131	438	388	351	267		1679

Uit tabel 12 en 13 blijkt, dat het verschil in de verdeling van het aantal arbeiders over de grootteklassen niet gelegen is in de verschillen van de grootte van de vaste kern, maar in de verdeling van het aantal bedrijven in de grootteklassen.

Tabel 12

HET AANTAL BOUWBEDRIJVEN NAAR BEDRIJFSGROOTTE,
INGEDEELD NAAR DE GROOTTE VAN DE VASTE KERN

Bedr. gr. in ha	Aantal bedrijven naar de grootte v.d. vaste kern											ha per arb.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	≥ 10	tot.	
<10	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	12	6,8
10 - 20	34	25	1	-	-	-	-	-	-	-	60	10,3
20 - 30	28	45	35	8	2	-	-	-	-	-	118	11,1
30 - 40	13	30	53	35	19	4	4	1	-	-	159	10,6
40 - 50	8	20	53	40	34	19	8	4	2	-	188	11,2
50 - 60	3	10	17	33	32	17	9	3	-	1	125	12,2
60 - 70	1	1	1	21	17	19	16	6	1	-	83	11,8
70 - 80	-	1	3	6	6	8	5	11	1	2	43	12,1
80 - 90	-	1	1	1	6	3	5	2	1	1	21	14,1
90 - 100	-	-	-	-	-	1	1	1	5	2	10	10,4
≥ 100	-	-	1	-	1	-	-	3	1	16	22	11,5
Totaal	99	133	165	144	177	71	48	31	11	22	841	11,5

De bedrijven, waarvan de grootte of de vaste kern onbekend is, zijn niet in deze tabellen vermeld. Omdat op verschillende van deze bedrijven geen vaste kern aanwezig is, is de oppervlakte cultuurgrond per vaste arbeider, vooral op de kleinere bedrijven iets te laag. Op de bedrijven van 10-20 ha bleek gemiddeld op 1/3 deel van de bedrijven een vaste kern aanwezig; op de bedrijven van 20-30 ha was op ruim 2/3 deel een vaste kern, terwijl op die groter dan 30 ha in practisch alle gevallen een vaste kern voorkwam.

Tabel 13

HET AANTAL GEMENGDE BEDRIJVEN NAAR BEDRIJFSGROOTTE,
INGEDEELD NAAR DE GROOTTE VAN DE VASTE KERN

Bedr. gr. in ha.	Aantal bedrijven naar de grootte v.d. vaste kern											ha per arbeider
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	≥10	tot.	
< 10	27	-	-	-	-	-	-	-	-	-	27	7,5
10 - 20	81	28	3	-	-	-	-	-	-	-	112	11,5
20 - 30	49	41	23	10	3	1	-	-	-	-	127	12,2
30 - 40	15	31	40	30	13	4	3	1	-	-	137	11,0
40 - 50	6	11	34	29	24	5	5	2	-	-	116	11,7
50 - 60	3	5	8	11	13	5	7	5	2	1	60	11,3
60 - 70	-	-	4	4	6	6	1	1	2	-	24	12,3
70 - 80	-	1	-	2	3	1	2	2	-	-	11	13,5
80 - 90	-	-	-	-	2	-	-	-	1	1	4	9,7
90 - 100	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	2	15,8
≥ 100	-	-	-	-	1	1	-	2	2	5	11	10,9
Totaal	181	117	112	87	65	23	18	14	7	7	631	11,5

De spreiding van de grootte van de vaste kern blijkt belangrijk te zijn 1). De invloed van het bedrijfstype is enigszins uitgescheid door de onderscheiding in bouw- en gemengde bedrijven, maar de invloed van het bedrijfsplan en de gezinsarbeid van de boer, vooral op de kleinere bedrijven, blijft van betekenis. Het aantal meewerkende zoons kan gemiddeld op ongeveer 0,4 worden gesteld; het verband tussen de vaste kern en het aantal meewerkende zoons is per bedrijf niet bekend. Wij hebben echter de indruk, dat op de bedrijven > 30 ha het in de meeste gevallen niet de twee bovengenoemde factoren zijn, die de grootte van de vaste kern hoofdzakelijk bepalen, maar dat hier de kleine vaste kern samengaat met een groot aantal losse arbeidskrachten. Voor het definitieve rapport zal worden getracht, dit nog verder na te gaan.

Hoewel men zou verwachten, dat de gemengde bedrijven een grotere vaste kern zouden hebben dan de bouwbedrijven vanwege hun intensievere bedrijfsvoering en een regelmatigere arbeidsbehoefteverdeling,

1) Zie ook de grafieken 1 en 2. De bedrijven ≥ 100 ha en de bedrijven met meer dan 10 arbeiders zijn daar buiten beschouwing gelaten. De bedrijven aan de linkerzijde van de diagonaal hebben meer dan één vaste arbeider per 10 ha, terwijl dit op de bedrijven aan de rechterzijde minder is.

blijkt dit niet het geval te zijn. Ook bij het groter worden van de bedrijven is de oppervlakte per arbeider niet geringer. De gemiddelde oppervlakte per arbeider, die volgens onze enquête tot de vaste kern is gerekend, bedraagt gemiddeld 11,5 ha.

De tuindersbedrijven in de geënquêteerde gemeenten zijn in hoofdzaak gezinsbedrijven; toch is in sommige gevallen op de kleinste bedrijven een vaste kern aanwezig. Op de bedrijven met een vaste kern blijkt de grens van het voorkomen van twee arbeiders bij ongeveer 5 ha te liggen.

In aansluiting op de tabellen 12 en 13 geeft tabel 14 een inzicht in de verdeling van het aantal vaste arbeiders naar de grootte van de vaste kern.

Tabel 14

HET AANTAL VASTE ARBEIDERS NAAR BEDRIJFSGROOTTE EN GROOTTE VAN DE VASTE KERN

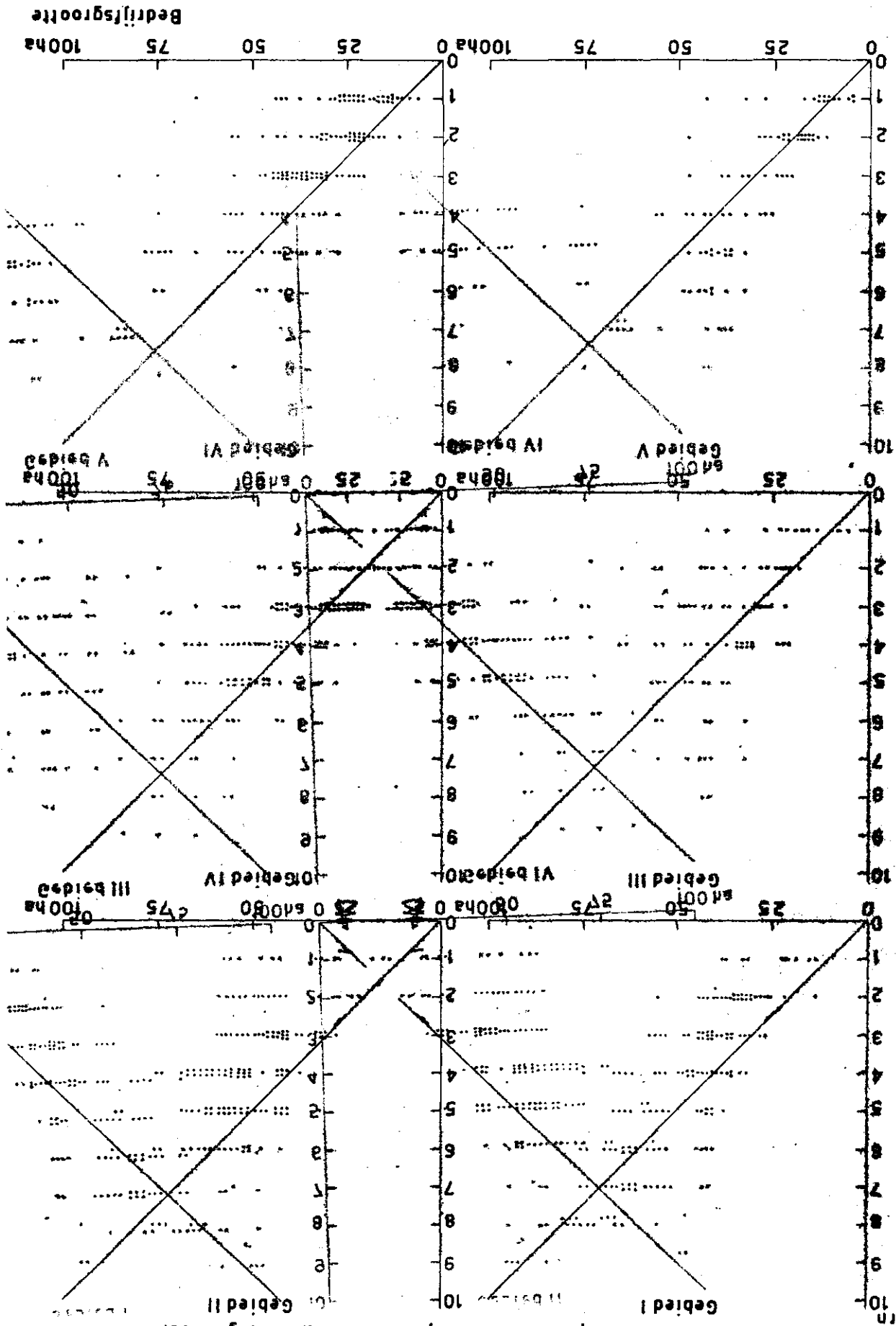
Bedr. gr. in ha	Aantal vaste arbeiders op bedr. met een vaste kern van:							Tot. aant. arbeiders
	1 arb.	2 arb.	3 arb.	4 arb.	5,6 arb.	7,8,9 arb.	≥ 10 arb.	
<u>Bouwbedr.</u>	in procenten van het totaal							abs
< 10	100	-	-	-	-	-	-	100 12
10 - 20	47	50	3	-	-	-	-	100 92
20 - 30	14	34	38	11	3	-	-	100 232
30 - 40	4	14	31	25	21	5	-	100 427
40 - 50	2	5	20	24	36	13	-	100 629
50 - 75	-	3	6	17	44	26	4	100 935
≥ 75	-	1	2	3	9	32	53	100 492
Totaal	5	9	15	16	27	18	10	100 2893 ¹⁾
<u>Gemengde bedr.</u>								
< 10	94	6	-	-	-	-	-	100 32
10 - 20	66	31	3	-	-	-	-	100 139
20 - 30	25	34	21	13	7	-	-	100 239
30 - 40	6	15	29	25	19	6	-	100 363
40 - 50	2	6	24	21	36	11	-	100 358
50 - 75	1	3	8	17	35	35	1	100 344
≥ 75	-	1	-	4	9	50	36	100 135
Totaal	14	14	17	16	21	15	3	100 1679 ²⁾

1) 74 onbekend.

2) 69 onbekend.

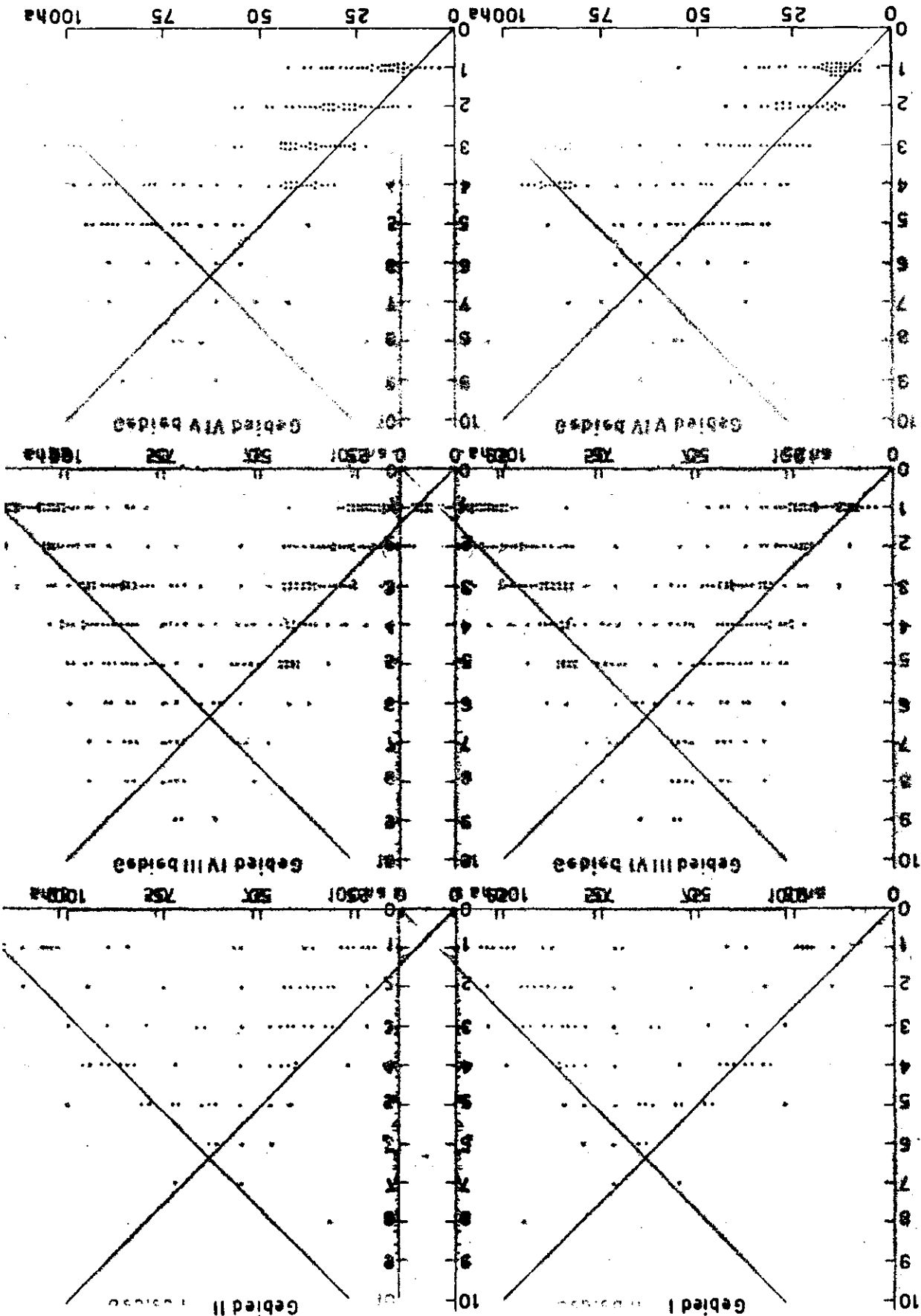
Landaarbeiders-
onderzoek
Aantal
arbeiders

Grafiek 1
De vaste arbeidskern op de bouwbedrijven van de Zeekleigronde

Landaarbeiders-
onderzoek
Aantal
arbeiders

Grafiek 2
De vaste arbeidskern op de gemengde bedrijven van de Zeekei-gebieden

Vooral in verband met de functieindeling is het van belang te weten, hoeveel van de vaste arbeiders in een bepaald vast groepsverband werken. Ongeveer de helft van de vaste arbeiders op de bouwbedrijven blijkt werkzaam met meer dan vijf personen. Op de gemengde bedrijven is minder dan de helft werkzaam in een groepsverband van meer dan vier personen. Daar, zoals wij in tabel 12 en 13 reeds hebben gezien, de oppervlakte per vaste arbeider op de bouw- en gemengde bedrijven gelijk is, moet dit verschil worden verklaard uit de ongelijke aantalsverhoudingen van de bedrijven in de grootteklassen.

Berekenen wij de gemiddelde grootte van de vaste kern dan bedraagt deze voor de bouwbedrijven waar een vaste kern aanwezig is gemiddeld 3,3 vaste arbeiders en voor de gemengde bedrijven 2,5.

In bijlage II.1 is een overzicht gegeven van de gemiddelde oppervlakte per arbeider in de gebieden voor de bouw- en gemengde bedrijven. Hieruit blijkt, dat gebied II sterk afwijkt en een grote oppervlakte per vaste arbeider heeft. Dit staat in verband met het bedrijfstype en het vele gebruik maken van losse arbeidskrachten. In gebieden III, IV en V is de oppervlakte per vaste arbeider lager dan het gemiddelde. In de gemeenten traden soms nog behoorlijke verschillen op, waaraan wij in het definitieve rapport nog verdere aandacht zullen besteden.

§ 4. De functie van de vaste arbeiders

De functie-indeling van de arbeiders in de landbouw is in vergelijking met arbeiders in andere bedrijfstakken weinig ver doorgevoerd. De oorzaak hiervan ligt mede in het feit, dat men op de landbouwbedrijven met een betrekkelijk gering aantal mensen werkt, terwijl de werkzaamheden veelzijdig zijn. De meeste werkzaamheden worden bovendien slechts gedurende een gedeelte van het jaar verricht. Dit geldt in zekere mate voor een trekkerchauffeur, en zeer sterk voor bijv. een aardappelselecteur. Hierdoor is het voor een vaste arbeider niet mogelijk zich zonder meer te specialiseren in een bepaald bedrijfs onderdeel, maar moet hij met bijna alle werkzaamheden op de hoogte zijn. In tabel 15 zijn de arbeiders gerangschikt naar hun hoofdfunctie; in geval van combinaties van functies is de volgende rangorde aangehouden: eerste arbeider; paardenknecht, trekkerchauffeur. De functie van eerste arbeider (knecht) of voorman, waaraan meestal een bijzondere beloning is verbonden, blijkt in alle gebieden voor te komen. Gebied III geeft echter een afwijkend laag percentage. Als oorzaak hiervan zou het grote aantal arbeiders in de tuinbouw genoemd kunnen worden.

Tabel 15

DE INDELING VAN DE VASTE ARBEIDERS NAAR HOOFDFUNCTIE EN GEBIED

Hoofdfunctie	I	II	III	IV	V	VI	Totaal	abs
	i n p r o c e n t e n							
1e arbeider	16	17	10	18	17	18	16	792
paardenknecht	8	10	13	15	13	21	13	741
trekkerchauffeur	14	10	7	7	5	5	8	426
gew. arb. in de landbouw	58	60	48	53	56	55	55	2997
gew. arb. in de veehouderij	1	1	4	1	1	-	1	78
gew. arb. in de tuinbouw	2	2	15	5	6	-	5	288
diversen	2	2	3	1	2	1	2	171
Totaal %	100	100	100	100	100	100	100	
abs	828	666	1030	1334	903	732		5493

Aan de functie van eerste arbeider wordt de eis gesteld, dat alle op het bedrijf voorkomende werkzaamheden kunnen worden verricht en dat bij afwezigheid van de boer als plaatsvervanger kan worden opgetreden. Hiernaast is vooral in het Zuiden de functie van paardenknecht belangrijk. Voor deze functie wordt in het algemeen geen toelage verstrekt. In de laatste tijd blijkt door de invloed van de mechanisatie deze functie te worden vervangen door die van de trekkerchauffeur. De leeftijdsopbouw van deze groepen (tabel 17) wijst ook in deze richting.

In bijlagen II.2 en II.3 wordt nog een overzicht gegeven van de combinaties van functies naar gebied en leeftijdsklasse. De eerste arbeider blijkt in vele gevallen tevens melker-veeverzorger of paardenknecht of trekkerchauffeur te zijn. De paardenknecht vervult in vele gevallen ook de functie van melker-veeverzorger, terwijl het grootste deel, vooral in het Noorden, hiernaast opgeeft gewoon arbeider te zijn. Dit geldt eveneens voor de trekkerchauffeur. Deze functies zijn in het Zuiden sprekender dan in het Noorden. Voor gebied III, waar veel gemengde bedrijven voorkomen, blijkt de functie van melker-veeverzorger van betekenis. De functie van bedrijfsleider kan geheel worden gezien als volledig plaatsvervanger van de boer. Het merendeel hiervan blijkt van boerenafkomst te zijn.

De functie van eerste arbeider treedt naar voren in de leeftijdsgroepen boven de 30 jaar. De trekkerchauffeurs zijn hoofdzakelijk jonger dan 50 jaar. De melkers en/of veeverzorgers en arbeiders in de veehouderij zijn bij de jongere generatie niet minder sterk vertegenwoordigd dan bij de oudere. De arbeiders in de tuinbouw zijn gemiddeld jonger dan de arbeiders in de landbouw. De

combinaties van functies zijn in tabel 15 reeds uitgesplitst naar hoofdfunctie.

§ 5. De v a a r d i g h e i d

Zoals reeds bij de functie-indeling is opgemerkt, zijn de werkzaamheden op het landbouwbedrijf zeer veelzijdig en worden er aan de vak kennis van de landarbeider hoge eisen gesteld.

Teneinde een indruk te krijgen van de vakbekwaamheid van de landarbeider, is in de enquête gevraagd, in hoeverre men enkele van de voornaamste werkzaamheden kan verrichten. Dit is slechts een zeer globale benadering van de vaardigheid, omdat men plaatselijk verschillende eisen stelt en daardoor werkzaamheden, die hier zelfs niet genoemd zijn, zeer belangrijk kunnen zijn (bijv. drainagewerkzaamheden, hakvruchtenverpleging en -oogst). Hierdoor is het ook niet mogelijk via een puntenwaardering de vaardigheid van de arbeiders streeksgewijs te vergelijken. Voor enkele van de voornaamste werkzaamheden (ploegen, graan-maaien) is een vergelijking echter wel mogelijk. Tabel 16 geeft een overzicht van de vaardigheid van de arbeiders naar gebied.

Opvallend is het verschil tussen de vaste en losse landarbeiders, ondanks het feit dat bijna 40% van de losse arbeiders ook een vast dienstverband heeft gehad. Voor genoemde werkzaamheden geven gebied I en II de hoogste percentages. Gebied IV en V liggen aanmerkelijk beneden het gemiddelde, terwijl het percentage arbeiders, dat geen van de genoemde werkzaamheden kan verrichten, hoog is. Tabel 17 geeft een overzicht van de vaardigheid naar leeftijds-klasse.

Tabel 16

DE VAARDIGHEID NAAR GEBIED EN DIENSTVERBAND

Dienst verband	Gebied	Percentage arbeiders bekend met:										
		trac- tor	graan- maai- er	com- bine	ploe- gen	vlas- repe- len	hand- zich- ten	gras- maai- mach.	aal- ken	mach. mel- ken	aard. select.	geen v. gen. werkzh.
Vast	I	40	61	14	93	87	79	80	76	6	6	4
	II	42	58	10	90	16	80	78	65	2	2	4
	III	30	40	9	65	53	63	58	65	8	14	14
	IV	34	36	12	55	21	59	49	48	2	5	16
	V	27	35	7	51	16	55	44	50	3	5	17
	VI	28	49	15	72	31	66	58	56	4	3	12
	Totaal	33	45	11	68	37	65	59	59	4	6	12
Los	I	23	30	7	77	69	65	58	50	3	5	16
	II	19	32	6	69	11	72	54	40	3	1	15
	III	21	26	6	52	49	58	43	41	2	8	20
	IV	15	15	5	31	22	44	22	29	1	1	36
	V	15	16	5	27	10	45	20	26	1	1	38
	VI	18	32	10	51	31	52	39	35	2	4	29
	Totaal	18	24	6	49	29	56	38	36	2	3	26
Vast + los	I	35	52	12	88	82	75	73	68	5	6	8
	II	29	43	8	78	13	76	64	51	2	1	10
	III	26	33	8	59	51	61	51	54	6	11	17
	IV	27	28	9	45	21	53	38	40	1	4	25
	V	22	28	6	42	14	51	35	41	2	3	25
	VI	25	43	14	65	31	62	52	49	3	3	18
	Totaal	27	36	9	61	33	61	50	49	3	5	18

Tabel 17

DE VAARDIGHEID NAAR LEEFTIJD EN DIENSTVERBAND 1)

Dienst- verband	Leeftijds- klasse	Percentage arbeiders bekend met:										
		trac- tor	graan- maaier	com- bine	pie- gen	vlasre- pelen	hand- zich- ten	gras- maai- mach.	mel- ken	mach. melker	aard. selec.	geen v.gen. werkzh.
Vast	< 20	35	30	7	49	19	26	37	49	3	2	23
	20 - 24	48	49	15	68	31	44	59	55	4	3	16
	25 - 29	43	55	21	73	39	62	66	63	6	6	10
	30 - 40	47	59	16	75	37	72	69	64	5	11	9
	40 - 50	33	50	12	73	39	78	65	61	4	7	8
	50 - 60	15	27	5	70	45	77	58	58	2	5	10
	≥ 60	5	23	3	58	39	72	46	54	1	3	17
	tot ≥ 20	33	47	12	71	39	70	62	60	4	7	11
Los	< 20	17	13	5	25	10	11	15	25	1	1	57
	20 - 24	33	30	12	48	21	37	40	36	4	1	29
	25 - 29	28	31	11	55	32	48	44	39	5	4	26
	30 - 40	25	31	8	54	31	60	44	37	3	5	25
	40 - 50	15	24	5	50	29	67	39	36	3	4	22
	50 - 60	8	19	2	53	34	69	38	36	3	2	20
	≥ 60	4	12	1	47	34	64	31	41	3	2	23
	tot ≥ 20	18	25	6	51	30	60	40	37	2	3	24
Vast + los	< 20	29	24	6	41	16	21	29	41	2	1	35
	20 - 24	41	40	14	59	27	41	51	47	4	2	22
	25 - 29	40	45	17	65	36	56	57	53	6	5	17
	30 - 40	38	47	12	66	35	67	59	52	4	9	16
	40 - 50	25	38	9	63	35	74	54	50	4	6	14
	50 - 60	12	30	4	64	41	74	50	50	3	4	14
	≥ 60	5	19	2	54	37	69	40	48	2	3	28
	tot ≥ 20	27	38	9	63	35	66	53	50	3	5	16

Vergelijken wij de vaardigheid van de jongeren met die van de ouderen, dan is hier een opmerkelijk verschil te constateren. De arbeiders, ouder dan 40 jaar zijn minder bekend met de omgang met machines, zoals tractor, graanmaaier en combine, terwijl zij beter bekend zijn met de oude handwerkzaamheden, zoals handzichten en vlas repelen. De jongere generatie richt zich naar de mechanisatie. De beantwoording van de vraag of de jongeren over het algemeen minder geschoold zijn dan de ouderen is hierdoor moeilijk te beantwoorden. De mening, bijv. dat de jongeren het melken niet meer willen leren, blijkt niet uit deze gegevens. De algemene vaardigheid van de leeftijdsklasse van 20-24 jaar is weliswaar ongunstiger, maar

- 1) De groep van arbeiders beneden 20 jaar is hier niet in het totaal opgenomen, aangezien deze zich nog geheel in de opleidingsperiode bevindt.
De leeftijdsklasse 20-24 jaar is in Bijlage II.5 gesplitst naar jaarklassen.

de veelzijdigheid der werkzaamheden vraagt voor de arbeider ook een lange opleidingstijd.

De mindere vaardigheid van de losse arbeiders blijkt zowel bij de jongere als ook bij de oudere landarbeiders. Wij dienen er echter rekening mee te houden, dat er bij deze groep arbeiders zijn, die slechts gedurende de drukke seizoenmaanden bepaalde werkzaamheden verrichten. De eisen, die men aan de vaardigheid van de losse arbeider stelt, zijn afhankelijk van de periode waarin hij in de landbouw werkt.

Tabel 18

DE VAARDIGHEID DER ARBEIDERS NAAR FUNCTIE VAN DE VASTE ARBEIDERS
EN NAAR ARBEIDSDUUR VAN DE LOSSE ARBEIDERS (in procenten)

Hoofdfunctie/ aantal mnd in de landbouw	Arbeiders bekend met:											Totaal aantal arbeiders (abs)	
	trac- tor	graan- maai- er	com- bine	ploe- gen	vlas- repe- len	hand- zich- ten	gras- maal- mach.	mei- ken	mach. mel- ken	aard. selec.	geen v.gew. werkz.		
1e arbeider	45	65	17	82	39	81	78	73	5	11	5	100	849
paardenknecht	47	75	15	97	35	64	87	74	5	10	1	100	739
tractorchauffeur	100	90	42	96	47	61	89	63	6	10	-	100	426
gewoon arb. landbouw	18	30	6	60	39	68	47	53	3	4	13	100	3011
gewoon arb. veeh.	15	23	-	54	32	54	56	99	26	-	-	100	78
diversen	23	11	2	22	7	22	23	24	2	1	54	100	382
Totaal vaste arb.	33	45	11	68	37	65	59	58	4	6	12	100	5485
≥ 10 mnd bij 1 werkz.	18	28	4	57	28	67	48	47	2	3	28	100	491
≥ 10 mnd bij ≥ 2 "	22	26	8	55	29	55	43	41	2	4	25	100	534
6-10 mnd	18	24	6	48	31	55	37	36	2	3	26	100	1401
3-6 mnd	17	22	6	45	29	53	34	32	2	3	28	100	754
< 3 mnd	17	21	7	46	22	52	33	28	2	2	31	100	628
Totaal losse arbeiders	18	24	6	49	29	56	38	36	2	3	26	100	3808

De verschillen in vaardigheid van de vaste arbeiders, die een speciale functie hebben opgegeven blijken voor het totaal betrekkelijk gering. Ook de trekkerchauffeurs blijken met diverse werkzaamheden op de hoogte te zijn. Bij de gewone arbeiders is de vaardigheid t.a.v. de meeste werkzaamheden iets geringer.

Bij de losse arbeiders, die langer dan 10 maanden in de landbouw werken, is de vaardigheid praktisch gelijk aan die van de gewone vaste arbeiders; dit geldt zeker voor de groep, die steeds bij dezelfde werkgever is geweest. Naarmate de arbeidsperiode in de landbouw korter wordt, neemt verder de vaardigheid af. Zoals reeds genoemd, zijn de eisen gesteld aan de vaardigheid van de losse arbeider meestal geringer, omdat hij voor seizoenwerk wordt aangenomen. Men dient echter te bedenken, dat uit deze tabel tevens de conclusie is te trekken, dat, indien een losse arbeider gedurende het gehele jaar blijvend werk in de landbouw wil vinden, zijn all-round-vakbekwaamheid een eerste vereiste is.

In bijlage II.4. zijn de verschillen in vaardigheid van de vaste arbeiders in de Noordelijke en Zuidelijke gebieden aangegeven. Hieruit blijkt, dat de arbeiders in het Noorden meer bekend zijn met genoemde werkzaamheden dan in het Zuiden. Verder blijken er verschillen in vaardigheid bij de arbeiders, die een functie hebben opgegeven. In het Noorden is de eerste arbeider het meest vakbekwaam, terwijl in het Zuiden de paardenknecht en trekkerchauffeur bovenaan staan en er minder verschil bestaat tussen de eerste en gewone arbeiders. Bij de functie-indeling bleek dat de functie van paardenknecht in het Zuiden ook veel meer voorkwam dan in het Noorden.

Voor een indeling van de vaste arbeiders in categorieën bleek het om bovengenoemde redenen gewenst, voor het Noorden de eerste arbeiders als een aparte groep te nemen en voor de Zuidelijke gebieden de paardenknechts en trekkerchauffeurs.

S a m e n v a t t i n g

1. Het percentage vaste arbeiders bedraagt 59%; $\frac{1}{3}$ deel hiervan is werkzaam als los-vaste arbeider. Het percentage "landbouwvaste" losse arbeiders (≥ 10 maanden in de landbouw) bedraagt 11%; de helft hiervan is bedrijfsvast (slechts één werkgever). Ongeveer 15% van de geënquêteerde arbeiders werkt gedurende 6-10 maanden in de landbouw, 8% werkt 3-6 maanden en 7% korter dan 3 maanden in de landbouw.

2. Het dienstverband van de vaste arbeiders blijkt vrij stabiel te zijn. Ruim de helft is altijd vast geweest, terwijl verder nog $\frac{1}{4}$ deel meer dan de helft van de beroepsperiode in vast dienstverband werkte. Ongeveer 30% was vroeger in los dienstverband in de landbouw werkzaam. De bedrijfswisseling is gering.

Het dienstverband van de losse arbeiders is minder stabiel dan van de vaste. Bijna 45% werkte steeds in los dienstverband, terwijl 40% vroeger als vast arbeider werkzaam was. De instabiliteit wordt niet in hoofdzaak veroorzaakt doordat velen buiten de landbouw hebben gewerkt, maar door het vroegere vaste dienstverband. Waarschijnlijk heeft er een belangrijke verschuiving plaats gevonden van het vaste naar het losse dienstverband.

3. Op de bouwbedrijven blijkt slechts $\frac{1}{4}$ deel van de vaste arbeiders werkzaam te zijn op de bedrijven kleiner dan 40 ha, terwijl de helft werkt op bedrijven groter dan 50 ha. Op de gemengde bedrijven is ruim $\frac{1}{4}$ deel werkzaam op bedrijven kleiner dan 30 ha, terwijl de helft werkt op bedrijven groter dan 40 ha.

Op de bouwbedrijven behoort de helft van de vaste arbeiders tot een bedrijfskern van meer dan vijf personen; op de gemengde bedrijven is minder dan de helft werkzaam in een vast groepsverband van meer dan vier personen. Op $\frac{1}{3}$ deel van de bedrijven van 10-20 ha was een vaste kern, terwijl op $\frac{2}{3}$ deel van de bedrijven van 20-30 ha een vaste kern aanwezig was. De gemiddelde grootte van de vaste kern was voor de bouwbedrijven 3,3 en voor de gemengde bedrijven 2,5 arbeiders.

De gemiddelde oppervlakte per arbeider, behorende tot de vaste kern, bedroeg 11,5 ha en vertoonde geen verschillen tussen de bouw- en gemengde bedrijven. Naar grootteklassen is evenmin verschil aanwezig, echter wel in de gebieden.

4. Van de vaste arbeiders had 16% als hoofdfunctie eerste arbeider; 13% paardenknecht en 8% trekkerchauffeur.

De vaardigheid van de vaste arbeiders is groter dan van de losse. In het Zuiden is de vaardigheid geringer dan in het Noorden. De jongere arbeiders richten zich naar de mechanisatie.

=====

HOOFDSTUK III

ENKELE DEMOGRAFISCHE ASPECTEN VAN DE LANDARBEIDERSBEVOLKING

Inleiding

In dit hoofdstuk zullen enkele demografische aspecten van de landarbeiders worden behandeld, t.w. de leeftijdsopbouw, de huwelijksleeftijd en het kindertal.

De huidige leeftijdsopbouw van de landarbeidersbevolking is de resultante van krachten, die in het verleden hebben gewerkt. Deze krachten onderscheidt men doorgaans in

- a. geboorte en sterfte,
- b. vestiging en vertrek.

Allereerst dient te worden opgemerkt, dat er tussen a. en b. een nauw verband bestaat. Het is nl. gebleken, dat in tijden van werkloosheid in een bepaalde bedrijfstak vooral veel jonge mensen uit die bedrijfstak zullen wegtrekken. Dit verschijnsel is niet alleen van belang voor de leeftijdsopbouw van een beroepsgroep, maar ook zal een relatief groot of klein percentage jongeren tot uiting komen in het kindertal.

De leeftijdsopbouw van een beroepsbevolking is zeer belangrijk. Bij de landarbeiders zal blijken, dat wij te doen hebben met een relatief oude bevolkingsgroep, bestaande uit veel ouderen en weinig jongeren. Niet de vruchtbaarheid, maar de overgang naar andere beroepsgroepen is de oorzaak van dit verschijnsel. De toenemende industrialisatie deed veel jonge landarbeiders en zoons van landarbeiders een beroep kiezen buiten de landbouw.

Daarnaast dient men te bedenken, dat de crises van 1920 en 1930 hun invloed hebben uitgeoefend. De in alle bedrijfstakken heersende depressie leidde tot grote werkloosheid. Op bijna alle landbouwbedrijven werd vreemde arbeid tot het uiterste beperkt. Daarnaast is de landbouw in crisesperiodes tijdens de seizoensdrukke een toevluchtsoord, ook voor arbeiders uit niet-agrarische bedrijfstakken. Hierdoor konden de seizoenwerkzaamheden in vrij korte tijd verricht worden, wat de werkloosheid in de overige gedeelten van het jaar weer deed toenemen. Deze werkloosheid is voor jonge mensen, zowel praktisch als psychologisch een aanleiding geweest geen landarbeider te worden. Dit laatste heeft invloed gehad op de leeftijdsopbouw van de landarbeidersstand.

De huwelijksleeftijd als resultante van sociale, economische en culturele factoren zal blijken van groot gewicht te zijn voor het kindertal.

Bij het kindertal zullen enkele belangrijke aspecten van huwelijk en vruchtbaarheid worden behandeld.

Men kan t.a.v. het kindertal een algemeen geboortecijfer geven, d.i. het aantal levendgeboren kinderen per 1000 personen van de bevolking. Dit cijfer geeft ons echter een onjuist beeld van de

vruchtbaarheid der bevolking. Een beter inzicht in de vruchtbaarheid verkrijgt men door het aantal kinderen per 100 echtparen te berekenen. Houdt men echter rekening met het aantal vrouwen in de vruchtbare leeftijdsklassen, dan kan men bijzondere geboortecijfers berekenen, die ons een juist inzicht geven in de vruchtbaarheid van een bevolkingsgroep.

§ 1. L e e f t i j d s o p b o u w

a. Verdeling der landarbeiders over de leeftijdsklassen.

Bezien wij in tabel 1 de verdeling der landarbeiders over de leeftijdsklassen, dan valt op, dat de aantallen landarbeiders in de leeftijdsklassen < 55 jaar ongeveer even groot zijn. Eerst na het 55ste levensjaar beginnen de aantallen snel kleiner te worden.

Tabel 1

AANTAL LANDARBEIDERS IN % IN DE LEEFTIJD- KLASSEN

Gebieden	Totaal abs %	<20	20/24	25/29	30/34	35/39	40/44	45/49	50/54	55/59	60/64	≥65	Gemid- delde leeftijd
I	1183 100	7	10	11	11	10	10	11	10	10	8	3	40,9
II	1486 100	8	9	9	10	11	12	13	12	8	7	1	40,4
III	1822 100	9	11	11	10	10	10	11	9	8	7	3	39,8
IV	2243 100	12	11	10	11	11	11	11	8	7	6	3	38,3
V	1479 100	14	10	9	9	11	9	12	9	7	7	2	38,3
VI	1080 100	7	9	10	11	10	12	9	10	9	10	3	41,5
Tot.6 geb.	9293 100	10	10	10	10	11	11	11	10	8	7	3	39,6

Het afnemen van de aantallen landarbeiders na het 55ste jaar blijkt vooral het geval te zijn in de gebieden II, III, IV en V. In gebied I is dit eerst het geval na het 60ste jaar, en in gebied VI na het 65ste jaar.

De lage gemiddelde leeftijd in de gebieden IV en V wordt veroorzaakt door relatief veel jonge en weinig oude landarbeiders. De hoge gemiddelde leeftijd in de gebieden I, II en VI vindt zijn oorzaak in relatief weinig jonge en veel oude landarbeiders.

De gemiddelde leeftijd der vaste en losse arbeiders is gelijk, nl. 39,6 jaar. (Zie bijlage III-1.)

Ook per gebied is er weinig verschil in de gemiddelde leeftijd der vaste en losse arbeiders. Er zijn wel verschillen in leeftijdsopbouw der vaste en losse arbeiders.

Opvallend laag is het percentage losse arbeiders < 20 jaar in de gebieden I, II en III. In de gebieden IV en V zijn er nagenoeg geen verschillen in de percentages.

Grote verschillen in leeftijdsopbouw tussen vaste en losse

arbeiders zien wij in gebied II. Er zijn relatief vooral weinig jonge losse arbeiders < 20 jaar, terwijl er bij beide categorieën weinig arbeiders zijn van 65 jaar en ouder. Een verklaring van dit laatste verschijnsel is wellicht te vinden in de geringe bedrijfsbinding in dit gebied en het hoge percentage landarbeiders-grondgebruikers, vooral bij de oudere landarbeiders.

Drukken wij de aantallen losse arbeiders uit in procenten van het aantal vaste arbeiders, dan ziet dit er voor de verschillende gebieden als volgt uit:

Het totaal der geënquêteerde landarbeiders bestaat uit 59% vaste arbeiders en 41% losse. Voor de gebieden is de verhouding tussen vast en los resp.: gebied I: 70 en 30, II: 45 en 55, III: 56 en 44, IV: 60 en 40, V: 61 en 39, VI: 68 en 32.

Duidelijk blijkt hieruit het grote aantal losse arbeiders in gebied II, terwijl wij in gebieden I en VI van een relatief laag aantal losse arbeiders moeten spreken.

In tabel 2 is ook het aantal zoons van 0-14 jaar opgenomen.

Tabel 2

LEEFTIJDOPBOUW VAN DE LANDARBEIDERS EN MNL. KINDEREN
IN % VAN HET AANTAL ARBEIDERS IN DE KLASSE
20 - 49 JAAR

Gebied	I vast+	0-4 j.	5-9 j.	10-14 j.	15-19 j.	50-54 j.	55-59 j.	60-64 j.	≥ 65 j.	Tot. abs
	los	28	25	21	11	16	16	12	5	1730
"	II "	26	27	23	13	19	13	11	1	2207
"	III "	29	28	25	15	15	13	11	5	2756
"	IV "	30	26	24	19	12	10	9	4	3414
"	V "	28	28	27	24	15	11	11	3	2366
"	VI "	27	24	23	11	17	15	16	5	1564
Totaal vast + los		29	27	24	16	15	13	11	4	13901

De arbeiders en hun zoons zijn in deze tabel uitgedrukt in procenten van het aantal landarbeiders van 20-49 jaar. Dit kon worden gedaan, omdat het aantal landarbeiders in deze klasse in de gebieden relatief vrijwel even groot is.

Deze tabel laat ons duidelijk zien, dat in de gebieden met veel jonge arbeiders van 15-19 jaar (gebied IV en V), ook veel kinderen van 0-14 jaar voorkomen, terwijl in deze gebieden relatief weinig ouderen zijn > 50 jaar.

Wij dienen wel te bedenken, dat de homogeniteit binnen de gebieden niet overal even groot is.

b. Vergelijking van de leeftijdsopbouw der landarbeiders met die van andere beroepsgroepen.

Beperkten wij ons onder a. tot de landarbeiders uit onze enquête, hier zullen wij het licht laten vallen op de verschillen

in leeftijdsopbouw tussen landarbeiders en enkele andere beroepsgroepen.

Het is begrijpelijk, dat er verschillen zijn tussen de agrarische en niet-agrarische bedrijfstakken. Immers, de agrarische bedrijfstak is gebonden aan een bepaalde hoeveelheid cultuurgrond. Derhalve is de agrarische bedrijfstak vrijwel niet vatbaar voor uitbreiding van werkgelegenheid, wat wel het geval is bij de niet-agrarische bedrijfstakken.

Het is duidelijk, dat de mogelijkheid van verruiming der werkgelegenheid in de verschillende bedrijfstakken tot uiting komt in de leeftijdsopbouw van het totaal aantal werkenden.

In tabel 3 is de leeftijdsopbouw weergegeven van enkele beroepsgroepen, terwijl ter vergelijking de cijfers van de mnl. bevolking Nederland (14 jaar en ouder) en de totale mnl. beroepsbevolking zijn vermeld.

Tabel 3

PROCENTUELE VERDELING VAN ENKELE BEROEPSGROEPEN EN VAN DE TOTALE
MNL. BEVOLKING VAN NEDERLAND OVER DE LEEFTIJD SKLASSEN
(Bron: C.B.S.)

Gebied	Beroepsgroepen	< 21 j.	21-24 j.	25-39 j.	40-49 j.	50-69 j.	≥ 65 j.	Totaal
Totaal 31 Keuze- gemeenten	Boeren-zoons VBT 1947	11	7	27	19	24	12	100
	Landarbeider " "	15	7	32	19	20	7	100
	Landarb.Enq. 1952	10	10	31	22	24	3	100
	Bouwvakarb. VBT 1947	17	13	41	16	11	2	100
Totaal Nederland	Boeren-zoons VBT 1947	15,3	7,3	25,6	18,3	22,6	10,8	100
	Landarbeiders " "	19,2	9,8	32,2	16,5	16,9	6,2	100
	Bouwvakarbeiders VBT 1947	11,9	8,1	39,5	19,2	18,7	3,6	100
	Mnl. bevolking 1951	15,7	8,8	29,6	16,8	18,4	10,7	100
	Tot.mnl.beroepsbev.VBT 1947	12,4	8,6	35,2	20,0	19,8	4,2	100

- N.B. 1. De gegevens uit de V.B.T. 1947 zijn exclusief tijdelijk niet-werkenden.
2. Bij de leeftijdsklasse < 21 j. en 21-24 j. zijn voor Landarbeiders Enq. 1952 genomen resp. de klassen 14 t/m 19 j. en 20 t/m 24 jaar.
3. Bij de mnl. bevolking Ned. 1951 bestaat de klasse < 21 j. uit 14 t/m 20 jarigen.

Bij het onderzoek is gebleken, dat er grote overeenkomst bestaat in de procentuele leeftijdsopbouw van verschillende beroepsgroepen in het totaal der 31 keuzegemeenten en de 15 landbouwgebieden op de zeelei. Dit geeft ons een goede indruk van de betrouwbaarheid der enquête.

Bij het totaal der 31 keuzegemeenten moet het verschil tussen het aantal landarbeiders ≥ 65 jaar bij de V.B.T. 1947 en Enquête 1952 worden gezocht in de werking van het Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw.

Bij het bekijken van tabel 3 zal men rekening moeten houden met de tijdelijk niet-werkenden, die, gezien het grote aantal militairen, vooral uit de leeftijdsklassen < 25 jaar komen. In onze enquête zijn daarentegen de militairen zoveel mogelijk opgenomen.

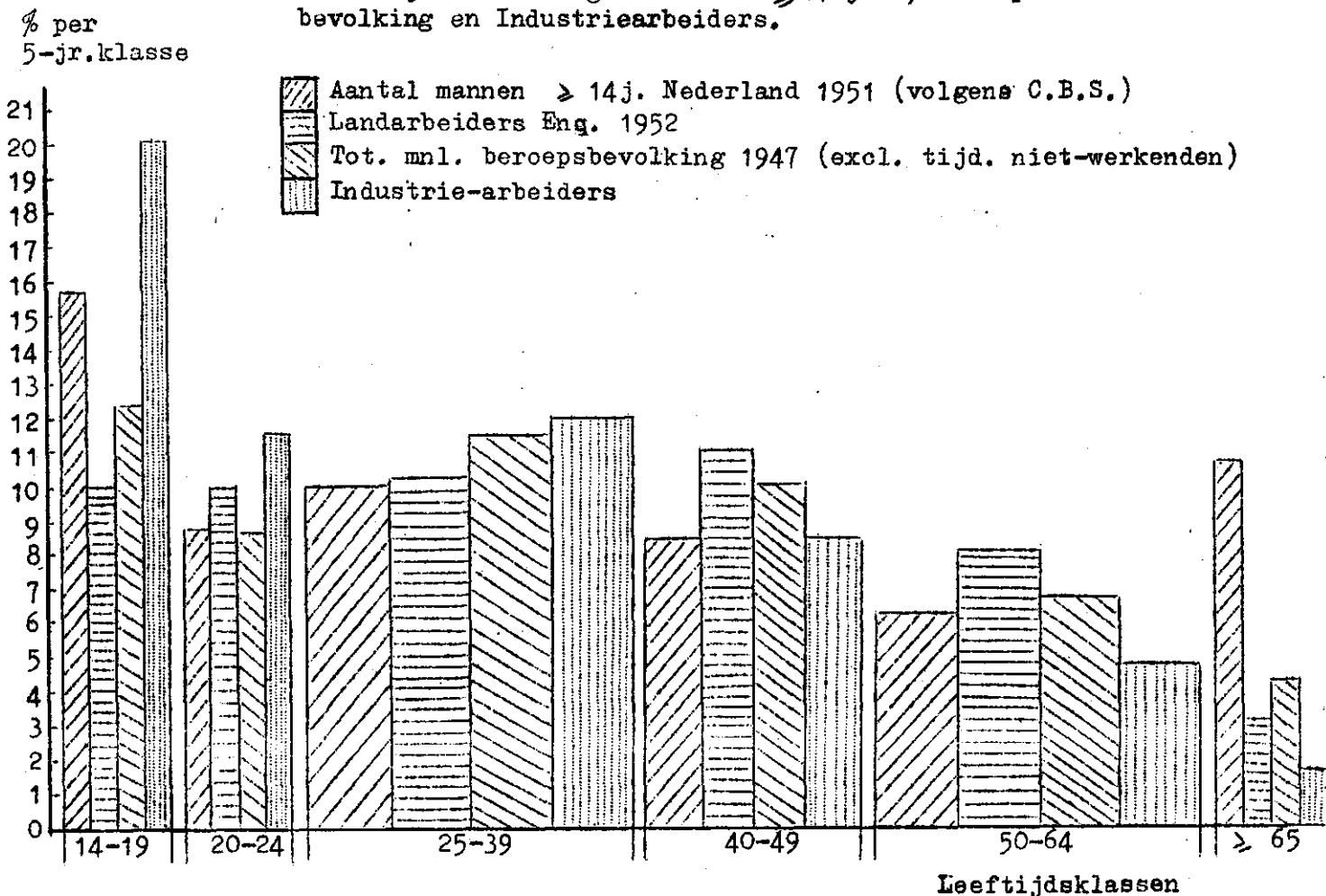
De bouwvakarbeiders zijn in deze tabel opgenomen, omdat deze groep, naar in de praktijk is gebleken, voor de landarbeiders de meest gewilde beroepsgroep is en ook omdat deze beroepsgroep een goede overgang vormt naar andere bedrijfstakken.

De leeftijdsopbouw van de landarbeiders vertoont enige overeenkomst met die van de boeren + zoons. De jongere leeftijdsklassen zijn bij de landarbeiders iets sterker vertegenwoordigd, terwijl boven de 50 jaar naar verhouding minder landarbeiders aanwezig zijn.

Vergelijken wij de totale mnl. bevolking met de totale beroepsbevolking, dan blijkt, dat deze groepen grote overeenkomst vertonen in leeftijdsopbouw. Ook de bouwvakarbeiders vertonen weinig verschil in leeftijdsopbouw met de totale beroepsbevolking.

In grafiek 1 is de leeftijdsopbouw van de landarbeiders uit onze enquête vergeleken met die van de mnl. bevolking ≥ 14 jaar in Nederland, de totale beroepsbevolking en de industriearbeiders:

Grafiek 1. Leeftijdsopbouw van Landarbeiders (Enq. 1952), mannelijke bevolking Nederland ≥ 14 jaar, Beroepsbevolking en Industriearbeiders.

Uit deze grafiek valt te concluderen, dat er bij de landarbeiders een relatief groot aantal oudere mensen zitten. Wat betreft het aantal werkenden kunnen wij bij de landarbeiders dus spreken van een oude beroepsbevolking.

Wij zien in deze grafiek ook, dat er bij de landarbeiders relatief weinig arbeiders zijn < 20 jaar.

Het ligt voor de hand de oorzaken van deze verschijnselen te zoeken in de grote afvloeiing, vooral van jonge landarbeiders naar andere beroepsgroepen.

§ 2. H u w e l i j k s l e e f t i j d

Inleiding

Ongeveer 66% van de landarbeiders uit onze enquête van ≥ 15 jaar is gehuwd. Er blijkt geen verschil te zijn in het percentage gehuwden bij de losse en vaste arbeiders.

Vergelijken wij dit cijfer met het totaal aantal gehuwde mannen in Nederland, dan blijkt uit de V.B.T. 1947 dat 55% van de mannen ≥ 16 jaar is gehuwd. Van de mnl. beroepsbevolking ≥ 14 jaar was in 1947 ongeveer 65% gehuwd. Men dient hierbij wel te letten op de leeftijdsopbouw. Uit het voorgaande is gebleken, dat de landarbeidersstand een relatief oude beroepsgroep is. Hierdoor zullen er bij de landarbeiders in verhouding meer gehuwden zijn.

a. Huwelijksleeftijd naar de duur van het huwelijk.

De vraag, of de landarbeiders tegenwoordig op oudere leeftijden trouwen dan vroeger, is niet eenvoudig te beantwoorden. Immers, de landarbeiders, die op oudere leeftijd zijn getrouwd, zijn bij een huwelijksduur van ≥ 30 jaar reeds voor een groot gedeelte uitgevallen. En juist deze groep, die nu reeds uitgevallen is, zou de gemiddelde huwelijksleeftijd van vroeger hebben verhoogd.

In tabel 4 hebben wij ons derhalve beperkt tot die huwelijksleeftijdsklassen en duur van het huwelijk, die het minst door uitval zijn aangetast.

Tabel 4

AANTAL GEHUWDE LANDARBEIDERS NAAR DUUR VAN HET HUWELIJK

Duur van het huwelijk (in jaren)	totaal		in de huwelijksleeftijdsklassen					Gemiddelde huwelijks- leeftijd
			< 23	23/25	26/28	29/31	32/34	
	abs		in procenten					
< 5	846	100	11,7	32,3	32,6	15,5	7,9	26,3
5 - 9	765	100	12,8	30,0	32,2	18,7	6,4	26,3
10 -14	726	100	15,0	35,1	27,5	14,7	7,8	26,0
15 -19	770	100	15,3	34,2	30,3	15,5	4,8	25,8
Totaal <20	3107	100	13,6	32,8	30,7	16,1	6,8	26,1

Uit tabel 4 blijkt, dat de gemiddelde huwelijksleeftijd is toegenomen, m.a.w. de landarbeiders trouwen op hogere leeftijd dan vroeger.

Van belang is te letten op de spreiding in iedere klasse van duur van het huwelijk. Zo zien wij bijv. in de klasse 10-14 jaar getrouwd, dat de gemiddelde huwelijksleeftijd 26 jaar is, maar dat het hoogste aantal gehuwden voorkomt in de huwelijksleeftijdsklasse 23-25 jaar. Hetzelfde geldt voor de 15-19 jaar getrouwen en voor het totaal.

De gebieden onderling verschillen nogal sterk.

Tabel 5

AANTAL GEHUWDE LANDARBEIDERS NAAR GEBIED

Gebied	Aantal gehuwde landarbeiders							Gemiddelde huwelijks- leeftijd
	totaal	in de huwelijksleeftijdsklassen						
		< 23	23/25	26/28	29/31	32/34		
		abs	in procenten					
Gebied I	388	100	17,3	31,2	33,0	13,4	5,2	25,7
" II	522	100	16,5	35,9	28,2	14,0	5,5	25,7
" III	607	100	11,7	37,3	30,5	14,5	6,1	26,0
" IV	773	100	12,3	30,5	31,4	18,7	7,0	26,3
" V	460	100	13,5	29,5	29,3	18,2	9,4	26,4
" VI	357	100	11,8	31,9	32,5	16,2	7,6	26,3
Tot. < 20 j. gehuwd	3107	100	13,6	32,8	30,7	16,1	6,8	26,1

Tabel 5 laat zien het relatief hoge percentage jonggehuwden (< 23 jaar) in de gebieden I en II. Dit komt ook tot uiting in de gemiddelde huwelijksleeftijd.

Opvallend is in gebied II en III het hoge percentage getrouwen in de leeftijd van 23-25 jaar.

Ook voor de gebieden is het nuttig te letten op de spreiding in de huwelijksleeftijd. De gemiddelde huwelijksleeftijd is geen maatstaf voor de modale leeftijd; deze wordt aangegeven door het hoogste percentage in het betreffende gebied of klasse van duur van het huwelijk.

b. Huwelijksleeftijd naar functies en categorieën.

Het is interessant na te gaan of er verschillen bestaan in de huwelijksleeftijd van vaste en losse arbeiders en naar de aard en duur van hun werkzaamheden.

Uit het onderzoek is gebleken, dat er geen verschillen zijn in huwelijksleeftijd der vaste en losse arbeiders.

Wat betreft de functies der arbeiders is het volgende naar voren gekomen.

Met uitzondering van gebied II, zijn de eerste arbeiders, resp. trekkerchauffeur/paardenknecht eerder getrouwd dan de overige vaste arbeiders. In gebied II trouwen de overigen eerder, al zijn hier de verschillen met de eerste arbeiders, wat betreft het jong trouwen, zeer gering.

Er zijn weinig verschillen geconstateerd in de huwelijksleeftijd van de verschillende categorieën losse landarbeiders.

§ 3. Kindertal ¹⁾

a. Algemeen.

Bij de beoordeling van gegevens omtrent toe- of afname van het kindertal dient men voorzichtig te werk te gaan. Immers, cijfers over het kindertal worden verkregen door het kindertal van huwelijken van verschillende huwelijksduur te middelen, waarbij ook nog de huwelijksleeftijd van de vrouw kan variëren.

Tabel 6

AANTAL ECHTPAREN NAAR HUWELIJKSLEEFTIJD DER
ECHTGENOTE EN DUUR VAN HET HUWELIJK

Duur van het huwe- lijk in jaren	< 20	20 t/m 22	23 t/m 25	26 t/m 28	29 t/m 31	32 t/m 34	≥ 35
< 5	72	191	171	99	50	15	23
5 - 9	85	248	253	121	35	21	28
10 - 14	87	238	234	95	29	21	23
15 - 19	108	255	236	107	39	10	10
20 - 24	77	261	247	93	30	15	7
25 - 29	72	250	208	91	22	14	5
30 - 34	73	210	184	75	20	9	4
35 - 39	59	157	107	28	10	3	1
≥ 40	32	103	61	18	2	-	1

In tabel 6 zijn vermeld de aantallen geënquêteerde echtparen, gesplitst naar huwelijksleeftijd der vrouw en huwelijksduur. Het valt op, dat in de tabel de aantallen in de rechter beneden hoek klein zijn. Dit is gemakkelijk te begrijpen, als wij bedenken, dat een vrouw, die 30 jaar geleden trouwde op 30-jarige leeftijd nu 60 jaar is. Er is een grote kans, dat haar man niet meer als landarbeider werkt en dus buiten de enquête viel. Deze kans wordt kleiner, wanneer men in de tabel van rechts onder naar links boven gaat.

1) Voor enkele cijfers en conclusies van het C.B.S. over kindertal, zie Bijlage III.3.

Tabel 7

HET KINDERTAL VAN VASTE EN LOSSE ARBEIDERS

Duur van het huwelijk in jaren	Aantal kinderen per 100 echtparen met kinderen							
	Totaal	Huwelijksleeftijd der echtgenote						
		< 20	20/22	23/25	26/28	29/31	32/34	≥ 35
< 5	153	150	149	150	141	172	147	239
5 - 9	236	241	230	234	254	252	243	207
10 -14	326	360	329	334	333	293	243	183
15 -19	360	408	376	350	349	285	200	230
20 -24	379	427	413	364	338	317	213	257
25 -29	370	414	409	349	314	295	336	220
30 -34	394	484	411	369	360	280	333	175
35 -39	433	461	425	460	375	400	100	200
≥ 40	453	531	482	405	361	150	-	300

In tabel 7 zien wij voor iedere huwelijksduur, dat het aantal kinderen per 100 echtparen afneemt naarmate het huwelijk op oudere leeftijd der vrouw gesloten is. Zouden wij nu het gemiddelde aantal kinderen berekenen voor huwelijken, die bijv. 35-39 jaar geduurd hebben, door het aantal kinderen te delen door het totaal aantal echtparen, dan zou een te hoog gemiddelde worden berekend. Immers, van de huwelijken, die op hoge leeftijd gesloten zijn, zijn relatief de meeste uitgevallen en dit zijn juist de kleinste gezinnen. Voor de uitwerking hiervan wordt verwezen naar bijlage III-2.

In tabel 8 is voor alle klassen van huwelijksduur het kindertal per 100 echtparen gegeven. Ter vergelijking zijn de ongewogen en gewogen totaalcijfers vermeld.

Tabel 8

HET KINDERTAL VAN VASTE EN LOSSE ARBEIDERS
PER 100 ECHTPAREN NAAR DUUR VAN HET
HUWELIJK

Duur van het huwelijk in jaren	Ongewogen totaal	Gewogen totaal
< 5	153	153
5 - 9	236	237
10 -14	326	323
15 -19	360	351
20 -24	379	371
25 -29	370	360
30 -34	394	378
35 -39	433	412
≥ 40	453	402

Wij zien in deze tabel, dat het gewogen kindertal in de volgroeide gezinnen (dat zijn de gezinnen, waarin geen kinderen meer te verwachten zijn, dus de huwelijken van ≥ 25 jaar) achteruit gelopen is, maar in mindere mate dan de ongewogen cijfers suggereren.

b. Kindertal naar duur van het huwelijk.

Allereerst dient te worden gewezen op het feit, dat in het hierna volgende eveneens ongewogen cijfers vermeld zullen worden.

Ten tweede dient te worden opgemerkt, dat in onze enquête steeds sprake is van kindertal, dus het aantal levende kinderen, in tegenstelling tot de C.B.S.-cijfers uit bijlage III-2, waar gesproken wordt over aantallen levend geboren kinderen.

Gelijke tendenzen, zoals wij die aantreffen bij de gegevens van het C.B.S., zijn ook waar te nemen bij de landarbeiders uit onze enquête.

Tabel 9

**GEMIDDELD KINDERTAL PER 100 ECHTPAREN NAAR
DUUR VAN HET HUWELIJK IN JAREN**

Gebied	< 5 j.	5-9 j.	10-14 j.	15-19 j.	20-24 j.	25-29 j.	30-34 j.	35-39 j.	≥ 40 j.	Totaal
I	109	228	303	336	323	317	392	416	393	294
II	100	199	302	298	328	318	339	450	506	286
III	103	227	331	347	360	341	319	368	415	291
IV	106	215	298	360	377	390	406	441	512	302
V	86	226	314	365	374	390	427	443	483	311
VI	79	212	303	329	332	322	368	378	386	281
Totaal	99	218	308	340	353	351	372	418	441	295

Het gemiddeld kindertal per 100 echtparen bedraagt voor de landarbeiders uit onze enquête 295. Het overeenkomstig cijfer voor de Nederlandse beroepsbevolking is 291. Wij dienen echter een correctie aan te brengen, omdat in onze enquête steeds sprake is van levende kinderen. Wij moeten daarom nagaan hoeveel kinderen gestorven zijn in 1951. Dit kan berekend worden met een sterftetafel voor 0-jarige kinderen. Brengen wij deze correctie aan, dan is het kindertal per 100 echtparen voor de landarbeiders 303, dus iets hoger dan het algemene cijfer voor Nederland.

Tabel 10

PERCENTAGE KINDERLOZE HUWELIJKEN NAAR DUUR VAN
HET HUWELIJK IN JAREN

Gebied	< 5 j.	5-9 j.	10-14 j.	15-19 j.	20-24 j.	25-29 j.	30-34 j.	35-39 j.	≥ 40 j.	Totaal
I	32,0	6,4	4,0	4,4	7,1	3,6	3,0	5,2	2,4	8,9
II	31,2	8,8	3,0	6,9	4,1	1,4	3,8	..	3,2	7,9
III	34,4	5,7	3,5	3,2	5,8	6,0	9,9	2,7	2,2	9,8
IV	33,7	7,9	7,7	6,9	11,9	7,9	6,8	2,9	2,0	12,1
V	41,0	8,9	5,4	5,6	3,6	2,5	6,2	5,7	5,6	11,3
VI	44,2	11,0	9,0	5,6	9,2	13,7	1,3	5,6	2,7	13,4
Tot. 6 geb.	35,6	7,9	5,5	5,6	6,9	5,4	5,6	3,4	2,7	10,6

Deze tabel suggereert, dat het percentage kinderloze huwelijken is toegenomen. Dit kunnen wij echter zonder meer niet zeggen, omdat wij bij de oudere huwelijken alleen die huwelijken hebben, die op jonge leeftijd gesloten zijn. De kans, dat hier kinderloze huwelijken zijn is geringer dan bij de huwelijken op oudere leeftijd gesloten. Deze laatste huwelijken zijn over het algemeen niet meer in de enquête opgenomen.

De percentages kinderloze huwelijken van 25 jaar en ouder van het totaal der 6 gebieden vertonen grote overeenkomst met de cijfers van het C.B.S., V.B.T. 1947, van alle landarbeiders. Een bewijs dus van de betrouwbaarheid van de enquête.

c. Kindertal naar duur van het huwelijk en huwelijksleeftijd van de vrouw.

Thans zullen wij nagaan het kindertal naar huwelijksleeftijd van de vrouw. Het is gebleken, dat de huwelijksleeftijd van de vrouw van groot belang is voor het uiteindelijke kindertal.

Tabel 11

AANTAL KINDEREN PER 100 ECHTPAREN MET KINDEREN,
NAAR HUWELIJKSLEEFTIJD DER ECHTGENOTE

Duur van het huwelijk	< 20	20 - 22	23 - 25	26 - 28
25 - 29 jaar	414	409	349	314
30 - 34 "	484	411	369	360
35 - 39 "	461	425	460	375

Om verschillende jaarklassen met elkaar te kunnen vergelijken zijn in deze tabel alleen de volggroeide gezinnen opgenomen. Hiertoe zijn de huwelijken genomen van 25 jaar en ouder. Wij mogen aannemen, dat in deze gezinnen geen kinderen meer worden geboren. In deze gezinnen is onderlinge vergelijking wat betreft het kindertal dus mogelijk. Bovendien dient bij splitsing naar huwelijksleeftijd der echtgenote gewaakt te worden tegen afvloeiing door ouderdom of

sterfte. Om deze reden zijn slechts enkele huwelijksleeftijdsklassen opgenomen, zodat ten hoogste echtgenoten van 67 jaar zijn opgenomen in tabel 11.

Over tabel 11 valt tweeërlei op te merken. Ten eerste, dat de huwelijken, waarin de vrouw op jongere leeftijd trouwt, een groter aantal kinderen voortbrengen dan de huwelijken, waarin de vrouw op oudere leeftijd trouwt.

Ten tweede, dat het aantal kinderen in de oudere huwelijken groter is dan in de jongere.

Zagen wij in de inleiding op deze paragraaf dat de neiging om het kindertal te beperken in de loop van de tijd is toegenomen, ook bij de landarbeiders is dit het geval.

Om een indruk te krijgen van de verschillen in kindertal tussen de gebieden, zijn in tabel 12 de huwelijken van 30-34 jaar met elkaar vergeleken.

Tabel 12

AANTAL KINDEREN PER 100 ECHTPAREN MET KINDEREN,
NAAR HUW. LEEFTIJD DER ECHTGENOTE EN DUUR
VAN HET HUWELIJK VAN 30 - 34 JAAR

Gebieden	< 20	20 t/m 22	23 t/m 25	26 t/m 28
I	476	257	317	280
II	409	331	327	400
III	671	373	347	300
IV	500	433	449	369
V	511	527	414	373
VI	500	388	335	431

Opvallend zijn in deze tabel de lage aantallen kinderen in de gebieden I en II, terwijl de gebieden IV en V zich kenmerken door een hoog kindertal.

Interessant is het ook, de totalen der gebieden met elkaar te vergelijken.

Tabel 13

AANTAL KINDEREN PER 100 ECHTPAREN MET KINDEREN,
NAAR HUWELIJKSLEEFTIJD DER ECHTGENOTE

Gebieden	< 20	20/22	23/25	26/28	29/31	32/34	≥ 35	Totaal
I	356	352	309	277	265	320	200	323
II	373	312	289	281	260	233	180	310
III	387	344	328	284	234	206	195	323
IV	383	371	341	307	280	192	252	344
V	371	399	337	299	316	217	225	351
VI	380	326	318	352	244	327	200	325
Tot. 6 geb.	374	351	323	299	265	237	215	330

De huwelijken op jongere leeftijd gesloten brengen meer kinderen voort dan die, waarvan de vrouw op oudere leeftijd trouwde. Voorts blijkt ook hier weer het hoge kindertal in de gebieden IV en V.

Het gemiddeld kindertal per 100 echtparen met kinderen is 330. Vergelijken wij die met het overeenkomstige cijfer voor Nederland, dan ligt dit cijfer voor de landarbeiders laag.

d. Kindertal naar functies en categorieën.

In dit gedeelte zal nagegaan worden of er ook verschillen bestaan in het kindertal der losse en vaste arbeiders en in het kindertal van de landarbeiders in de gebieden.

Tabel 14.

KINDERTAL NAAR GEBIED EN CATEGORIEËN LANDARBEIDERS

Gebieden	Aantal echtparen (in %)										Aantal kinde- ren	Gem. aantal kinder. per echtpaar
	Totaal		Zonder kinde- ren	met..... kinderen								
	abs	%		1	2	3	4	5	6	≥ 7		
I	805	100	9	20	24	17	10	6	5	9	2366	2,94
II	1057	100	8	21	24	18	12	6	4	7	3020	2,86
III	1199	100	10	18	23	18	11	8	4	7	3491	2,91
IV	1404	100	12	19	21	15	11	6	4	12	4247	3,02
V	917	100	11	19	20	15	12	7	5	11	2855	3,11
VI	717	100	13	19	22	16	10	8	4	7	2017	2,81
Totaal vast	3611	100	11	19	23	17	11	7	4	9	10552	2,9
Totaal los	2488	100	10	20	21	16	12	7	5	9	7444	3,0
Alg. totaal	6099	100	11	19	22	17	11	7	4	9	17996	2,95

Uit deze tabel blijkt, dat er geen verschillen zijn in het gemiddeld kindertal der vaste en losse arbeiders. Ook het percentage kinderloze huwelijken blijkt bij beide categorieën even groot te zijn. Voor het totaal der zes gebieden mogen wij dus concluderen, dat de houding van de vaste en losse arbeiders t.a.v. het kindertal gelijk is. Dit laatste geldt ook voor de losse en vaste arbeiders in de gebieden afzonderlijk.

Opvallend is in tabel 14, dat het percentage kinderloze huwelijken in het Noorden (gebied I t/m III) kleiner is dan in het Zuiden (gebied IV t/m VI). Gezinnen met veel kinderen komen vooral voor in gebied IV en V.

e. Huwelijksvruchtbaarheidscijfers.

Het huwelijksvruchtbaarheidscijfer is het aantal levendgeboren kinderen per 1000 gehuwde vrouwen < 50 jaar in een bepaald jaar. Het aantal gehuwde vrouwen < 50 jaar is uit de enquête bekend, terwijl het aantal levendgeboren kinderen, met behulp van de sterftetafel kan worden berekend uit het aantal levende 0-jarige kinderen in 1951. Het aldus verkregen cijfer heeft het nadeel, dat geen rekening is gehouden met de leeftijdsopbouw van de gehuwde vrouwen < 50 jaar. Hierin voorziet het specifieke huwelijksvruchtbaarheidscijfer, d.i. het aantal levendgeboren kinderen per duizend gehuwde vrouwen in de opeenvolgende leeftijdsgroepen van 5 jaar tussen 15 en 50 jaar.

In tabel 15 is het huwelijksvruchtbaarheidscijfer voor de gebieden en het totaal vermeld.

Tabel 15.

AANTAL LEVENDGEBOREN KINDEREN PER 1000GEHUWDE
VROUWEN < 50 JAAR IN 1951

Gebieden	I	II	III	IV	V	VI	Totaal 6 gebieden	Nederland (tot.bevolking)
	146	104	136	170	118	152	139	152

Wij zien in deze tabel, dat de gebieden IV en VI opvallen door een relatief hoge huwelijksvruchtbaarheid. De gebieden II en V hebben daarentegen een relatief laag cijfer.

In tabel 16 zijn de specifieke huwelijksvruchtbaarheidscijfers vermeld.

Tabel 16.

SPECIFIEKE HUWELIJKSVRUCHTBAARHEIDSCIJFERS VOOR
DE GEBIEDEN EN HET TOTAAL IN 1951

Leeftijdsgroepen der gehuwde vrouwen	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Gebieden							
I	513	275	254	210	113	54	11
II	-	266	263	113	97	20	-
III	-	306	279	181	110	35	-
IV	344	398	273	212	159	53	18
V	260	248	199	167	129	53	7
VI	343	294	218	192	194	60	13
Totaal	273	306	254	180	131	44	8
Nederland 1)	-	319	255	194	128	53	5

1) Bron: Berekening omtrent de toekomstige loop der Nederlandse bevolking. C.B.S. 1951.

Wij zien in tabel 16, dat de cijfers voor de landarbeiders slechts weinig lager liggen dan die voor Nederland. De leeftijds-klassen van 35-39 en 45-49 jaar hebben een iets hoger cijfer.

Voor het definitieve rapport zullen de cijfers over huwelijks-vruchtbaarheid vergeleken worden met de netto-vervangingsfactor en het algemene vruchtbaarheidscijfer.

S a m e n v a t t i n g

§ 1.

- a. 1. De verdeling der landarbeiders over de leeftijdsklassen laat zien, dat de aantallen landarbeiders in de leeftijds-klassen ≤ 55 jaar ongeveer even groot zijn, terwijl na 55 jaar de aantallen snel afnemen. De gemiddelde leeftijd van de landarbeiders bedraagt 39.6 jaar.
2. In gebied IV en V zijn veel jonge en weinig oude arbeiders, hetgeen resulteert in een lage gemiddelde leeftijd (gemidd. leeftijd in de gebieden IV en V bedraagt 38.3 j.). De hoge gemiddelde leeftijd in de gebieden I, II en VI wordt veroorzaakt door weinig jonge en veel oudere landarbeiders (gemiddelde leeftijd in de gebieden I, II en VI bedraagt resp. 40.9, 40.4 en 41.5 jaar).
3. De vaste en losse arbeiders vertonen weinig verschillen in leeftijdsopbouw. De gemiddelde leeftijd is gelijk (39.6 jaar).
Opvallend laag is het percentage losse arbeiders ≤ 20 jaar in de gebieden I, II en III.
- b. 1. De oorzaak van de huidige leeftijdsopbouw der landarbeiders moet mede worden gezocht in het feit, dat de agrarische bedrijfstak niet in staat is aan een groeiende agrarische beroepsbevolking meer werkgelegenheid te bieden, waardoor vooral veel jongeren afvloeien naar andere beroepsgroepen.
2. De vergelijking van de leeftijdsopbouw van de landarbeiders met die van andere beroepsgroepen laat zien, dat wij bij de landarbeiders moeten spreken van een relatief oude beroepsbevolking.

§ 2.

- a. De gemiddelde huwelijksleeftijd der landarbeiders ligt thans hoger dan vroeger.

§ 3.

- a. 1. Het aantal levendgeboren kinderen per 100 huwelijken bedraagt voor de landarbeiders 303. Dit cijfer is hoger dan dat voor de Nederlandse beroepsbevolking (291). De oorzaak hiervan is niet het hoge kindertal, maar het geringe percentage kinderloze huwelijken. De algemene tendenz tot beperking van het kindertal openbaart zich ook bij de landarbeiders.

- b. 2. Het percentage kinderloze huwelijken bedraagt bij de landarbeiders 10,6 en is aanmerkelijk lager dan bij andere beroepsgroepen. Voor het eindrapport zal worden nagegaan, in hoeverre de leeftijdsopbouw der landarbeiders invloed heeft op dit lage percentage kinderloze huwelijken.
- c. 1. Bij de volgroeide gezinnen is gebleken, dat de huwelijken, waarin de vrouw op jongere leeftijd trouwt een groter aantal kinderen voortbrengen dan de huwelijken, waarin de vrouw op oudere leeftijd trouwt.
2. Het kindertal per 100 echtparen met kinderen is 330. Het overeenkomstige cijfer voor de Nederlandse beroepsbevolking is 342. Het kindertal per 100 echtparen met kinderen is bij de landarbeiders dus lager.
- d. Er is geen verschil tussen het aantal kinderen bij de vaste en losse arbeiders.
- e. 1. Het aantal levendgeboren kinderen per 1000 gehuwde vrouwen < 50 jaar is 139. Er zijn aanzienlijke regionale verschillen. Het overeenkomstige cijfer voor Nederland is hoger.
2. De specifieke huwelijksvruchtbaarheidscijfers zijn slechts weinig lager dan die voor Nederland.

HOOFDSTUK IV

BEROEP EN SOCIALE MOBILITEIT VAN LANDARBEIDERSKINDEREN

§ 1. In l e i d i n g

In dit hoofdstuk zullen enkele sociale aspecten van de landarbeiderskinderen worden behandeld. Na de behandeling van de leeftijdsopbouw der kinderen, zal aandacht worden besteed aan het beroep, beroepscontinuïteit en sociale mobiliteit.

De beroepscontinuïteit is een belangrijk maatschappelijk verschijnsel. Enerzijds is zij een maatstaf voor de aantrekkelijkheid van het beroep, anderzijds geeft zij een indruk van de geslotenheid van een beroepsgroep. De groep bedrijfschefs in de landbouw staat bekend door zijn sterke beroepscontinuïteit of beroepserfelijkheid, d.w.z. bijna alle boeren zijn boerenzoon. Ook bij de landarbeiders moeten wij, zoals in dit hoofdstuk zal blijken, spreken van een sterke beroepserfelijkheid.

Het verschijnsel van het bevolkingsoverschot in de agrarische beroepsgroepen openbaart zich in de feitelijke of spontane afvloeiing van jongeren. Wanneer wij deze afvloeiing constateren bij de landarbeiders, dan dienen wij, naast het belangrijke punt van een tekort aan werkgelegenheid in de landbouw voor alle zoons der landarbeiders, ook te denken aan de sociale positie van het beroep landarbeider. Ook aan dit laatste punt zal enige aandacht worden gewijd.

In hoofdstuk V (Prognose) zullen wij de gewenste afvloeiing behandelen.

§ 2. B e r o e p v a n d e k i n d e r e n

a. Leeftijdsopbouw der kinderen.

Wij zullen allereerst nagaan de aantallen kinderen der landarbeiders in de verschillende leeftijdsklassen. In tabel 1 is hiertoe een onderscheid gemaakt tussen de mannelijke en vrouwelijke kinderen der arbeiders.

Tabel 1

PROCENTUELE LEEFTIJDOPBOUW DER KINDEREN NAAR
HET GESLACHT

Geslacht	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	≥ 40	Totaal	
										%	abs
Mannen	17	16	15	15	13	11	8	4	2	100	9684
Vrouwen	17	17	14	14	13	11	8	5	2	100	9280
Totaal	17	16	14	15	13	11	8	5	2	100	18964

Wij zien uit deze tabel, dat er slechts zeer geringe verschillen zijn tussen de leeftijdsopbouw van de jongens en de meisjes. De verschillen tussen de leeftijdsopbouw van de kinderen van de vaste en losse arbeiders bleken van geen betekenis te zijn.

b. Beroep van de zoons.

Van de zoons van 14 jaar en ouder is nagegaan, welk beroep zij uitoefenen. In tabel 2 is van de zoons in verschillende leeftijdsklassen het percentage vermeld, dat werkzaam is in de landbouw, in de Nijverheid en in de Handel, Verkeer en Overheidsdiensten; ook het percentage niet-werkenden is opgenomen. Zelden voorkomende beroepen zijn niet vermeld.

Tabel 2

DE MEEST VOORKOMENDE BEROEPEN DER ZOONS NAAR LEEFTIJDSClassen
EN NAAR HET DIENSTVERBAND VAN DE VADER

Leeftijds- klassen	Aantal zoons van ≥ 14 jaar van de vaste arbeiders werkzaam in						Aantal zoons van ≥ 14 jaar van de losse arbeiders werkzaam in					
	Totaal	Lb 1)	No 1)	Ho.Vk. Os 1)	Nw 1)		Totaal	Lb	No	Ho.Vk. Os	Nw	
	abs	in procenten					abs	in procenten				
14	134	100	14	2	-	78	116	100	9	1	1	78
15	195	100	48	16	5	26	148	100	43	18	5	32
16	150	100	57	20	5	15	107	100	52	22	6	17
17	189	100	59	22	8	10	114	100	47	21	12	10
18	176	100	54	27	8	6	105	100	58	23	11	6
19	169	100	56	23	9	5	121	100	50	26	9	8
15 - 19	879	100	55	22	7	12	595	100	49	22	8	16
20 - 24	696	100	49	22	13	2	527	100	47	23	12	1
25 - 29	619	100	46	27	18	2	437	100	41	31	19	2
30 - 34	445	100	45	24	23	1	274	100	49	20	24	2
35 - 39	280	100	49	24	17	2	172	100	47	23	22	2
≥ 40	113	100	66	10	20	-	67	100	60	18	19	-

Uit deze tabel blijkt, dat zowel bij de zoons van vaste als van losse arbeiders iets minder dan de helft werkzaam is in de landbouw. Bij de zoons < 20 en ≥ 40 jaar is dit percentage iets hoger. Van eerstgenoemden zal in de toekomst waarschijnlijk nog een gedeelte afvloeien (zie § 4). Verder zijn er weinig verschillen tussen de beroepskeuze van zoons van vaste en losse arbeiders. In het algemeen werken er meer zoons van vaste arbeiders dan zoons van losse arbeiders in de landbouw.

In de volgende tabel is voor de gebieden vermeld het percentage zoons, dat werkzaam is in de verschillende beroepen.

-
- 1) Lb. = Landbouw
 No. = Nijverheid, niet verwant aan de landbouw
 Ho. = Handel niet verwant aan de landbouw
 Vk. = Verkeer
 Os. = Overheids- en semi-overheidsinstellingen
 Nw. = niet-werkend

Tabel 3

DE MEEST VOORKOMENDE BEROEPEN DER ZOONS NAAR
GEBIED EN NAAR HET DIENSTVERBAND VAN DE
VADER

Gebieden	Aantal zoons > 14 jaar van vaste arbeiders						Aantal zoons > 14 jaar van losse arbeiders					
	Totaal	Lb.	No.	Ho, Vk en Os	Nw		Totaal	Lb.	No.	Ho, Vk en Os	Nw	
	abs	in procenten					abs	in procenten				
I	558	100	47	24	16	8	196	100	48	20	14	10
II	442	100	43	31	10	10	496	100	43	31	11	10
III	591	100	53	15	13	9	424	100	49	17	16	8
IV	651	100	57	16	13	5	521	100	48	19	15	9
V	584	100	47	18	15	9	337	100	45	17	16	11
VI	439	100	34	35	15	8	214	100	32	35	14	8
Tot. 6 geb.	3166	100	48	22	14	8	2188	100	45	22	15	9

Uit deze tabel blijkt, dat in gebied IV veel zoons van vaste arbeiders werkzaam zijn in de landbouw, terwijl de gebieden II en VI opvallen door weinig zoons in de landbouw. Het percentage niet-werkende zoons is laag in gebied IV.

Bij de zoons van losse arbeiders zien wij ook, dat de landarbeiders in gebied VI relatief weinig zoons in de landbouw hebben.

Zowel voor de zoons van vaste als van losse arbeiders in de gebieden II en VI, is de industrie de grote trekpleister.

c. Beroep van de dochters

Ook van de dochters is nagegaan, welk beroep zij uitoefenen. Het heeft weinig zin, voor alle leeftijdsklassen het beroep na te gaan, omdat het aantal ongetrouwde dochters boven 24 jaar zeer gering is. Ook zijn er weinig verschillen tussen de beroepen van dochters van vaste en losse arbeiders.

In tabel 4 zijn voor de leeftijdsklassen 14-19 jaar en 20-24 jaar de beroepen van de dochters van losse en vaste arbeiders weergegeven. Wij zullen in deze tabel volstaan met enkele beroepen.

Tabel 4

DE BEROEPEN VAN DE DOCHTERS IN DE TWEE VOORNAAMSTE
LEEFTIJD SKLASSEN (IN PROCENTEN)

Leeftijdsklassen	Landbouw	Nijverheid	Huish. diensten		niet wer- kend	Gehuwd
			Thuis	Bij anderen		
14 - 19 jaar	3	6	30	38	16	2
20 - 24 jaar	1	6	17	30	1	39

Meer dan de helft van het aantal dochters van 14-24 jaar verricht huishoudelijke diensten, terwijl ook reeds een aanzienlijk deel getrouwd is, uiteraard voornamelijk van de leeftijds-klasse 20-24 jaar. Slechts een gering gedeelte van deze dochters werkt in de nijverheid.

Opvallend is bij de landarbeidersdochters het hoge percentage gehuwden. In tabel 5 is het percentage gehuwde dochters vergeleken met het percentage gehuwde Nederlandse vrouwen in dezelfde leeftijdsklassen.

Tabel 5

PERCENTAGE GEHUWDE DOCHTERS PER LEEFTIJD SKLASSE

	14-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
Enquête	2	39	82	92	90	93	93
Nederland 1950 ¹⁾	2	28	66,7	80,6	82,3	81,2	79,6

§ 3. B e r o e p s c o n t i n u ï t e i t e n s o c i a l e m o b i l i t e i t

Algemeen

Wij zullen in deze paragraaf trachten een indruk te krijgen van de continuïteit van het beroep landarbeider. Wij spreken van sterke beroepscontinuïteit, wanneer veel van de huidige beroeps-personen hetzelfde beroep hebben als hun vader, grootvader etc. In het tegengestelde geval is er van geringe beroepscontinuïteit sprake.

De beroepscontinuïteit als sociaal verschijnsel is een belangrijke indicator van de aantrekkelijkheid van een bepaald beroep. Daarnaast oefent de structuur van de samenlevingsverbanden, waarin de mens leeft, invloed uit op zijn beroepskeuze.

Men kan zich de samenleving indenken verdeeld te zijn in bepaalde beroepsgroepen, die in de waardering van de mensen een zekere rangorde hebben. De overgang van de ene beroepsgroep naar de andere noemt men sociale mobiliteit, die zich kan uitstrekken in horizontale en in verticale richting.

Men spreekt van horizontale sociale mobiliteit, wanneer iemand overgaat van de ene beroepsgroep naar de andere en daarbij geen verandering optreedt in zijn sociale positie.

De verticale sociale mobiliteit is een verschuiving in verticale zin, die een verhoging of verlaging te zien geeft in sociale positie.

Van de geënquêteerde landarbeiders is het beroep van de zoons bekend. Deze beroepen kunnen wij indelen in een bepaalde rangorde

1) Bron: Berekeningen omtrent de toekomstige loop der Nederlandse bevolking C.B.S. 1951.

en op grond hiervan is dan na te gaan het percentage zoons, dat boven het landarbeidersniveau gestegen is en het percentage, dat op gelijk niveau gebleven is.

a. Beroepscontinuïteit.

In tabel 6 is allereerst van de vaste en losse arbeiders nagegaan, welk beroep hun vader uitoefende.

Tabel 6

DE (LAND)ARBEIDERS NAAR HET BEROEP VAN DE VADER
EN NAAR DIENSTVERBAND

Dienstver- band	Totaal		Zoon van			
			zelfst. land- bouwer	landar- beider	overige beroepen	onbekend
	abs		i n p r o c e n t e n			
Vast	5485	100	9	78	11	2
Los	3808	100	9	74	15	2
Totaal	9293	100	9	76	13	2

Uit deze tabel blijkt, dat ruim drievierde van de geënquâ-
teerde landarbeiders een vader heeft, die ook landarbeider is.
Wij kunnen bij het beroep landarbeider dus spreken van een vrij
sterke beroepscontinuïteit of beroepserfelijkheid. Van de land-
arbeiders is 9% boerenzoon, terwijl 13% een vader heeft in de
overige beroepen.

Het percentage landarbeiders, dat afkomstig is uit de boeren-
stand, is in alle leeftijdsklassen niet even groot.

Tabel 7

DE (LAND)ARBEIDERS NAAR HET BEROEP VAN DE VADER
EN NAAR LEEFTIJDKLASSEN

Leeftijds- klassen	Totaal aantal landarbeiders		Zoon van			
			zelfst. landb.	landarbeider	overige	onbekend
	abs		i n p r o c e n t e n			
< 20	940	100	5	78	16	1
20 - 24	962	100	8	76	14	1
25 - 29	924	100	13	72	14	1
30 - 34	949	100	12	71	15	2
Generatie III	3775	100	10	74	15	1
Generatie II	5518	100	8	79	11	2

Uit tabel 7 blijkt, dat er in de jongere leeftijdsklassen minder landarbeiders van boerenafkomst zijn dan in de oudere leeftijdsklassen. Hier openbaart zich vermoedelijk het bekende verschijnsel, dat de boerenzoons eerst op oudere leeftijd de conclusies trekken uit het feit, dat er voor hen geen plaats is op het ouderlijk bedrijf en zij derhalve worden gedwongen een ander beroep te kiezen.

Wij zien in deze tabel verder, dat er zich bij de zoons van landarbeiders een gelijke tendenz openbaart: bij de jonge landarbeiders zijn meer zoons van landarbeiders dan bij de ouderen.

Wanneer wij een generatie landarbeiders stellen op 25 jaar, dan kunnen wij bij de geënquêteerde landarbeiders twee generaties onderscheiden, t.w. de arbeiders van 14-39 jaar en van 40-65 jaar. Het aantal landarbeiders van 65 jaar en ouder (slechts 3% van het totaal aantal landarbeiders) rekenen wij dan bij de leeftijdsgroep van 60-64 jaar. Van generatie III is 74% zoon van landarbeider, terwijl dit bij de vorige generatie voor 79% het geval is.

In de gebieden treden zeer duidelijke verschillen naar voren. (Zie Bijlage IV.1.) In gebied I en II is het percentage boerenzoons zeer laag, terwijl er in deze gebieden veel landarbeiders zoons zijn van landarbeiders. Wat de beroepserfelijkheid betreft valt er een afneming te constateren in alle gebieden en een toename van de zoons van vaders uit overige beroepen (in gebied I gelijk gebleven). Het percentage boerenzoons is in de gebieden I en VI sterk toegenomen, terwijl er een afneming valt te constateren in gebied III.

b. Sociale mobiliteit.

Bij het indelen van de mensen in een bepaalde rangorde kan men verschillende criteria aanleggen, zoals cultuurbezit, beroep, geboorte, rijkdom. Bij andere onderzoeken omtrent de sociale mobiliteit is gebleken, dat het beroep de beste indelingsmaatstaf is.

Zo ontstaat in de waardering van de mensen een scala van beroepen van hoog tot laag, die samen de maatschappelijke ladder vormen.

Wij spraken in de inleiding op deze paragraaf reeds over horizontale en verticale sociale mobiliteit.

Op grond van de indrukken, die de enquêteurs hebben opgedaan is, overeenkomstig de mening van de landarbeiders, zo'n scala opgesteld. Hiertoe zijn de beroepen van de zoons genomen. Wij zullen trachten een indruk te krijgen van de sociale mobiliteit van de landarbeiderszoons, uit de gezichtshoek van de landarbeider.

De scala ziet er als volgt uit, in volgorde van afnemende belangrijkheid.

1. Eredienst	I
2. Onderwijs	
3. Geneesk.-Sociale instellingen	II
4. Wetenschappelijke instellingen	
5. Overheidsdienst	
6. Crediet, Bankwezen	III
7. Kunst, sport, spel	
8. Handel overig	IV
9. Handel landb., Verkeer	
10. Nijverheid overig	
11. Landb. Nijverheid	
12. Landarbeider	V
13. Los Arbeider (ongeschoold)	VI
14. D.U.W.-arbeider	

Op grond van de waarderingspunten, kunnen wij in deze beroeps-ladder zes sporten onderscheiden, zoals deze zijn aangegeven achter de scala in Romeinse cijfers.

Tabel 8

VERTICALE SOCIALE MOBILITEIT VAN LANDARBEIDERSZOONS
VAN 14 JAAR E.O.

VAN 14 JAAR E.O.

Dienst- verband v.d.vader	Abs.aantal zoons >14 jaar	Percentage zoons van 14 jaar en ouder							Percentage (tijd)niet- werkend, on- bekend e.d.
		lager gelijk hoger sociaal niveau t.o.v.de vader							
		VI	V	IV	III	II	I	Totaal	
Vast	3166	1	48	34	1	6	0	41	11
Los	2188	2	45	34	1	5	0	40	13
Totaal	5354	1	47	34	1	5	0 ¹⁾	40	12

1) De absolute aantallen in niveau I bedragen voor vast en los resp. 12 en 5 zoons.

Van de tijdelijk niet en niet-werkenden zit bijna 70% in de leeftijdsklasse van 14-19 jaar. In hoofdstuk VI zal blijken, dat van de 14-19-jarige zoons slechts 6% een landbouwkundige scholing genoten heeft of nog volgt. Op grond hiervan mogen wij dus aannemen, dat van de tijdelijk niet en niet-werkende zoons ruim de helft boven het sociale niveau van de landarbeiders thuis hoort.

Tabel 8 leert ons dan, dat van de zoons van vaste en losse landarbeiders bijna de helft gestegen is boven het sociale niveau van de landarbeidersstand, terwijl de andere helft op gelijk niveau gebleven is.

Er dient in dit verband nogmaals te worden gewezen op het feit, dat hier gesproken is van verticale sociale mobiliteit, gezien door de landarbeiders, waarbij is afgegaan op het formele beroep van de zoons en niet op de materiële inhoud en aard van de werkzaamheden. Derhalve is het in het kader van dit interim-rapport niet

mogelijk nog aandacht te besteden aan de horizontale sociale mobiliteit.

§ 4. Afvloeiing en beroepsveranderingen van landarbeiderszoons

a. Feitelijke of spontane afvloeiing.

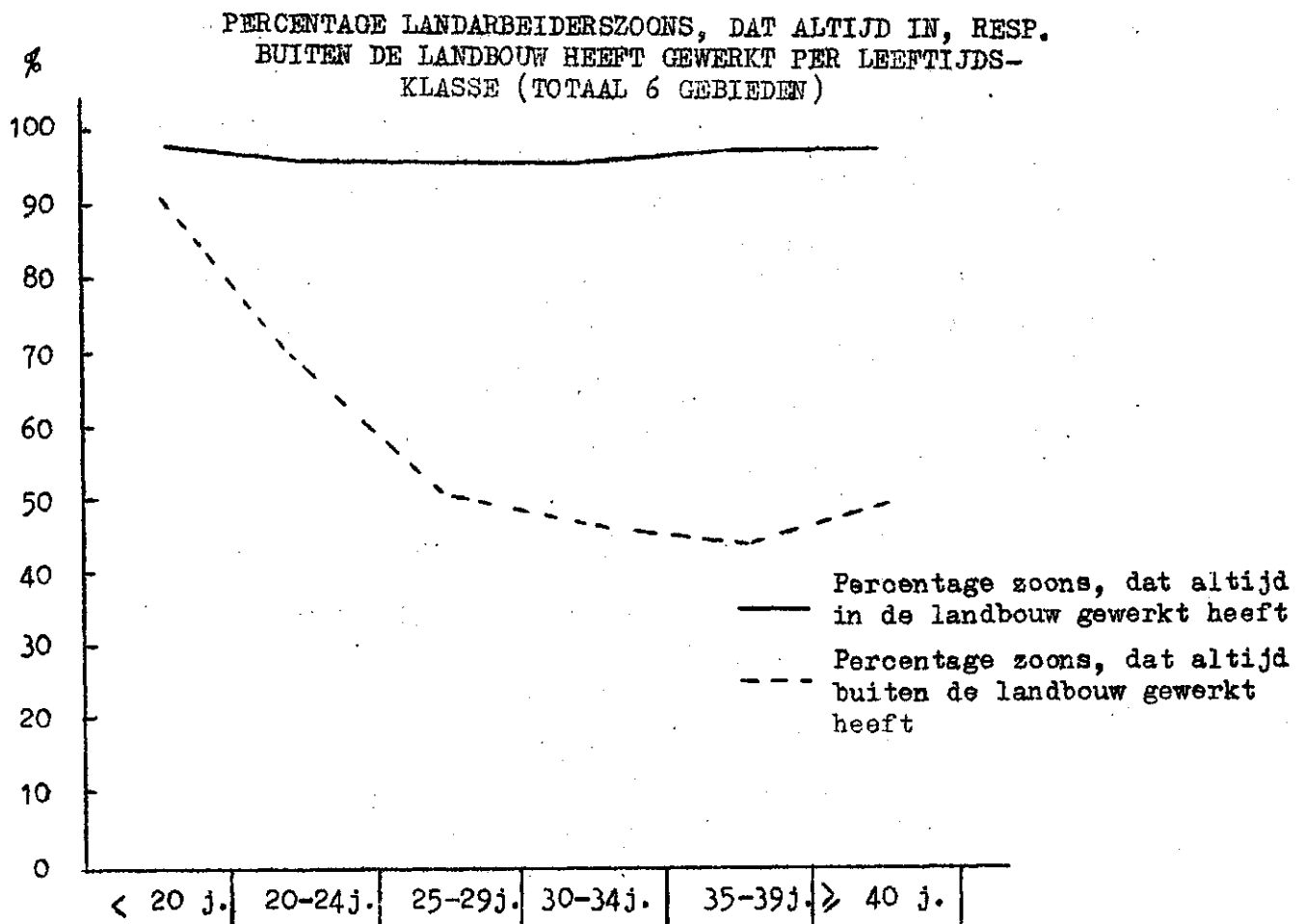
Over de afvloeiing kunnen wij na het voorafgaande kort zijn. Wij hebben gezien, dat 47% van de zoons in de landbouw werkt. Dit percentage is te laag, omdat van de tijdelijk niet en niet-werkenden ook nog een gedeelte in de landbouw thuis hoort. Wanneer wij aannemen, dat de helft van deze niet-werkenden in de landbouw thuis hoort, dan kunnen wij dus zeggen, dat de feitelijke afvloeiing van landarbeiderszoons 48% bedraagt.

b. Beroepsveranderingen van landarbeiderszoons.

De beroepsveranderingen zijn alleen nagegaan van de werkende landarbeiderszoons en wel onderscheiden in werkzaam in en buiten de landbouw. Van deze zoons is onderzocht op welke leeftijd zij het huidige beroep gekozen hebben.

De resultaten van dit onderzoek staan vermeld in grafiek 1.

Grafiek 1

Wij zien in deze grafiek, dat er bij de zoons, die tijdens de enquête in de landbouw werkten, nagenoeg geen beroepsveranderingen hebben plaatsgevonden. In alle leeftijdsklassen heeft bijna 100% altijd in de landbouw gewerkt.

Bij de zoons, die buiten de landbouw werken, zien wij dat, naarmate de zoons ouder zijn, steeds een geringer percentage altijd buiten de landbouw gewerkt heeft. Het andere gedeelte heeft eerst in de landbouw gewerkt.

Op grond van deze grafiek kunnen wij dus concluderen, dat de landarbeiderszoons voornamelijk na hun 20e jaar uit de landbouw gingen. Voor de zoons van 30 jaar en ouder gebeurde dit vooral na hun 25e jaar. Uiteindelijk resulteren deze beroepsveranderingen in het in het voorafgaande waargenomen feit, dat ongeveer de helft van de landarbeiderszoons buiten de landbouw werkt.

S a m e n v a t t i n g

1. a. Bijna de helft van de zoons der losse en vaste arbeiders werkt in de landbouw. Bij de zoons < 20 en > 40 jaar is dit groter.
In gebied IV is 57% van de zoons der vaste arbeiders werkzaam in de landbouw; in de gebieden II en VI is dit voor resp. 43% en 34% het geval. In gebied VI werken ook weinig zoons van losse arbeiders in de landbouw (32%).
In de gebieden II en VI werken veel zoons van landarbeiders in de industrie (resp. 31% en 35%).
b. Meer dan de helft van het aantal dochters van 14-24 jaar verricht huishoudelijke diensten, 20% is gehuwd en 9% niet-werkend.
Opvallend hoog is het percentage gehuwde landarbeidersdochters in alle leeftijdsklassen, vergeleken met het percentage gehuwde vrouwen in Nederland in dezelfde leeftijdsklassen.
2. a. Ruim 75% van de geënquêteerde landarbeiders heeft een vader, die ook landarbeider is. Wij moeten bij de landarbeiders dus spreken van een sterke beroepscontinuïteit.
Verdelen wij de landarbeiders in twee generaties, dan blijkt de beroepscontinuïteit teruggelopen te zijn.
b. Ten aanzien van sociale mobiliteit kunnen wij opmerken, dat bijna de helft van de zoons der landarbeiders gestegen is boven het sociale niveau van de vader, terwijl de andere helft op gelijk niveau gebleven is.
3. a. Van de landarbeiderszoons is 48% afgevlloed naar andere beroepsgroepen.
b. Van de geënquêteerde landarbeiderszoons (die landarbeider zijn) heeft bijna 100% altijd in de landbouw gewerkt.
Bij de zoons, die buiten de landbouw werken zien wij, dat naarmate de zoons ouder zijn, steeds een groter percentage eerst in de landbouw gewerkt heeft.
Beroepsveranderingen vonden bij de landarbeiderszoons voornamelijk plaats na hun 20e jaar (bij de jongere zoons) en na hun 25e jaar (bij de oudere zoons).

=====

HOOFDSTUK V PROGNOSE

§ 1. A l g e m e e n

De toekomstige ontwikkeling van het aantal landarbeiders is afhankelijk van a) geboorte en sterfte en b) beroepsveranderingen (vestiging in en vertrek uit de landarbeidersstand).

Aangezien wij de toekomstige ontwikkeling trachten te berekenen voor de komende 15 jaar, is het niet nodig een schatting te maken van de toekomstige geboortecijfers. Wij kunnen voor ons doel volstaan met het aantal 0-14-jarige jongens. In het vorige hoofdstuk is gebleken, dat van de landarbeiderszonen 48% geen landarbeider is geworden. Wij nemen daarom in onze berekeningen aan, dat van de jongens van 0-14 jaar eveneens 52% landarbeider zal worden.

Beziet men de ontwikkeling van de gehele landarbeidersstand, dan dient men ook rekening te houden met de beroepscontinuïteit. In het vorige hoofdstuk bleek, dat de gemiddelde beroepscontinuïteit voor de gebieden gezamenlijk 76 bedraagt. Zou bij de landarbeiders de leeftijdsklasse van 15-19 jaar worden vervangen door 52% van het aantal 10-14-jarige landarbeiderszonen, dan bedraagt de beroepscontinuïteit in de klasse 15-19 jaar niet 76 maar 100. Derhalve zal het aantal landarbeiders in 1957 in de klasse 15-19 jaar moeten bestaan uit 76% landarbeiderszonen (= 52% van het aantal 10-14-jarige zonen in 1952) en uit 24% zonen, afkomstig uit andere beroepsgroepen. Uiteindelijk wordt het aantal 10-14-jarigen dus met $0,52 \times 100/76$ vermenigvuldigd. Bij de landarbeiderszonen (zie vorig hoofdstuk) is gebleken, dat weinig zonen op oudere leeftijd landarbeider worden. Aangezien de beroepscontinuïteit in alle leeftijdsklassen ongeveer even groot is, volgt hieruit, dat ook weinig mensen uit andere beroepsgroepen op oudere leeftijd landarbeider worden. Derhalve is het gerechtvaardigd de toevloeiing van zonen van niet-landarbeiders te beperken tot de leeftijdsklasse van 15-19 jaar.

Voor de te verwachten sterfte zullen wij ons baseren op de sterftetafel voor Nederland (1947-1949).

Indien wij slechts rekening houden met de vermelde aspecten komen wij tot een maximumprognose. Immers het is bekend, dat er steeds een secundaire afvloeiing plaats vindt op oudere leeftijd.

Sommeert men het aantal landarbeiderszonen, dat thans landarbeider is en het aantal zonen, dat vroeger landarbeider was, maar het thans niet meer is, dan kan men dit laatste aantal zonen uitdrukken in procenten van het totaal van beide. Dit percentage is voor de zonen van 15-29 jaar gering, maar is voor de zonen van ≥ 30 jaar in alle leeftijdsklassen ongeveer gelijk. Voor alle gebieden samen is dit percentage 35. Op grond hiervan mogen wij aannemen, dat de secundaire afvloeiing voornamelijk zal plaats vinden vóór de 30-jarige leeftijd.

Passen wij deze gegevens van de landarbeiderszonen toe op alle landarbeiders en nemen wij aan, dat de secundaire afvloeiing dezelfde relatieve grootte zal behouden, dan zal van het aantal landarbeiders van 15-29 jaar nog een zeker percentage secundair afvloeien. Zo zal van de landarbeiders van 15-19 jaar 35% secundair afvloeien, vóór alle landarbeiders in deze leeftijdsklasse de leeftijd van 30 jaar bereikt hebben. Deze secundaire afvloeiing vindt geleidelijk plaats; van de 20-24-jarigen is dus reeds een gedeelte afgevloeid, evenzo een nog groter gedeelte van de 25-29-jarige landarbeiders. De prognose, welke gebaseerd is op een secundaire afvloeiing van 35% en een primaire afvloeiing van 48% zullen wij als een minimumprognose moeten opvatten. Immers het feit, dat de primaire afvloeiing reeds op 48% is gesteld maakt het denkbaar, dat de secundaire afvloeiing zich niet op 35% zal handhaven; dit cijfer geldt immers voor leeftijdsgroepen, waar de primaire afvloeiing ongeveer 25% was. Het moment van afvloeiing is waarschijnlijk vervroegd.

Wij komen dus tot twee prognoses:

a. Maximumprognose

Deze prognose gaat uit van sterfte, spontane afvloeiing (48%) en beroepscontinuïteit (76%). Hierbij wordt aangenomen, dat geen afvloeiing zal plaats vinden op oudere leeftijd.

b. Minimumprognose

Naast de factoren genoemd onder a. wordt aangenomen, dat er ook afvloeiing zal plaats vinden op oudere leeftijd. Van de landarbeiders van 15-29 jaar zal nog een zeker percentage afvloeien. Dit percentage is gelijk gesteld aan het hierboven genoemde percentage bij de landarbeiderszonen.

Voor de duidelijkheid zij er op gewezen, dat de toevloeiing uit andere kringen bij beide prognoses op 24/76 van de landarbeiderszonen is gesteld. Hier is dus ook min of meer een maximum- en minimumtoevloeiing geschat.

Alvorens over te gaan tot de uitwerking van bovengenoemde prognoses, dient nadrukkelijk te worden gewezen op het feit, dat de cijfers over afvloeiing en toevloeiing gebaseerd zijn op beroepsveranderingen, welke in het verleden hebben plaats gevonden. Deze beroepsveranderingen worden bepaald door de ontwikkeling van conjunctuur en bedrijfsplan, de mate van mechanisatie en intensivering en ook door de wijzigingen in de sociale positie van de landarbeider. Deze factoren zullen in de toekomst een voor ons nog onbekende invloed uitoefenen op de beroepsveranderingen en daarmee op de ontwikkeling van het aantal landarbeiders.

§ 2. Maximum- en minimumprognose

In tabel 1 zien wij het resultaat van de berekening van de toekomstige ontwikkeling van het aantal landarbeiders, volgens de methoden in § 1 aangegeven. Bij de gebieden is rekening gehouden met de voor de verschillende gebieden geldende percentages van afvloeiing, beroepscontinuïteit en beroepsverandering.

Tabel 1

TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING VAN HET AANTAL GELIQUETEERDE LANDARBEIDERS, VOLGENS DE MAXIMUM- EN MINIMUMMETHODE

Gebieden	Methode	Primair afvloeiing	Secundaire afvloeiing	Beroepscontinuïteit	1952 abs.	Aantal landarbeiders indexcijfers (1952=100)			
						1952	1957	1962	1967
I	max. min.	48	35	85	1.183	100	95 92	94 87	93 84
II	max. min.	52	25	83	1.486	100	98 96	98 94	95 88
III	max. min.	45	30	71	1.822	100	100 96	103 96	107 95
IV	max. min.	44	37	74	2.243	100	101 97	106 97	111 97
V	max. min.	49	40	77	1.479	100	101 96	103 95	104 91
VI	max. min.	63	45	76	1.080	100	92 88	88 83	86 76
Totaal	max. min.	48	35	76	9.293	100	99 95	101 93	102 90

Men ziet, dat volgens de maximumprognose het aantal landarbeiders nagenoeg gelijk zal blijven. Deze prognose laat een toename van het aantal landarbeiders zien in gebied III, IV en V; de overige gebieden vertonen een achteruitgang.

De minimumprognose laat zien, dat het aantal landarbeiders, zowel in het totaal als in de afzonderlijke gebieden, achteruit zal lopen. Dit laatste is vooral het geval in gebied VI.

In verband met de gegevens van grafiek 1 in hoofdstuk IX mag worden geconcludeerd, dat het aanbod van landarbeiders over het algemeen op een voldoende peil kan worden gehandhaafd, indien men een te grote secundaire afvloeiing weet te voorkomen, door tijdig het beroep van landarbeider voldoende aantrekkelijk te maken. In Zeeuws-Vlaanderen dreigt evenwel een aanzienlijk tekort aan landarbeiders. Ook op het Groninger Hogeland dreigt de arbeidsvoorziening krap te worden.

HOOFDSTUK VI

ONTWIKKELING EN ORGANISATIE VAN DE LANDARBEIDERSSTAND

Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden nagegaan in hoeverre de landarbeiders en hun niet meer leerplichtige kinderen voortgezet onderwijs hebben genoten of genieten. Verder zal worden geanalyseerd hoe het staat met de mate van georganiseerd zijn in de landarbeidersbonden. Tenslotte zal de kerkelijke gezindte in de beschouwingen worden betrokken, vooral in verband met het lidmaatschap van één van de drie Bonden.

T.a.v. het onderwijs kan worden opgemerkt, dat het vóór de tweede wereldoorlog een zeldzaam verschijnsel was, wanneer een landarbeider na de leerplichtige leeftijd kennis door middel van onderwijs had verkregen, welke toegespitst was op de landbouw en landarbeid. "Landarbeid vereist handvaardigheid; de noodzakelijke kennis, welke ondergeschikt is aan die handvaardigheid, verkrijgt de landarbeider door de praktijk", luidde de algemene stelregel. Reeds vóór deze oorlog trachtten de drie Bonden deze mening te doorbreken en wezen zij op de noodzakelijkheid van een verdere opleiding na de lagere school. Doch veel werk maakten zij hiervan niet, omdat zij hun handen vol hadden aan het verkrijgen van een rechtvaardig loon voor de landarbeider. Vooral na de bevrijding toen de gevoerde loonpolitiek na intensief georganiseerd overleg tot resultaten leidde en de landarbeiderslonen flink opgetrokken werden, werd er door de Bonden meer aandacht gevestigd op de urgentie van de ontwikkeling en vakopleiding.

Kennis en routine kunnen worden verkregen door de praktijk. Ook de kennis, die nodig is om samen met de boer een verantwoord bedrijf op te bouwen, kan door jarenlange ervaring worden opgedaan. Doch de landarbeider, die een theoretische ondergrond heeft ontvangen, waarop hij later in de praktijk kan bouwen, heeft onmiddellijk een streep voor op degene, die zulks niet heeft gehad. Een landarbeider, die door het genoten onderwijs de onderdelen van een bedrijf en hun onderlinge samenhang beter begrijpt en daarvan bij zijn werk blijk geeft, zal verder komen dan degene, die dit onderwijs niet heeft genoten, al zal dit niet onmiddellijk in het loon tot uiting komen.

Van groot gewicht is immers de culturele en vormende waarde, welke het resultaat is van verder onderwijs. In dit verband is het van groot belang op te merken, dat verdere ontwikkeling het maatschappelijk aanzien verhoogt van degene, die landarbeider is of wil worden. Prof. Hofstee heeft terecht opgemerkt, dat het de arbeider om zijn maatschappelijke positie gaat, om zijn positie als mens tegenover andere mensen en vooral om zijn positie ten opzichte van de boer.

Het is inderdaad verkeerd te menen, dat de plaats op de maatschappelijke ladder alleen afhankelijk zou zijn van de materiële positie. Verder onderwijs kan de maatschappelijke positie verbeteren en een steentje bijdragen ter oplossing van het z.g. landarbeidersprobleem.

Het is om dezelfde reden, dat in dit hoofdstuk aandacht besteed zal worden aan het al of niet georganiseerd zijn van de arbeiders in de landbouw. Een groep wordt eerst dan groep, wanneer de individuen zich bewust zijn bij elkaar te behoren. Het is van belang te weten, dat men met zijn allen door middel van een vakorganisatie sterk kan zijn en zijn positie in materiële, doch ook in maatschappelijke zin kan verbeteren. Het al of niet georganiseerd zijn is een indicatie van dit bewustzijn.

§ 1. O n d e r w i j s

a. Landarbeiders.

In de akkerbouwgebieden heeft 81% van alle categorieën landarbeiders na de lagere school geen verder onderwijs genoten. De 19% die wel voortgezet onderwijs heeft ontvangen, bestaat uit 13% met landbouwonderwijs en 6% met ander onderwijs. Gedifferentieerd naar de categorieën zijn de verhoudingen als volgt:

Tabel 1

ONDERWIJS NAAR DE CATEGORIEËN VAN LANDARBEIDERS (IN PROCENTEN)

Categorieën	landbouw- onderwijs	ander onderwijs	geen onderwijs	Totaal	
					abs
Totaal vaste landarbeiders	16	5	78	100	5485
≥ 10 mnd in de landbouw bij 1 werksg.	11	6	83	100	491
≥ 10 mnd in de landbouw bij 2 werksg.	14	7	79	100	534
6-9,99 mnd in de landbouw	8	7	85	100	1401
3-5,99 mnd in de landbouw	8	6	86	100	754
< 3 mnd in de landbouw	8	7	85	100	628
Totaal losse arbeiders	9	7	84	100	3808
Totaal vast + los	13	6	81	100	9293

Uit deze tabel kan men afleiden:

1. het percentage, dat voortgezet onderwijs heeft genoten, is bij de vaste landarbeiders iets groter dan bij de losse;
2. bij degenen, die onder de vaste landarbeiders voortgezet onderwijs hebben genoten, overheerst het landbouwonderwijs; dit geldt ook voor de losse landarbeiders, evenwel in veel mindere mate; het niet-agrarisch onderwijs speelt bij de losse arbeiders een grotere rol dan bij de vaste;
3. de losse arbeiders, die minstens tien maanden in de landbouw werkzaam zijn bij twee of meer werkgevers blijken met de vaste landarbeiders het hoogste percentage te hebben t.a.v. uitgebreid onderwijs.

Nemen wij nu het voortgezet onderwijs van de categorieën landarbeiders naar de gebieden in oenschouw dan geeft de volgende tabel een goed beeld. Wij herinneren er nog aan, dat in totaal 19% voortgezet onderwijs heeft ontvangen.

Tabel 2:

ONDERWIJS NAAR DE CATEGORIËN VAN LANDARBEIDERS IN DE
VERSCHILLENDE GEBIEDEN (IN PROCENTEN)

Categorieën	I		II		III		IV		V		VI		Tot. 6 geb.	
	landbouw- onderwijs	totaal	landbouw- onderwijs	totaal	landbouw- onderwijs	totaal	landbouw- onderwijs	totaal	landbouw- onderwijs	totaal	landbouw- onderwijs	totaal	landbouw- onderwijs	totaal
1e arbeider in de landbouw	27	33	17	22	31	35								
trekkerchauffeur of paardenknecht							20	25	19	27	14	19		
Ov. vaste landarb.	23	29	13	18	20	24	14	19	13	18	6	9		
Los > 10 mnd in de landb. bij 1 werkg.	25	32	7	17	11	15	8	14	12	13	5	12	11	17
Los > 10 mnd in de landb. bij 2 werkg.	23	35	12	17	15	27	14	19	9	13	10	13	14	21
Los 6-9,99 mnd in de landbouw	15	27	6	10	11	19	6	14	6	12	6	10	8	15
Los 3-5,99 mnd in de landbouw	18	21	4	14	13	20	5	11	5	7	10	20	8	14
Los < 3 mnd in de landbouw	9	30	4	9	17	23	11	20	6	17	5	8	8	16
Totaal vast + los	22	29	9	15	17	23	13	19	12	17	8	12	13	19
< 20 jaar	23	36	12	22	30	36	14	20	6	12	5	13	15	22
20 - 34 jaar	31	41	14	22	24	32	16	24	21	27	16	24	20	28
35 - 49 jaar	26	32	10	16	18	23	13	19	11	16	6	8	14	19
> 50 jaar	9	13	3	6	5	8	5	8	4	8	1	3	5	8

Men kan uit bovenstaande percentages opmaken:

- dat de gebieden tamelijk veel uiteenlopen wat voortgezet onderwijs bij de landarbeiders betreft; Noord-Groningen en de droogmakerijen Het Bildt, Anna Paulowna en Zevenhuizen steken in dit opzicht ver boven de andere gebieden uit; gebied IV: de Hoekse Waard, Westelijk Noordbrabant enz. bereikt het gemiddelde percentage, terwijl de andere gebieden er onder liggen;

2. dat er een groot verschil bestaat tussen de eerste landarbeiders en de overige vaste landarbeiders in het Noorden, alsmede tussen de trekkerchauffeurs-paardaknechten en de overige vaste landarbeiders in het Zuiden; de eerste landarbeiders resp. trekkerchauffeurs-paardaknechten hebben naar verhouding in een groter aantal uitgebreid onderwijs ontvangen dan de overige vaste arbeiders.
3. dat er een groot verschil bestaat in de gebieden III en IV enerzijds en de overige gebieden anderzijds betreffende het voortgezet onderwijs tussen de losse landarbeiders, die tien maanden of meer bij één werkgever werkzaam zijn en degenen, die twee of meer werkgevers hebben gehad.

Belangwekkend is vervolgens te zien naar de leeftijdsopbouw van losse en vaste landarbeiders tezamen in verband met het onderwijs, dat zij genoten hebben. Het blijkt dat:

1. de jongere arbeiders meer onderwijs en onderricht hebben genoten dan de oudere; men is dus op de goede weg;
2. de jeugdige landarbeiders verhoudingsgewijze minder vakopleiding of onderwijs hebben ontvangen dan de groep van 20 tot en met 34 jaar; dit is te verklaren uit het feit dat de jeugdigen nog niet goed weten of ze landarbeider blijven en dat men deze jongens nog niet op trekkers neerzet; vooral de 20-25 jarigen gaan naar trekkerkursussen;
3. gebied III in dit opzicht een uitzondering vormt; hier hebben betrekkelijk vele jongens landbouwonderricht gehad;
4. bij de jeugdige arbeiders is het percentage met niet-agrarisch onderwijs hoger dan bij de oudere, vooral in Groningen.

Tenslotte is het van belang te analyseren, waaruit het onderricht dat de landarbeiders hebben genoten, bestaat. Het gaat dus hier om de kwaliteit van het onderwijs of van de vakopleiding. Staan wij eerst stil bij het landbouwonderwijs, dan blijkt dat van de totale groep landarbeiders, zoals wij zagen, slechts 13% landbouwonderwijs genoten heeft. Dit percentage bestaat uit 11% landbouwcursussen en 2% de lagere landbouwschool (waarbij 1% ook cursussen).

Naar verhouding hebben de jongere arbeiders meer schoolopleiding genoten dan de oudere. Tussen de gebieden onderling zijn geen verschillen in de verhouding school-cursus. Enkel en hebben de winterschool met goed gevolg doorlopen; zij bevinden zich bij de categorie vaste landarbeiders (eerste arbeider in het Noorden). Wat de cursussen betreft, gaat het hier hoofdzakelijk om melk- en trekkerkursussen; vooral om de laatste. De mechanisatie staat vooral bij de jongere landarbeider in het middelpunt van de belangstelling.

6% heeft niet-agrarisch onderwijs genoten, t.w. 0,4% heeft een ambachtsschoolopleiding ontvangen en 5,3% voortgezet of uitgebreid lager onderwijs of - slechts enkelen - middelbaar onderwijs of een diploma boekhouden. Vooral de 20-34 jarige, losse landarbeiders (ruim 8% van het totaal van deze leeftijd en categorie) steken in dit opzicht boven de andere leeftijdsgroepen en categorieën uit.

b. De kinderen van landarbeiders.

Begrijpelijk is het van belang voor het "quo vadis, landarbeidersgroep?" om te weten, hoe het staat met het onderricht, onderwijs of vakopleiding van de zoons van landarbeiders, die de lagere school hebben verlaten. Het gaat hier om 3166 zoons van vaste landarbeiders en 2188 van losse. Resp. 68,6% en 72,7% hiervan heeft in het geheel geen onderwijs genoten, na de lagere schoolopleiding. In tabel 3 is de aard van het onderwijs van de zoons vermeld, die wel een voortgezette opleiding verkregen en dit onderscheiden naar de 6 gebieden. (Zie ook Bijlage VI.1.)

Tabel 3

HET ONDERWIJS VAN DE ZOONS VAN VASTE EN LOSSE LAND-
ARBEIDERS (IN PROCENTEN)

Genoten onderwijs	I		II		III		IV		V		VI		Totaal	
	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los
Landbouwonderwijs	9	4	7	2	6	6	6	4	3	2	1	1	5	3
Tuinbouwonderwijs	3	5	-	-	2	3	1	1	4	1	1	-	2	2
Nijverheidsonderwijs	19	12	18	21	12	9	8	7	12	10	15	18	14	13
Handels en Adm. onderwijs	3	1	1	2	3	4	2	2	2	2	5	4	2	2
Overig onderwijs	11	10	10	8	6	8	7	7	6	6	5	3	8	7
Tot. onderwijs	45	32	36	33	29	30	24	21	27	21	27	26	31	27
Geen onderwijs	55	68	64	67	71	70	76	79	73	79	73	74	69	73
Alg. totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Uit deze tabellen kan men afleiden:

1. dat meer zoons van vaste arbeiders voortgezet onderwijs genieten of hebben genoten, dan van losse; de percentages, resp. 31 en 27, wijzen er echter op, dat opleiding en onderricht na de lagere school geen algemene verschijnselen zijn (vgl. zoons van kleine boeren op het zand, 1-5 ha: 40%; 5-10 ha: 51%);
2. dat slechts een gering percentage land- of tuinbouwonderwijs geniet of genoten heeft: zoons van vaste 7%, van losse 5%. Vergelijken wij dit met het onderwijs van de zoons van kleine boeren op het zand, dan is dit laatste veel gunstiger, nl. voor 1-5 ha 36% en voor 5-10 ha 45%. Wij dienen er echter rekening mee te houden dat bij laatstgenoemden het afvloeiingspercentage veel geringer is;
3. dat de verhouding tussen agrarisch- en ander onderwijs bij de zoons van vaste en losse arbeiders dus resp. 23-77 en 17-83 bedraagt;
4. dat er praktisch geen verschil bestaat tussen zoons van vaste landarbeiders en van losse betreffende het genieten of genoten hebben van middelbaar onderwijs, nl. resp. 2,1 en 2,2%;
5. dat gebied I, evenals bij de landarbeiders, wat voortgezet onderwijs betreft, aan de top staat; dat naar verhouding veel minder zoons van landarbeiders in het Z.W. akkerbouwgebied voortgezet onderwijs ontvangen of hebben ontvangen dan in de droogmakerijen en in het Noordelijk gebied en dat vooral in Zeeuws-Vlaanderen weinig zoons van landarbeiders landbouwonderwijs genieten of genoten (van de vaste 27% en losse 26% met onderwijs is hier de verhouding agrarisch- ander onderwijs resp. 8-92 en 4-96).

Vergelijken wij het landbouwonderwijs van de geënquêteerde landarbeiders met dat van de zoons, dan moeten wij rekening houden met de afvloeiing van laatstgenoemden. Het percentage, dat landbouwonderwijs heeft gevolgd, is dan resp. 13 en 14%. Daar bovendien van de jongeren velen nog onderwijs zullen gaan volgen, zal uiteindelijk een hoger percentage landbouwonderwijs ontvangen.

Richten wij thans nog even onze blikken naar de dochters van landarbeiders, dan kan worden opgemerkt, dat slechts 11% van de dochters van vaste en 12% van die van losse landarbeiders voortgezet onderwijs genoten hebben of nog genieten, te onderscheiden resp. in landbouwhuishoudonderwijs 2,0% en 1,6%; nijverheids- onderwijs voor meisjes 4,9% en 5,6% en ander onderwijs 3,9% en 4,4%. Gebied II steekt hier uit; resp. 17% en 16% hebben onderwijs na de lagere school ontvangen of ontvangen dit nog.

Voor de leeftijdsopbouw van de zoons, die onderwijs na de lagere school krijgen of hebben gekregen, raadplege men tabel 4.

Tabel 4

DE LEEFTIJD VAN DE ZOONS, DIE AGRARISCH EN NIET-
AGRARISCH ONDERWIJS GENOTEN OF GENIETEN (IN
PROCENTEN)

Leeftijds- klassen	V a s t		L o s	
	agraris ch onder- wijs	niet-agrarisch onderwijs	agraris ch onderwijs	niet-agrarisch onderwijs
14 - 19 jaar	7	26	5	26
20 - 24 jaar	7	28	4	26
25 - 29 jaar	9	22	5	22
30 - 34 jaar	8	21	4	15
35 - 39 jaar	5	18	6	13
40 - 44 jaar	5	13	2	7
Totaal	7	24	5	22

Het percentage zoons, dat voortgezet onderwijs heeft gevolgd, is in de jongere leeftijdsklassen iets hoger dan bij de oudere.

Het niveau van het onderwijs van de jongeren bleek aanmerkelijk gunstiger, zowel wat betreft het agrarisch als niet-agrarisch onderwijs. Het landbouwonderwijs - in het bijzonder de praktische cursussen - wordt gedeeltelijk ook nog op latere leeftijd gevolgd.

Hoewel het voortgezet onderwijs en wel voornamelijk het landbouwonderwijs door weinig zoons wordt gevolgd, valt er dus wel bij de jongeren een vooruitgang te constateren. De betekenis van het onderwijs verdient in het bijzonder de aandacht niet alleen voor het ontwikkelingspeil, maar ook voor de sociale positie van de zoons. Dit geldt zowel voor de zoons, die zullen afvloeien als ook

voor degenen die in de landbouw blijven en de toekomstige landarbeidersstand zullen vormen.

§ 2. O r g a n i s a t i e

Van alle geënquêteerde arbeiders is bekend geworden of zij al of niet georganiseerd zijn, wanneer zij georganiseerd zijn en bij welke bond zij aangesloten zijn. Het resultaat is, dat in de gemeenten van onderzoek in de akkerbouwgebieden 42% van de vaste landarbeiders geen lid is van een landarbeidersbond; van de losse 47%. In totaal van de vaste en losse 44%. Verdeeld over de bonden luiden de verhoudingscijfers als volgt:

Tabel 5

HET PERCENTAGE LANDARBEIDERS PER VAKORGANISATIE

Organisaties	Vast	Los	Totaal
R.K.L.B.	10	8	9
N.C.L.B.	23	15	19
A.N.A.B.	26	28	27
E.V.C.	0	2	1
Ongeorganiseerd	42	47	44
Totaal	100	100	100

Vergeleken met het gehele land, verdeeld over de drie grootste organisaties, verkrijgen wij de volgende percentages:

Organisaties	Nederland	Enquête akkerbouwgebieden
R.K.L.B.	25	16
N.C.L.B.	32	35
A.N.A.B.	43	49
Totaal	100	100

Wij zien uit deze verhoudingscijfers, dat de akkerbouwgebieden t.a.v. de verdeling over de bonden niet representatief zijn. De R.K.L.B. St. Deusdedit is in de akkerbouwgebieden minder vertegenwoordigd dan in geheel Nederland.

Beschouwen wij thans de onderscheidene gebieden in verband met de verdeling naar de organisaties¹⁾. Eerst de cijfers.

Tabel 6

VASTE EN LOSSE LANDARBEIDERS ONDERSCHIEDEN NAAR DE GEBIEDEN EN DE BONDEN (IN PROCENTEN)

Gebieden	R.K.L.B.		N.C.L.B.		A.N.A.B.		E.V.C.		niet georganiseerd		Totaal	
	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los	vast	los
I	5	10	17	11	44	40	-	0	34	39	100	100
II	-	-	19	12	24	29	1	4	56	55	100	100
III	4	5	27	22	33	31	1	4	35	38	100	100
IV	10	10	28	15	15	23	-	-	47	52	100	100
V	8	9	20	14	28	28	-	-	44	49	100	100
VI	33	26	17	13	17	20	-	-	33	41	100	100
Totaal	10	8	22	15	26	28	0	2	42	47	100	100

1) Voor de gemeentelijke cijfers zie Bijlage VI.3.

Uit deze tabel kan men opmaken:

1. dat er in verhouding meer ongeorganiseerde losse dan vaste landarbeiders zijn, doch de percentages zijn bij beide categorieën hoog;
2. dat er in gebied II in verhouding iets minder ongeorganiseerde losse dan vaste landarbeiders zijn en dat in dit gebied over de gehele linie het aantal ongeorganiseerden groter is dan dat van georganiseerden;
3. dat het Groninger Hogeland, Zeeuws-Vlaanderen en de droogmakerijen het laagste percentage ongeorganiseerden hebben (oa 36%);
4. dat de N.C.L.B. verhoudingsgewijze veel meer vaste landarbeiders onder zijn leden telt dan losse; dit geldt ook enigermate voor de R.K.L.B., maar niet voor de A.N.A.B., waar de losse overheersen.

De volgende tabel geeft een inzicht in de organisatie naar leeftijd en burgerlijke staat.

Tabel 7

DE LANDARBEIDERS ONDERSCHIEDEN NAAR LEEFTIJD, BURGERLIJKE STAAT EN ORGANISATIE (IN PROCENTEN)

Categorie	Leeftijds- klassen	Ongehuwd				Gehuwd			
		R.K.L.B.	N.C.L.B.	A.N.A.B.	Overig en niet	R.K.L.B.	N.C.L.B.	A.N.A.B.	Overig en niet
Vast	< 20 j.	5	11	10	74	-	-	-	-
	20 - 34 j.	12	15	20	53	9	27	28	36
	35 - 49 j.	9	23	28	40	11	27	30	32
	≥ 50 j.	7	17	30	46	9	25	30	36
	Totaal	9	14	18	59	10	26	30	34
Los	< 20 j.	5	7	9	79	-	-	-	-
	20 - 34 j.	9	12	24	55	8	15	30	47
	35 - 49 j.	11	8	28	53	8	20	32	40
	≥ 50 j.	8	9	31	52	8	16	31	45
	Totaal	8	10	21	61	8	18	31	43

Hieruit kunnen wij concluderen:

1. dat tot 50-jarige leeftijd geldt hoe jonger, hoe meer ongeorganiseerd; dit geldt niet voor degenen, die ouder zijn dan 50 jaar; deze hebben weer een hoger ongeorganiseerd aantal dan de 35-49 jarigen;
2. dat er een groot verschil bestaat in het al-of niet georganiseerd zijn bij ongehuwden en gehuwden; meer gehuwden zijn verhoudingsgewijze georganiseerd dan ongehuwden; het verschil t.a.v. dit verschijnsel is bij de losse landarbeiders evenwel niet zo groot als bij de vaste;
3. dat vooral bij de N.C.L.B. het verschil tussen al-of niet georganiseerd zijn bij ongehuwden en gehuwden groot is; dit verschil is er bij de R.K.L.B. niet en bij de A.N.A.B. veel kleiner dan bij de N.C.L.B.

Een belangwekkend aspect in het organisatieleven is de leeftijd bij toetreding in de organisatie. Uit de enquête is gebleken, dat 61% van alle georganiseerde landarbeiders zich vóór het 30ste jaar heeft aangesloten; 45% zelfs vóórdat zij de leeftijd van 25 jaar bereikt hebben. Vergelijken wij deze cijfers tussen de bonden onderling, dan krijgen wij het volgende overzicht.

Lid geworden vóór de leeftijd van	Percentage landarbeiders			
	RKLB	NCLB	ANAB	Totaal
20 jaar	34	27	22	25
25 "	51	48	43	45
30 "	67	64	59	61
35 "	77	75	70	72

Vooraf bij de RKLB en de NCLB is reeds een groot gedeelte van de landarbeiders op jongere leeftijd toegetreden. Van de RKLB was ongeveer $\frac{1}{3}$ deel van de leden reeds vóór de 20-jarige leeftijd lid. De gemiddelde leeftijd, waarop men lid is geworden, bedraagt voor de RKLB, NCLB en ANAB resp. $26\frac{1}{2}$, $27\frac{1}{2}$ en 29 jaar.

Van de thans georganiseerden is $\frac{1}{4}$ deel lid geworden vóór de 20-jarige leeftijd. Wanneer wij dit vergelijken met het percentage georganiseerde landarbeiders jonger dan 20 jaar (26%), dan mag geconstateerd worden dat over het algemeen de animo van de jongeren om toe te treden tot de bonden niet minder groot is dan vroeger.

In de duur van het lidmaatschap van de landarbeiders in 1952, toen de enquête werd gehouden, bestaat tussen de bonden geen noemenswaardig verschil, met uitzondering van de na de oorlog opgerichte E.V.C. Wij zullen dus alle organisaties tezamen nemen, wanneer wij dit aspect nader bekijken. Wij laten de cijfers weer spreken.

Tabel 8

PERCENTAGE GEORGANISEERDEN NAAR DUUR V/H LIDMAATSCHAP

Duur van lidmaatschap	Percentage georganiseerde landarbeiders
0 - 4 jaar	26
5 - 9 jaar	26
10 - 14 jaar	6
15 - 19 jaar	9
20 - 24 jaar	15
25 - 29 jaar	8
30 en meer jaar	8
Onbekend	2
Totaal	100

50,8% van alle aangesloten landarbeiders is na de bevrijding lid van één van de bonden geworden; verreweg het grootste gedeelte hiervan bestaat uit jongeren. In de vijf oorlogsjaren heeft zich 3,8% aangesloten; 16,4% is 25 jaar of meer lid van één van de bonden. De E.V.C.-leden bevinden zich hierbij en zouden deze percentages beïnvloeden, ware het niet, dat hun aantal dermate klein is, dat hun invloed zeer gering te noemen is (89 leden van 5229 in totaal).

§ 3. De kerkelijke gezindte

In deze paragraaf zullen wij nagaan, welk verband er kan worden gelegd tussen kerkelijke gezindte en organisatie. In tabel 9 is een overzicht gegeven van de verhouding tussen de kerkelijke gezindten van de vaste en losse landarbeiders. Hieruit zien wij, dat meer dan de helft Nederlands Hervormd is en dat de Gereformeerden (Ger.Kerken) bij de vaste landarbeiders verhoudingsgewijze veel meer voorkomen dan bij de losse.

Tabel 9

DE LANDARBEIDERS NAAR KERKGENOOTSCHAP EN NAAR KERKGENOOTSCHAP EN ORGANISATIE

Kerkelijke gezindten	% vaste arb.	% losse arb.	% Vaste arb. aangesloten bij					% Losse arb. aangesloten bij				
			RKLB	NCLB	ANAB	EVC	NIET	RKLB	NCLB	ANAB	EVC	NIET
R.K.	15	15	63	0	2	-	34	53	0	3	-	44
N.H.	52	54	-	21	37	0	42	0	13	38	1	48
Ger.K. (incl art. 31)	16	11	-	62	2	0	36	-	58	5	-	37
Overige	6	7	-	23	13	1	63	-	22	15	1	62
Geen	11	12	-	2	55	2	41	-	1	47	8	44
Totaal	100	100	10	22	26	0	42	8	15	28	2	47

Wanneer wij nu inderdaad het verband leggen tussen kerkgenootschap en organisatie, dan kunnen wij de volgende conclusies trekken:

1. de Gereformeerden (Ger. Kerken incl. art. 31) en de Rooms Katholieken blijken voor het grootste percentage aangesloten te zijn bij een organisatie; evenwel komt ook bij deze groepen nog een relatief groot aantal ongeorganiseerden voor, met name onder de R.K. losse landarbeiders.
2. de landarbeiders, aangesloten bij kleine kerkgenootschappen, in de tabel ondergebracht onder "overige" en hieronder vooral degenen van de (Oud) Gereformeerde Gemeente, zijn niet bijzonder organisatielievend; bijna 2/3 van hen is ongeorganiseerd;
3. de R.K. landarbeiders, die lid zijn van de N.C.L.B. en de A.N.A.B., komen voor het grootste gedeelte in de gemeenten voor, waar geen plaatselijke afdeling van St. Deusdedit bestaat; hetzelfde geldt voor de Gereformeerde landarbeiders met betrekking tot de A.N.A.B.

Tenslotte is in Bijlage VI.2. nog het verband gegeven tussen organisatie en kerkgenootschap, waaruit men kan afleiden tot welk kerkgenootschap de leden van de vier bonden behoren, terwijl in Bijlage VI.3 de kerkelijke gezindte en de organisatie per gemeente is vermeld.

S a m e n v a t t i n g

1. a. Van de geënquêteerde landarbeiders bleek gemiddeld 19% na de lagere school nog voortgezet onderwijs te hebben ontvangen, waarvan 13% landbouwonderwijs en 6% niet-agrarisch onderwijs.
b. Verhoudingsgewijze heeft van de vaste arbeiders een groter aantal voortgezet onderwijs gevolgd dan van de losse arbeiders.
c. De jongere landarbeiders hebben in het algemeen meer onder-richt genoten dan de oudere.
d. In gebied I en III hebben resp. 29% en 23% van de arbeiders voortgezet onderwijs gevolgd; in gebied VI en II resp. slechts 12% en 15%. (gemiddelde alle gebieden 19%)
2. a. Van de zoons der vaste landarbeiders heeft 31% voortgezet onderwijs genoten, waarvan 7% agrarisch en 24% niet-agrarisch onderwijs. Voor de zoons der losse arbeiders zijn deze cijfers resp. 27%, 5% en 22%.
b. Hoewel slechts een gering aantal zoons voortgezet onderwijs heeft gevolgd, kan er toch van een zekere vooruitgang worden gesproken. Dit blijkt uit de vergelijking van de verschillen van de zoons per leeftijdsklasse en ten aanzien van het landbouwonderwijs tevens uit de vergelijking van het onder-wijs van de landarbeiders en hun zoons.
c. Van de dochters der vaste en die der losse arbeiders heeft resp. 11 en 12% voortgezet onderwijs gevolgd, waarvan bijna de helft nijverheidsonderwijs.
3. a. Van de vaste arbeiders bleek 58% georganiseerd te zijn, van de losse arbeiders 53%; het cijfer van alle arbeiders tezamen bedraagt 56%.
b. Van de 56% georganiseerde arbeiders waren resp. aangesloten bij R.K.L.B., N.C.L.B., A.N.A.B. en E.V.C. 9%, 19%, 27% en 1%.
c. Van alle aangesloten landarbeiders is 51% na de bevrijding lid van één der bonden geworden; 16% is reeds 25 jaar of langer aangesloten.
d. Van de Gereformeerde en R.K. arbeiders is relatief een groter aantal aangesloten dan van de andere gezindten of onkerkelijken.

HOOFDSTUK VII

DE AFSTAND VAN DE WONING TOT HET WERK

In dit hoofdstuk zal een overzicht worden gegeven van de afstand van woning tot het werk voor de vaste arbeiders, terwijl hiernaast enkele belangrijke gegevens zullen worden besproken omtrent de woonsituatie. Van de losse arbeiders was het uiteraard niet mogelijk, de afstanden tot de verschillende werkgevers op te nemen. Van deze categorie zal een overzicht worden gegeven van het aantal, dat geheel of gedeeltelijk zijn werkzaamheden buiten de woongemeente verricht.

§ 1. De afstand woning-werk voor de vaste arbeiders

Voor de vaste arbeiders wordt hier geen onderscheid gemaakt tussen woon- en werkgemeente. Over het algemeen blijken de afstanden voor de arbeiders, die buiten de woongemeente werken wel iets groter te zijn, maar dit is toch in hoofdzaak een uitwisseling van arbeiders door naburige gemeenten, terwijl slechts in enkele gevallen van een trek naar een bepaald gebied kan worden gesproken.

Tabel I

DE AFSTAND WONING-WERK VOOR DE VASTE ARBEIDERS

Categorie	Gebied	Aantal vaste arbeiders										Met dienst woning
		Totaal		afstand woning-bedrijf in km								
				< 0,1	0,1-0,5	0,5-1,0	1-2	2-5	5-10	≥ 10	onbek.	
		abs.	in procenten									
Vast	I	828	100	12	11	10	27	34	4	~	2	19
	II	666	100	7	13	10	19	32	15	2	2	12
	III	1.022	100	16	22	16	22	18	3	1	2	32
	IV	1.334	100	11	18	12	21	27	7	1	3	26
	V	903	100	8	12	11	23	37	5	1	3	16
	VI	732	100	7	10	11	26	37	6	1	2	6
Vast	Totaal	5.485	100	11	15	12	23	30	6	1	2	20
1 ^o arbeid.	It/m III	362	100	27	23	13	16	15	4	1	1	56
overigen	"	2.154	100	10	15	13	23	29	7	1	2	17
trekkerch.	IVt/m VI	814	100	14	18	11	22	26	5	1	3	29
overigen	"	2.155	100	7	13	11	23	35	7	1	3	14

Uit deze tabel blijkt, dat gemiddeld 38% van de vaste arbeiders binnen een afstand van 1 km woont; 61% woont binnen de grens van 2 km, terwijl 7% verder dan 5 km van het bedrijf verwijderd is. In de gebieden zijn vrij grote verschillen. Gebied II valt op; meer dan de helft van de arbeiders woont verder dan 2 km van het bedrijf, 19% zelfs verder dan 5 km. De oorzaak hiervan is gelegen in het feit, dat een groot deel van de geënquêteerde landarbeiders op de lichtere gronden woont en werkzaam is op de kleibedrijven. In gebied III daarentegen is de afstand gering; meer dan de helft woont binnen 1 km, terwijl nog niet één vierde deel verder dan 2 km van het bedrijf woont.

Gemiddeld woont 20% van de vaste arbeiders in een dienstwoning. In gebied III is dit bijna één derde deel. Hierdoor kan ook de geringere afstand van woning tot bedrijf worden verklaard; immers de dienstwoning bevindt zich vaak naast de boerderij of op geringe afstand.

Wanneer verder aandacht wordt geschonken aan de verschillen in de categorieën van vaste arbeiders, dan blijkt, dat in het Noorden de eerste arbeiders veel dichterbij het bedrijf wonen, wat in verband staat met het groot aantal landarbeiders dat een dienstwoning heeft. In het Zuiden blijken de trekkerchauffeurs en paardewachters eveneens dichterbij het bedrijf te wonen. Ten aanzien van de leeftijd van de arbeiders en de afstand van woning tot werk viel geen verband te constateren.

§ 2. De woonsituatie der landarbeiders in Zeeuws-Vlaanderen en Groningen

Terwijl de enquête reeds in volle gang was, verzocht de Provinciale Planologische Dienst van Zeeland voor de gemeenten in Zeeuws-Vlaanderen enkele aanvullende vragen in te lassen betreffende de woonsituatie van de landarbeiders. Dit verzoek werd ingewilligd, terwijl bedoelde vragen voorts eveneens voor de nog resterende gemeenten in de enquête werden opgenomen. In deze paragraaf wordt sub a. een uittreksel van het verslag aan genoemde Dienst opgenomen, terwijl sub b. enkele opmerkingen worden gemaakt over de woonsituatie van de landarbeiders in de zeekelegebieden van Groningen en Friesland.

a. Zeeuws-Vlaanderen

In de vier onderzochte gemeenten bleek in alle gevallen een duidelijke hoofdkern te zijn. Hiernaast was een vrij groot aantal gehuchten of buurtschappen, waar in de meeste gevallen een kleine verzorgingskern aanwezig was; deze zijn gerekend tot de secundaire kernen. De verspreide huizen zijn voor een klein gedeelte arbeiderswoningen bij de boerderij, hoofdzakelijk echter vrijstaande arbeiderswoningen langs de wegen, welke niet bij een gehucht of bepaald bedrijf behoren.

Tabel 2 geeft een overzicht van het aantal geënquêteerde landarbeiders naar woonplaats en dienstverband.

Tabel 2

HET AANTAL GEËNQUÊTEERDE LANDARBEIDERS NAAR WOONPLAATS

Woonsituatie	Zaamslag	Hontenisse	Groede	IJzendijke	Totaal
	i n p r o c e n t e n				
Hoofdkern	24	17	34	37	26
Sec. kernen	63	70	19	28	50
Verspr.huizen	13	13	47	35	24
Totaal %	100	100	100	100	100
abs.	363	310	194	213	1.080

Het blijkt, dat gemiddeld de helft der landarbeiders in de secundaire kernen woont; $\frac{1}{4}$ deel woont in de hoofdkernen en $\frac{1}{4}$ deel woont verspreid. In Groede en IJzendijke zijn de secundaire kernen in het minimum. Hierdoor is het percentage arbeiders woonachtig in de hoofdkern groter. Er wonen ook meer arbeiders in verspreide huizen vanwege de lintbebouwing. De buurtschappen zijn hier weinig geconcentreerd, zodat een gedeelte gerekend moest worden tot de verspreide huizen.

Het percentage arbeiders in vast dienstverband loopt in de gemeenten weinig uiteen; ongeveer $\frac{2}{3}$ deel is vast. Het verschil in dienstverband naar woonplaats geeft tabel 3.

Tabel 3

HET PERCENTAGE VASTE LANDARBEIDERS NAAR WOONPLAATS

Woonsituatie	Zaamslag	Hontenisse	IJzendijke	Groede	Totaal
Hoofdkernen	66	59	65	53	61
Sec. kernen	67	64	75	72	67
Verspr.huizen	78	74	88	67	76
Totaal	68	61	76	63	68

Het blijkt, dat in de hoofdkernen naar verhouding minder arbeiders een vast dienstverband hebben, terwijl van de arbeiders, die verspreid wonen weinigen als losse arbeiders werkzaam zijn.

Ten aanzien van de afstand van de woning tot het bedrijf en de mening van de landarbeiders omtrent de maximale afstand kan het volgende worden opgemerkt (zie Bijlage VII. 1, 2).

Ongeveer $\frac{1}{3}$ deel der landarbeiders blijkt op een afstand van $\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ km van de boerderij te wonen, terwijl de helft verder dan $1\frac{1}{2}$ km woont. Vergelijkt men de situatie in de verschillende kernen, dan is de afstand tot het bedrijf in de hoofdkern het grootst, terwijl de arbeiders in de verspreide huizen het dichtst bij de boerderijen wonen. De meeste arbeiders geven de voorkeur aan een afstand binnen de $2\frac{1}{2}$ km. Opvallend is, dat juist de arbeiders, die in de hoofdkernen wonen, een grotere maximale afstand opgeven, dan zij, die in de secundaire kernen of verspreid wonen. Het blijkt, dat voor de meesten de werkelijke afstand tevens de maximaal toelaatbare afstand is. Voor de overigen geldt, dat naarmate men dichterbij het bedrijf woont een enigszins grotere afstand (+ 1 km) niet als een bezwaar wordt gevoeld. De grens, die men zich hierbij gemiddeld stelt, ligt tussen 3 en 4 km. De gewoonte speelt hierbij waarschijnlijk een grote rol. De leeftijd van de landarbeiders bleek van geen invloed te zijn op de maximaal gewenste afstand.

In Bijlage VII. 3, 4, 5 is een overzicht gegeven van de voorkeur van het wonen in de hoofdkern van de landarbeiders, die hier niet woonachtig zijn. Slechts een gering aantal arbeiders zou liever in de hoofdkern willen wonen. Van de landarbeiders, die in de verspreide huizen wonen, is dit percentage iets hoger dan van de bevolking van de secundaire kernen. In de gemeenten zijn nog wel enige verschillen, welke meestal verband houden met plaatselijke omstandigheden.

De voornaamste redenen waarom men in de hoofdkern wenst te wonen zijn het kerk- en schoolbezoek en de frequentie van winkels, terwijl ook de vervoersgelegenheid van belang is. Voor de landarbeiders die niet in de hoofdkern willen wonen, is de te grote afstand van woning tot boerderij voor velen bezwaarlijk. Tevens wensen velen niet te veranderen, doordat men gewend is aan de huidige situatie, waarbij ook het rustiger en vrijer wonen een factor van betekenis blijkt te zijn. In enkele gevallen werd het reeds verworven bezit van huis of tuin als reden opgegeven.

Hoewel dit niet nader in de tabellen is vermeld, bleek de leeftijd of burgerlijke staat van geringe invloed op de beantwoording der vragen. De tendenz was enigszins aanwezig, dat de jongere arbeiders iets meer de voorkeur gaven aan het wonen in de hoofdkern vanwege de recreatiemogelijkheden, terwijl bij de ouderen de verbindingen en vervoersgelegenheden van meer betekenis zijn.

In Groede en IJzendijke is aan de landarbeiders, die in de hoofdkernen woonden, tevens gevraagd of men liever buiten de hoofdkern zou willen wonen. Het aantal positieve antwoorden was zeer gering.

b. Groningen en Friesland

Het tijdschema van dit interim-rapport liet voor de gemeenten in deze provincies geen nauwkeurig onderzoek naar de begrenzing van hoofd- en secundaire woonkernen, resp. verspreide huizen toe.

Derhalve is hier een indeling gemaakt naar de bestelwijken der posterijen. Hoewel een dergelijke indeling stellig niet voldoende is om een diepgaand inzicht te verschaffen in de problemen van de woonsituatie, levert zij toch enkele interessante conclusies op. Zonder diep op de details in te gaan en ook zonder veel aandacht te schenken aan streekverschillen, wordt hier derhalve volstaan met het vermelden van enkele globale tendenzen. In het definitieve rapport zal dieper op deze materie worden ingegaan.

In de eerste plaats is gebleken, dat evenals in Zeeuws-Vlaanderen de vaste arbeiders vooral in secundaire centra en in verspreide huizen, d.w.z. dicht bij het werk wonen. De afstand van hun woning tot het bedrijf bedraagt in de meeste gevallen niet meer dan 2 km. Wat dit betreft, bleken de meeste vaste arbeiders er niets op tegen te hebben, 1 à 2 km verder weg te wonen. Dit geldt in het bijzonder voor hen, die het meest afgelegen wonen. Tegen nog grotere afstanden bleken zeer velen bezwaar te hebben, omdat het dan niet meer mogelijk zou zijn tussen de middag thuis de warme maaltijd te gebruiken. Tenslotte is ook hier nagegaan, of de vaste arbeiders al dan niet voorkeur gevoelden in een hoofdkern te wonen. In de meeste gevallen is van een dergelijke voorkeur geen sprake, omdat men te ver van het werk zou komen te wonen of omdat men het vrije wonen en/of de rustige omgeving meer op prijs stelt. Zij, die wel blijk gaven van voorkeur voor een hoofdkern, voerden doorgaans als reden hiervoor aan het gemak van de nabijheid van kerk, school, dokter en winkels, terwijl ook in veel gevallen de betere verkeersverbindingen hoog werden gewaardeerd.

§ 3. De aard en betekenis der werkzaamheden van de losse arbeiders buiten de woongemeente

De meeste losse arbeiders hebben in de loop van het jaar op meer dan één landbouwbedrijf gewerkt; een groot gedeelte is tovens werkzaam geweest buiten de landbouw. Ongeveer de helft der losse arbeiders is steeds werkzaam geweest in de woongemeente. De rest was vrijwel uitsluitend zowel in als buiten de gemeente werkzaam, behoudens een zeer gering percentage, dat steeds buiten de woongemeente werkte.

Het blijkt, dat t.a.v. het werken buiten de woongemeente verschillen bestaan in de leeftijdsklassen (Bijlage VII.6.). Vooral van de jongeren werkt een hoog percentage in de woongemeente; bij de ouderen ligt dit ook iets hoger. Verder blijken de arbeiders, die veel buiten de landbouw werken vaker buiten de woongemeente werkzaam te zijn. De losse arbeiders die alleen in de landbouw werken, doen dit voor het overgrote deel in de eigen gemeente, terwijl de arbeiders die vrijwel uitsluitend buiten de landbouw werken, dit in vele gevallen buiten de woongemeente doen.

S a m e n v a t t i n g

1. Van de vaste arbeiders woont gemiddeld 38% binnen een afstand van 1 km van het bedrijf; 61% is binnen de grens van 2 km, terwijl 7% op een afstand van meer dan 5 km woont. In gebied II zijn de afstanden ongunstiger, terwijl in gebied III de afstanden kleiner zijn.

2. Gemiddeld woont 1/5 deel van de vaste arbeiders in een dienstwoning. De invloed van het aantal dienstwoningen per gebied is duidelijk merkbaar voor de gemiddelde afstand van woning tot bedrijf. Dit treedt tevens duidelijk naar voren bij de landarbeiders die een bepaalde functie hebben: deze bewonen vaker een dienstwoning en de gemiddelde afstand is voor hen korter.

3. In Zeeuws-Vlaanderen woont gemiddeld de helft der landarbeiders in secundaire kernen, een vierde deel in hoofdkernen en het resterende vierde deel in verspreide huizen. De vaste arbeiders wonen relatief meer in verspreide huizen en secundaire kernen dan de losse arbeiders.

Over het algemeen stemt de feitelijke afstand van woning tot bedrijf goed overeen met de als maximaal gewenste afstand. De overgrote meerderheid der vaste arbeiders, woonachtig in secundaire kernen en verspreide huizen, heeft geen voorkeur in de hoofdkern te wonen. De te grote afstand blijkt voor velen bezwaarlijk te zijn, terwijl hiernaast de rustiger en vrijer omgeving van hun huidige woonsituatie als een voordeel wordt beschouwd. Zij, die wel liever in een hoofdkern zouden willen wonen, baseren deze voorkeur op de nabijheid van kerken, scholen, winkels etc., alsook op de verkeersverbindingen.

4. Ook in de onderzochte gebieden in Groningen en Friesland wonen relatief meer vaste arbeiders buiten de hoofdkernen dan losse. De afstand van woning tot bedrijf bedraagt doorgaans niet meer dan 2 km. Veel vaste arbeiders zouden er geen bezwaar tegen hebben, indien deze afstand 1 à 2 km groter was, vooral zij niet, die het meest afgelegen wonen.

Ten aanzien van de voorkeur voor het al of niet wonen in de hoofdkern, gelden vrijwel dezelfde conclusies als voor Zeeuws-Vlaanderen.

5. Een groot gedeelte (52%) der losse arbeiders werkt constant of periodiek buiten de woongemeente. Vooral van de jongeren, en in iets mindere mate van de ouderen, werkt een groter aantal binnen de woongemeente.

Het blijkt, dat de werkzaamheden welke buiten de landbouw worden verricht, vaak aanleiding zijn buiten de woongemeente te gaan werken.

=====

HOOFDSTUK VIII

LANDARBEIDERSGRONDGEBRUIK

§ 1. Inleiding

Het gebruik van cultuurgrond door landarbeiders had omstreeks het begin van deze eeuw veler aandacht. Dit leidde ertoe, dat de Landarbeiderswet werd ingesteld, waarbij de verkrijging van grond gemakkelijker kon geschieden dan op de gebruikelijke wijze. Later bleek, dat de omvang van het grondgebruik voortdurend afnam. Enkel en vroege zich toen af, of er sprake was van minder belangstelling van de zijde van de landarbeiders. Het aantal landarbeiders met grondgebruik blijkt echter nog steeds vrij groot te zijn. Het is nl. gebleken dat vele landarbeiders een huur- of deelbouwovereenkomst hebben met landbouwers. De betreffende cultuurgrond is dan niet als landarbeidersgrondgebruik geregistreerd, maar bij de landbouwbedrijven inbegrepen. Op hun grond kunnen de landarbeiders hun eigen groente en aardappelen verbouwen en soms nog wat bijverdienen.

De in § 1 gebruikte gegevens zijn zowel ontleend aan de Landbouwtellingen als aan de schaarse litteratuur over dit onderwerp, terwijl voor enkele onderdelen deskundigen werden geraadpleegd. Verder werd door de Afdeling Sociale en Economische Geografie der Landbouwhogeschool in 1952 een onderzoek ingesteld naar het gebruik van cultuurgrond door landarbeiders in enkele Zeeuwse gemeenten. Met de hierbij opgedane ervaringen is bij de bewerking van het onderhavige L.E.I.-enquête materiaal rekening gehouden. In § 2 zijn de resultaten hiervan te vinden.

§ 2. Historische ontwikkelingen betekenis

a. Oorsprong.

In de loop der 19e eeuw geraakte vooral op de zeelei de gewoonte in onbruik, dat de landarbeiders een deel van hun loon in natura ontvingen. Hoe langer hoe sterker kwam onder arbeiders op het platteland de drang naar voren, een stuk cultuurgrond voor zichzelf te gaan exploiteren. Toen tijdens de landbouwcrisis op het einde van de vorige eeuw zich verschillende instellingen van sociale zorg met de bestrijding van de gevolgen van deze crisis onder de arbeiders bezighielden, zocht men de oplossing vooral daarin, dat de arbeiders zichzelf moesten helpen door exploitatie van een stukje cultuurgrond. Er is daartoe toen vaak grond aangekocht, zodat nog steeds in het Noorden en Westen van het land kleine percelen aan landarbeiders worden verpacht door Departementen van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en Burgerlijke Ambesturen. Dit was juist gezien, want de Staatscommissie van 1906 kon in haar

rapport constateren, dat onder de landarbeiders de grondgebruikers er overal materieel het best aan toe waren. Een gevolg was dan ook, dat dit grondgebruik in 1910 in de statistiek verscheen en de aandacht van de Landelijke Overheid ging trekken.

Men kan dus concluderen, dat in de laatste helft van de vorige eeuw het gebruik van grond door landarbeiders een aanzienlijke omvang gekregen heeft.

b. Ontwikkeling in de 20e eeuw.

Omdat het kleine oppervlakten betreft is het gedeelte van de cultuurgrond, dat door de landarbeiders wordt gebruikt slechts gering. Wij zien dat geringe deel voortdurend afnemen. Op de zeeklei had deze afname vooral na 1930 plaats, ook wat het aantal grondgebruikers aangaat. De bedrijfs-grootte nam nauwelijks af en er verdween van alle grootteklassen verhoudingsgewijs evenveel. De snelheid, waarmee het aantal landarbeidersgrondgebruikers afnam, is dus ongeveer even groot als die, waarmee de door hen gebruikte oppervlakte cultuurgrond verminderde. Vergeleken met de andere groepen van landbouwgebieden is de afname op de zeeklei geringer, terwijl ook de omvang op de zeeklei bijna altijd het grootst was.

Dat in de crisisjaren het grondgebruik sterker afnam is gedeeltelijk toe te schrijven aan het feit, dat bij de steunregeling de inkomsten uit het grondgebruik in mindering werden gebracht. Doordat deze inkomsten moeilijk controleerbaar waren, was de mogelijkheid tot ontduiking betrekkelijk groot. Enkele landarbeiders zeiden dan ook, dat deze vermindering van het steunbedrag weinig betekende in vergelijking met vermindering uit anderenhoofde. Dat in de crisisjaren nog een flink aantal landarbeidersplaatsjes werd uitgegeven, wijst er wel op, dat steunaftrek bij deze landarbeiders van minder betekenis is geweest. De invloed van de steunmaatregelen mag dus niet worden overschat.

Voor zover valt na te gaan heeft er tussen 1940 en 1945 een toename van dit grondgebruik plaatsgehad, maar enkele jaren later was het weer tot het oude peil gedaald.

De afname van het grondgebruik is onder de eigenaars geringer geweest dan onder de pachters. Dit is ook wel te begrijpen, daar men zijn eigendom pas bij uiterste noodzaak van de hand doet, en indien het eigendom onbezwaard is, zijn de directe financiële lasten veel geringer, zodat men zich tijdelijk met geringere inkomsten tevreden kan stellen.

Bezien wij naast het hierboven geschetste in tabel 1 het verloop in de onderzochte gebieden, dan vallen er enkele werkwaardigheden op.

Tabel 1

DOOR LANDARBEIDERS GEBRUIKTE CULTUURGROND IN PROCENTEN VAN
DE TOTALE CULTUURGROND x)

Gebied	1910	1921	1930	1947	1950	1950 ha.
I	.	0,9	1,6	1,7	1,8	199
II	.	5,7	5,5	2,8	2,5	312
III	.	2,8	1,8	1,2	0,9	112
IV	.	3,7	2,1	1,5	1,4	272
V	.	2,6	3,0	1,6	1,5	192
VI	.	1,2	0,9	0,9	0,6	82
Tot. Gebied I t/m VI	.	2,9	2,4	1,6	1,4	1.169
Oppervl. in ha		2327	2040	1254	12169	
Zeeklei (Groep Landbouwgeb.)	2,8	2,4	2,1	0,9	0,7	
Oppervl. in ha	13.341	11.657	10.479	5.031	4.505	

x) Bron: Landbouwtellingen.

Het totaal van deze gebieden vertoont een nagenoeg gelijk verloop als de Groep landbouwgebieden van de zeeklei, zij het voor de na-oorlogse jaren op een hoger niveau. In gebied II en V is de gang van zaken vrijwel analoog aan het totaal, behalve dat in gebied V tot 1930 een stijging opvalt en dat het percentage in gebied II veel hoger is dan in de andere gebieden. In gebied I zien wij echter een voortdurende stijging, die tot 1930 vermoedelijk kan worden toegeschreven aan de werking van de Landarbeiderswet; voor de na-oorlogse jaren is de stijging waarschijnlijk een gevolg van de uitbreiding van tuinbouwteelten. De omvang is in gebied VI steeds gering geweest, vermoedelijk doordat er weinig geschikte percelen waren. Voor dit hoofdstuk is nadere detaillering van het verschijnsel in gebied VI dus minder nodig.

c. De Landarbeiderswet.

Vrij spoedig na het verschijnen van het rapport van de Staatscommissie 1906 werd er gestreefd naar een wettelijke voorziening voor het verstrekken van grond aan landarbeiders. In 1911 diende Minister Talma een ontwerp in, dat verschillende malen gewijzigd werd en in 1918 als de Landarbeiderswet in de Staatscourant kwam. Het doel van deze wet was: de landarbeider, die aan bepaalde eisen voldeed, door het verschaffen van een recht op een stuk grond, te steunen bij zijn pogingen om hoger te klimmen op de maatschappelijke ladder. Bovendien dacht men het wegtrekken van het platteland af te remmen. De landarbeiders konden op gemakkelijke financiële voorwaarden een huis met grond in eigendom verkrijgen, terwijl de verenigingen, stichtingen of gemeenten, die het beheer over deze zgn. plaatsjes hadden, ook grond konden aankopen om deze als los land in pacht aan landarbeiders uit te geven. Waar langs een andere weg

geen grond voor dit doel te krijgen was, konden gronden middels een eenvoudige procedure onteigend worden.

Er werden tot 1930 in de onderzochte gemeenten 249 plaatsjes uitgegeven, terwijl er tot 1943 in totaal 342 uitgegeven waren, daarna kwam er nog 1 bij. De uitgifte is vooral van betekenis geweest in gebied I en II. In de gebieden III t/m V komen slechts vier gemeenten voor, waar de uitgifte van enig belang is geweest.

De wet heeft vooral in het eerste decennium van haar bestaan gewerkt, maar door enkele tegemoetkomingen in de crisistijd zijn er toen nog vrij veel plaatsjes uitgegeven. Tegenwoordig is het in de wet genoemde maximumvoorschot onvoldoende om een plaatsje in te richten, dat aan de eisen van deze wet voldoet.

In gebied I heeft de voornaamste uitbreiding van het aantal plaatsjes tussen 1925 en 1930 plaats gehad, terwijl in gebied II het grootste deel al vóór 1925 was uitgegeven. Men is in het eerste gebied pas later algemeen tot grondgebruik overgegaan, zodat er ook later van de wet gebruik werd gemaakt; deze heeft ook de uitbreiding bevorderd. In het tweede gebied was men altijd al grondgebruik gewend, zodat de wet dadelijk als middel werd aangegrepen om in het bezit van een plaatsje te komen.

Het idee om de landarbeiders via deze wet tot kleine boeren te maken is reeds lang verworpen. Verscheidenen zijn er vroeger echter door in staat gesteld zich als zelfstandig boer of tuinder te vestigen.

De resultaten van de wet zijn niet gering; in deze gemeenten is ongeveer een zesde gedeelte van de huidige "grondgebruikers" via deze wet geholpen. Velen hadden al grond in gebruik, terwijl de noodzaak minder werd door betere lonen en sociale voorzieningen; ook zagen sommigen kans langs een andere weg aan grond te komen.

d. Producten en betekenis van het grondgebruik.

De landarbeiders telen in de eerste plaats aardappelen. In de hier besproken gebieden is het vaak gewoonte, dat de vaste arbeiders een stuk aardappelland bij de boer hebben tegen een matige huur. Deze arbeiders hebben in vele gevallen nog een kleiner stuk tuin, waarop zij groenten en vroege aardappelen telen.

Hiernaast komt het echter nogal eens voor, dat bepaalde producten, die veel arbeid vragen, geteeld worden. Dit zijn min of meer tuinbouwteelten: klein fruit, zaadteelt, bloemgewassen e.d. Verder is plaatselijk van grote betekenis de teelt van uien en spruitkool. Deze teelten zijn arbeidsintensief en geschieden vaak in deelbouw. De spruitkool komt vooral in Gebied I voor en de uien in Gebied IV en V.

Verder worden wel de gewone akkerbouwgewassen uit de streek geteeld, met de nadruk weer op de arbeidsintensieve gewassen. De verpleging van deze gewassen is dan bekend, terwijl de afzet niet zo moeilijk is. Granen worden eigenlijk alleen voor veevoer geteeld.

Velen houden een varken en wat kippen, slechts enkelen hebben

runderen. Vroeger kwam ook de geit voor, maar het verzamelen van voer kost veel tijd. Dat de waardering voor het geiten houden niet groot is, bewijst wel de zegswijze in Noord-Groningen: Die een geit heeft is zelf ezel.

De betekenis van het grondgebruik was vroeger een andere dan nu. Toen de noodzaak om langs deze weg voldoende voedsel te krijgen voor het gezin vooral in tijden van werkloosheid, nu een niet onaardige bijverdiensite. Toen was het eigenlijk de enige mogelijkheid een behoorlijke voorziening voor de oude dag te bereiken, nu krijgt men die voor een belangrijk deel op andere wijze.

De bijverdiensite is momenteel wel het voornaamste. De gezinsarbeid ~~kan productief~~ worden gemaakt, de gelduitgaven verminderd, en vaak het geldinkomen vergroot. Een groot deel van de landarbeiders acht het ook nu nog zijn taak zelf de winterprovisie te verbouwen en een varken te mesten. Enkelen, die geluk met de oogst hebben, verdienen soms grote bedragen door de verkoop van producten, vooral bij deeldbouw. Men moet er wel aan denken, dat in het seizoen naast de gewone dagtaak nog urenlang hard gewerkt wordt op het eigen bedrijfje. Gewoonlijk is echter de bijverdiensite in verhouding tot het loon van bescheiden omvang. Van groot belang voor de landarbeider is evenwel, dat hij wordt bevredigd door het gevoel iets te hebben, waarover hij eigen baas is. De soort arbeid, welke hij hier in zijn vrije tijd verricht, verschilt wel niet zoveel van zijn gewone dagelijkse werk, maar die arbeid geschiedt in een andere sfeer. Hij kan zelf beslissen, wat er gebeuren moet en hoe het moet worden gedaan. Op het platteland, waar bijna iedereen grond voor zichzelf gebruikt, is het persoonlijk aanzien in zekere mate afhankelijk van het al of niet zelf wat grond hebben.

§ 3. Wie grondgebruiker zijn

a. Vaste en losse arbeiders, de leeftijd en de burgerlijke staat.

De bedrijven van meer dan 1 ha zijn hier niet gesplitst naar grootteklasse. De kleinere bedrijfjes zijn ingedeeld naar het volgende criterium: of het bedrijfje dient voor eigen consumptie of voor bijverdiensite door verkoop.

Wij krijgen dan de volgende indeling:

1. vrijwel uitsluitend voor eigen consumptie (< 7 are);
2. hoofdzakelijk eigen consumptie met enige verkoop (7-15 are);
3. hoofdzakelijk verkoop (15-50 are);
4. de grotere bedrijfjes, waar de eigen consumptie geen gewicht meer in de schaal legt (50-100 are).

In de volgende paragrafen is, ter verkrijging van een eenvoudiger verwerking der basisgegevens, de indeling gebruikt van meer of minder dan 5 are. Daarom is in tabellen 2 en 3 ook een kolom opgenomen van het aantal grondgebruikers met minder dan 5 are, wat onderlinge vergelijking mogelijk maakt.

De grens van 7 are is gekozen, omdat van de vaste arbeiders voor alle drie leeftijdsgroepen in elk gebied een nagenoeg gelijk deel minder dan 7 are cultuurgrond heeft. Het aardappelland heeft vaak een oppervlakte van ongeveer 7 are, misschien is dit de verklaring van het duidelijk onderscheid naar leeftijd tussen degenen, die meer en degenen, die minder dan 7 are gebruiken.

Tabel 2

AANTAL VASTE ARBEIDERS NAAR GRONDGEBRUIK, LEEFTIJD EN BURGERLIJKE STAAT

Gebied I t/m VI

Burgerlijke staat en leeftijdsklasse	Totaal aantal	in % van het totaal							
		zonder cultuurgrond	met cultuurgrond in aren					onbekende cultuurgrond	met < 5 are cult.gr.
			< 7	7-15	15-50	50-100	≥ 100		
Gehuwd	< 35	819	43	33	11	8	1	2	26
	35 - 49	1548	25	34	15	15	5	4	25
	≥ 50	1410	25	33	18	16	4	3	25
totaal	3777	29	33	15	14	4	3	2	25
Ongehuwd totaal	1708	91	4	2	2	0	1	0	2
Algemeen totaal	5485	49	24	11	10	3	2	1	18
Gebied									
I Algemeen totaal	828	33	33	17	10	2	5	0	20
II id.	666	30	11	15	34	7	3	0	8
III id.	1022	61	19	12	5	2	1	0	14
IV id.	1334	56	23	7	5	2	2	5	20
V id.	903	51	26	10	9	2	2	0	19
VI id.	732	49	33	8	6	2	2	-	32

Het deel van de landarbeiders, dat geen cultuurgrond heeft, is voor de losse en vaste arbeiders gelijk. Van de losse arbeiders heeft echter een veel geringer aantal een oppervlakte minder dan 7 are. Vermoedelijk staat dit in verband met wat de vaste arbeiders van de boer kunnen krijgen en met het feit, dat een aantal losse arbeiders een vrij groot deel van het jaar op het eigen bedrijf werkt en alleen maar zo nu en dan in de landbouw.

Oudere arbeiders hebben veel meer cultuurgrond in gebruik dan jongere. Volgens inlichtingen is dit niet alleen aan geringere belangstelling toe te schrijven, maar ook aan het feit, dat het veel moeilijker is geworden een stuk cultuurgrond te bemachtigen.

De gehuwden gebruiken meestal wel een stukje cultuurgrond, de ongehuwden gewoonlijk niet. Het percentage van de gehuwden, dat cultuurgrond gebruikt loopt voor de afzonderlijke gebieden nogal uiteen. Het hoogst is dit voor gebied II en het laagst voor gebied III. In gebied II hebben bijna alle landarbeiders grondgebruik of vee, terwijl ook het deel van de cultuurgrond, dat landarbeiders gebruiken in gebied II het grootst is (Tabel 1). Hier is ook een groter aantal grondgebruikers met 7 tot 100 are dan in de andere gebieden, vooral in de grootteklasse van 15 tot 50 are. Hier zijn dus velen, die het grondgebruik hoofdzakelijk voor de verkoop hebben.

Tabel 3

Gebied I t/m VI

AANTAL LOSSE LANDARBEIDERS NAAR GRONDGEBRUIK, LEEFTIJD
EN BURGERLIJKE STAAT

Burgerlijke staat en leef- tijdsklasse	Totaal aantal	in % van het totaal						Onbe- kende cult. grond	Met < 5 are cult. grond
		Zonder cultuur- grond	Met cultuurgrond in aren						
			< 7	7-15	15-50	50-100	≥ 100		
Gehuwd < 35	624	44	21	12	14	4	5	0	16
35 - 49	1091	26	20	13	23	7	11	0	15
≥ 50	886	25	20	13	23	9	10	0	15
totaal	2601	30	20	13	21	7	9	0	16
Ongehuwd									
Totaal	1207	89	3	2	2	1	3	-	2
Algemeen									
Totaal	3808	49	15	9	15	5	7	0	11
Gebied									
I Algemeen totaal	355	35	21	18	7	5	14	0	13
II id.	820	27	8	14	37	7	7	-	5
III id.	800	61	11	11	7	3	7	-	8
IV id.	909	63	12	2	10	5	7	1	11
V id.	576	49	20	7	11	6	7	-	15
VI id.	348	48	32	6	7	2	5	-	28

De ongehuwde losse arbeiders, die cultuurgrond gebruiken, hebben beduidend meer grond dan de gehuwde losse arbeiders. De oorzaak hiervan is vermoedelijk te vinden in het feit, dat de tuinen voor gezinsverbruik door ongehuwden vrijwel niet worden gebruikt.

Samenvattend kunnen wij dus zeggen, dat de gehuwde oudere arbeiders vooral grondgebruikers zijn en dat de losse arbeiders onder hen meer grond gebruiken.

b. Naar kindertal.

Naar hun aard zijn de bedrijfjes van de landarbeiders typisch op de gezinsbehoeften afgestemd. Het valt daarom te verwachten, dat de grootte verband zal houden met de grootte van het gezin, vooral als wij er rekening mee houden, dat een groter gezin meer werkrachten heeft en dus ook meer grond kan bewerken.

Er is een duidelijk verschil tussen de gezinnen met en de gezinnen zonder kinderen; onder de laatste bevinden er zich veel meer, die geen cultuurgrond hebben. Dit is zowel voor de vaste als voor de losse arbeiders het geval. Een uitzondering hierop vormen de oudere losse landarbeiders in de zuidelijke gebieden; maar daar gebruiken de landarbeiders ook veel minder cultuurgrond dan in de noordelijke gebieden.

Tussen kleine, middelgrote en grote gezinnen is er echter geen duidelijk onderscheid, noch bij de vaste, noch bij de losse landarbeiders. De verhouding tussen het aantal, dat minder en het aantal dat meer dan 5 are gebruikt, verschilt betrekkelijk weinig naar gezinsgrootte. De genoemde verwachting wordt door deze cijfers dus niet bevestigd. Er valt dus eigenlijk alleen maar te zeggen, dat als men kinderen heeft, men waarschijnlijk meer moeite zal doen om cultuurgrond te krijgen.

Tabel 4

HET GRONDGEBRUIK VAN GEHUWDE LANDARBEIDERS NAAR
KINDERTAL

Dienstverband	Aantal kinderen	20 - 34 jaar			35 - 39 jaar		
		totaal abs	in %		totaal abs	in %	
			zonder	m. c. g.		zonder	m. c. g.
Vast	0	177	53	47	116	32	68
	1,2	457	42	58	605	25	75
	≥ 3	170	39	61	761	27	73
Los	0	130	55	45	74	32	68
	1,2	361	41	59	385	26	74
	≥ 3	130	42	58	616	25	75

c. Naar genoten onderwijs (zie Bijlage VIII.1).

Hier zijn evenals in het vorige gedeelte alleen de gehuwde landarbeiders bekeken, want zoals wij reeds zagen zijn die, ook wat het grondgebruik betreft, het belangrijkste. Uit de cijfers blijkt, dat meer van degenen, die vervolgonderwijs hebben genoten zich met grondgebruik bezig houden dan zij, die dat vervolgonderwijs niet hadden.

d. Naar functie in het bedrijf (zie Bijlage VIII.2).

In de noordelijke gebieden is er een duidelijk verschil in grondgebruik tussen de eerste arbeiders en de overigen. Er zijn meer eerste arbeiders, die grond in gebruik hebben. Dit geldt voor beide leeftijdsgroepen, terwijl de eerste arbeiders ook meer cultuurgrond in gebruik hebben. In de zuidelijke gebieden is er geen verschil tussen deze categorieën arbeiders.

De eigenlijke losse arbeiders 1) in de noordelijke gebieden zijn meer grondgebruiker naarmate zij korter in de landbouw hebben gewerkt en hebben ook grotere stukken. Voor gebied I en II valt hierbij aan de invloed van keuterbedrijfjes te denken.

1) Dat zijn diegenen, die meer dan 1 werkgever hadden of korter dan 10 maanden in de landbouw werkzaam waren.

e. Naar kerkgenootschap (zie Bijlage VIII.3)

Het belangrijkste, dat hierover kan worden gezegd is, dat er tussen de verschillende denominaties geringere verschillen blijken te bestaan dan verwacht zou kunnen worden. In de verschillende kerken heersen immers zeer verschillende opvattingen over de waarde van het bezit en de vrije tijdsbesteding.

De Gereformeerde losse arbeiders hebben wel meer grotere stukken dan de anderen. Misschien wijst dit in de richting, dat er onder de Gereformeerde losse arbeiders meer mensen voorkomen, die er een half-zelfstandig bedrijfje op na houden. In de Noordelijke gebieden hebben meer Nederlands-Hervormden cultuurgrond en grotere oppervlakten dan de anderen. Dit kan zijn oorzaak hebben in de zgn. kerkelanden, die in de eerste plaats aan kerkleden worden verhuurd. Dat er minder Rooms-Katholieken cultuurgrond gebruiken komt vermoedelijk daardoor, dat er onder hen meer ongehuwden zijn.

f. Naar organisatie.

Er is vaak gezegd, dat het grondgebruik de arbeiders zo in beslag zou nemen, dat zij geen aandacht meer voor hun overige belangen zouden hebben en daarom de andere middelen om een betere positie in de maatschappij te bereiken, in casu de vakorganisatie zouden verwaarlozen. Uit onderstaande cijfers blijkt echter duidelijk het omgekeerde: de georganiseerden hebben vaker grondgebruik en ook grotere oppervlakten. Dit is zowel voor de losse als vaste arbeiders in de verschillende gebieden het geval. Tabel 8 laat een en ander duidelijk zien.

Tabel 5

GRONDGEBRUIK NAAR ORGANISATIE

Dienst- verband	Organi- satie	Totaal-generaal				Noordel. geb.		Zuidel. geb.	
		aantal arbeiders in %				aantal arbeiders		aantal arbeiders	
		totaal abs	zonder cult.gr.	met cult. gr.		totaal abs	zonder cult.gr. in %	totaal abs	zonder cult.gr. in %
				< 5a	≥ 5a				
vaste arb.	georg.	3159	40	24	36	1497	37	1662	45
	niet georg.	2259	59	15	26	1014	53	1245	63
losse arb.	georg.	2023	43	12	44	1084	37	938	51
	niet georg.	1776	54	9	36	888	48	888	61

S a m e n v a t t i n g

Gedurende de laatste helft der vorige eeuw nam het grondgebruik door landarbeiders in betekenis toe. Het landarbeidersgrondgebruik werd gezien als een versteviging van de materiële positie van deze groep en een hechtere binding aan het platteland.

Bij de verkrijging van grond verleenden in de vorige eeuw vooral religieuze en particuliere instellingen steun. In een later stadium trachtte de Centrale Overheid het grondgebruik te stimuleren; door de instelling van de Landarbeiderswet in 1918 werd de verkrijging van grond vergemakkelijkt.

Hoewel met behulp van deze wet vele landarbeidersplaatsjes werden gesticht, blijkt uit de Landbouwtellingen, dat het grondgebruik door landarbeiders in de laatste decennia belangrijk is verminderd. Dit is onder meer veroorzaakt door het feit, dat de materiële positie van de landarbeiders geleidelijk verbeterde, waardoor de noodzaak grond te gebruiken verminderde. Een aantal landarbeidersbedrijfjes ontwikkelde zich tot zelfstandige tuinderijen, pluimveebedrijfjes e.d.

Het grootste deel van de landarbeiders met grondgebruik teelt producten voor eigen consumptie, de rest levert ook nog producten af voor de verkoop. In Groningen en op de Zeeuwse Eilanden treedt de verbouw voor de verkoop sterker op de voorgrond dan elders.

Van het totaal aantal geënquêteerde landarbeiders heeft ongeveer 49% grondgebruik; in gebied I en II zijn deze cijfers resp. 66 en 72%.

Van de gehuwde landarbeiders bleek 70% grond in gebruik te hebben; bij de oudere arbeiders bleek het grondgebruik meer voor te komen dan bij de jongere.

Hoewel bij de gezinnen met kinderen vaker grondgebruik werd aangetroffen dan bij die zonder kinderen, bleek de grootte van het gezin geen invloed te hebben op de omvang van het grondgebruik.

Voorts bleek uit de enquête, dat bij de landarbeiders, die voortgezet onderwijs hadden genoten meer grondgebruik voorkwam dan bij die zonder onderwijs; dat bij de georganiseerde arbeiders het grondgebruik van meer betekenis was dan bij de ongeorganiseerde; dat er weinig of geen verschil in grondgebruik aanwezig was tussen de arbeiders van verschillende kerkelijke richtingen; en dat losse arbeiders grotere stukken in gebruik hebben dan vaste.

HOOFDSTUK IX DE WERKLOOSHEID

§ 1. I n l e i d i n g

In het kader van dit interim-rapport zal, wat de werkloosheid betreft, in hoofdzaak worden volstaan met het kwantitatief aangeven van de werkloosheid onder de bij het onderzoek betrokken groep arbeiders. Het spreekt vanzelf, dat het zo belangrijke vraagstuk van de (seizoen-)werkloosheid - dat mede aanleiding vormde tot het doen instellen van dit onderzoek - om een meer uitgebreide behandeling vraagt. Wil het onderzoek een bijdrage leveren tot een dieper inzicht in en zo mogelijk tot een oplossing van het vraagstuk der werkloosheid, dan is het noodzakelijk, dat de gegevens, welke het onderzoek t.a.v. dit punt heeft opgeleverd, tegen een ruimere achtergrond worden geprojecteerd.

Door de enquête-gegevens betreffende de werkloosheid in een ruimer verband te bezien, wordt tevens het nadeel van de aan tijd en plaats gebondenheid van deze gegevens tot geringere proporties teruggebracht. De ontwikkeling van de werkloosheid is immers de resultante van een dynamisch proces. De situatie in 1951 kan niet als een doorsnee toestand worden aangemerkt, zoals de ontwikkeling van de werkgelegenheid in 1952 en het eerste halfjaar van 1953 wel uitwijst.

In het algemeen kan men stellen, dat de seizoenwerkloosheid in de landbouw samenhangt met het ongelijkmatige verloop van de arbeidsbehoefte op de landbouwbedrijven en met het feit, dat bij de agrarische productie gebruik wordt gemaakt van "vreemde" arbeid, d.w.z. van niet tot het gezin van de boer behorende arbeidskrachten.

Wat het eerste punt betreft, kan men opmerken, dat de verdeling van de arbeidsbehoefte over de verschillende perioden van het jaar niet voor alle bedrijfstypen dezelfde is. De meest gelijkmatige spreiding in de arbeidsbehoefte vertonen de weidebedrijven, terwijl ook de bedrijven op de zandgronden en rivierkleigebieden - waar de veehouderij in de regel het belangrijkste bedrijfs onderdeel vormt, de verschillen in de arbeidsbehoefte tussen de onderscheidene perioden van het jaar beperkt van omvang zijn. De akkerbouw en veenkoloniale gebieden daarentegen kenmerken zich juist door zeer grote verschillen in de per periode benodigde hoeveelheid arbeid. Het ligt dan ook voor de hand, dat, voor zover de seizoenwerkloosheid wordt bepaald door de onregelmatige verdeling van de arbeidsbehoefte, dit verschijnsel zich vooral in laatstgenoemde gebieden zal voordoen.

Wat het tweede punt betreft, gewoonlijk trekt men slechts arbeidskrachten in loondienst aan, indien de arbeidsbehoefte op de bedrijven groter is dan met het aanbod van de gezinsarbeidskrachten overeenkomt. In het algemeen kan men dan ook stellen, dat het gebruik van "vreemde" arbeidskrachten wordt bepaald door grootte der bedrijven en bouwplan. Een essentieel verschil tussen vreemde en gezins-

arbeid in het kader van de arbeidsvoorziening in de landbouw is, dat de vreemde arbeid dikwijls door de boer als min of meer variabele grootte wordt beschouwd, welke aan de behoefte van het ogenblik kan worden aangepast, terwijl de gezinsarbeid voor hem een min of meer constante grootte vormt. Dit betekent, dat in die gebieden, waar de grootte der bedrijven het gebruik van vreemde arbeidskrachten noodzakelijk maakt, een ongelijkmatig verloop van de arbeidsbehoefte een periodieke aantrekking en afstoting van deze arbeidskrachten tot gevolg zal hebben.

Er dient te worden opgemerkt, dat in gebieden waar in het agrarisch productie-proces overwegend gezinsarbeid wordt aangewend, een onregelmatige verdeling van de arbeidsbehoefte eveneens zal resulteren in een periodiek overschot aan de betrokken arbeidskrachten. Doordat de overtollige gezinsarbeid niet wordt afgestoten, doch aan het bedrijf gebonden blijft, komt dit echter niet tot uitdrukking in de cijfers over de geregistreeerde werkloosheid; met andere woorden, de lasten van de overtollige arbeid in perioden met weinig werkzaamheden worden direct door het gezinsbedrijf gedragen, wat op de loonbedrijven niet het geval is. De hier bedoelde "verborgen" seizoenwerkloosheid in gebieden met overwegend gezinsbedrijven (bijv. zandgronden) draagt er toe bij, dat zich op deze bedrijven veelal belangrijke potentiële arbeidsoverschotten voordoen.

Van de bij het onderzoek betrokken groep arbeiders is de groep der losse arbeiders, wat de werkloosheid betreft, het meest van belang. Van deze groep wordt allereerst een overzicht gegeven van de gedurende 1951 verrichte werkzaamheden, inclusief de periode van het werkloos zijn (§ 2). Daarna zal de werkloosheid in een wat ruimer verband worden gezien (§ 3).

§ 2. De werkzaamheden der losse arbeiders gedurende 1951

Van de door de groep der losse arbeiders in de verschillende perioden van het jaar verrichte werkzaamheden - onderscheiden in werkzaamheden in de landbouw, in aan de landbouw verwante beroepen, cultuurtechnische werken in dienst van D.U.W., Nederl. Heide Mij, Gront Mij etc., en tenslotte de werkzaamheden buiten de landbouw en de periode, waarin de arbeiders werkloos zijn geweest - is in Bijlage IX.1. een overzicht gegeven.

Het beeld, dat hieruit wordt verkregen, heeft in zijn algemeenheid weinig commentaar. Duidelijk blijkt, dat in alle gebieden voor de groep der losse arbeiders als totaal, de landbouw de belangrijkste bron van werkgelegenheid vormt. In de drukste zomermaanden zijn niet alle losse arbeiders werkzaam in de landbouw. In de meeste gebieden is dit het gevolg van het feit, dat een aantal arbeiders werkt in aanverwante beroepen (bijv. dorsbedrijf) en ook buiten de landbouw, bijv. in gebied VI. In gebied II blijkt het werkgelegenheidsvolume zelfs tijdens de topdrukte onvoldoende te zijn om alle

arbeiders in de landbouw op te nemen. Voor alle gebieden gezamenlijk is in de drukste maanden 80% van de losse arbeiders werkzaam in de landbouw. In de wintermaanden werkt gemiddeld 30-40% van de losse arbeiders in de landbouw; Januari is hier het dieptepunt. Tussen de gebieden bestaan in dit opzicht grote verschillen. Gebied II valt op door een zeer laag werkgelegenheidsvolume in de landbouw gedurende het gehele jaar. In de drukste maanden werkt niet meer dan 66% van de losse arbeiders in de landbouw, terwijl dit percentage in de wintermaanden zelfs daalt tot 22%. In gebied III werkt in vergelijking met de andere gebieden een groot deel van de losse arbeiders in de landbouw. Het aantal arbeiders, dat in dit gebied in aanverwante beroepen en buiten de landbouw werkt is laag, terwijl het werk in D.U.W.-verband van zeer geringe betekenis is. Hierdoor is het gemiddelde werkloosheidspercentage hoog, waarop wij bij de bespreking van tabel 5 zullen terugkomen.

De werkgelegenheid buiten de landbouw in engere zin is, zoals uit het bovenstaande genoegzaam blijkt, voor de losse arbeiders van niet te onderschatten betekenis. In de eerste plaats dienen te worden genoemd de cultuurtechnische werken. Behalve de B.W.₁-werken welke bij de werkzaamheden in de landbouw zijn gerekend, zijn dit de B.W.₂- en A-werken en hiernaast de werken in D.U.W.-verband. Ook de werkgelegenheid in de aan de landbouw verwante beroepen (dorsen, etc.) heeft in vele gebieden een t.a.v. de zuiver agrarische arbeid compenserend karakter: in de perioden, dat de omvang van de werkzaamheden op de landbouwbedrijven vermindert, wordt hier werkgelegenheid juist van grote betekenis. De werkgelegenheid buiten de landbouw blijkt in geringe mate van betekenis te zijn, met uitzondering van de agrarische industrie kan niet worden gesproken van aanvullende werkgelegenheid. Gebied VI valt op door een in de loop van het jaar relatief grote en vrij constante werkgelegenheid buiten de landbouw.

Ofschoon de werkgelegenheid door de cultuurtechnische werken en door de aan de landbouw verwante beroepen een compenserend karakter draagt, betekent dit niet, dat er voor de landarbeiders van een gedurende het gehele jaar meer of minder constante werkgelegenheid kan worden gesproken. Voor het totaal der 6 gebieden is in de wintermaanden tot 22% van de arbeiders werkloos. Uiteraard bestaan ook in dit opzicht weer grote verschillen tussen de gebieden onderling.

a. De werkzaamheden in de landbouw

In het bovenstaande zijn de werkzaamheden in de landbouw in hun totaliteit gezien; d.w.z. los van de beroepswisselingen. Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken, dat de losse arbeiders een zeer heterogene groep vormen; naast "landbouwvaste" arbeiders (10 maanden of langer in de landbouw) komen arbeiders voor, die slechts enkele maanden van het jaar in de landbouw en het grootste gedeelte van het jaar in andere sectoren werken. Tabel 1 geeft een overzicht van de soort der werkzaamheden, welke door de afzonderlijke arbeiders zijn verricht.

Tabel 1

SOORT DER VERRICHTE WERKZAAMHEDEN GEDURENDE 1951 NAAR GEBIED

Soort der werkzaamheden	Aantal losse arbeiders dat voorgenoemde werkzaamheden heeft verricht in % van het totaal						
	I	II	III	IV	V	VI	tot.
Alleen in de landbouw	39	22	47	21	30	29	31
In de landbouw + in de landbouw aanverwante beroepen	44	56	31	39	30	26	39
In de landbouw + buiten de landbouw	5	3	10	11	13	17	9
In de landbouw + aanverwante beroepen + buiten de landbouw	7	6	7	18	16	21	12
Buiten de landbouw en/of in aan de landbouw aanverwante beroepen	5	13	5	11	11	7	9
Totaal aantal (%	100	100	100	100	100	100	100
Losse arbeiders (abs.	355	820	800	909	576	348	3.808

Ongeveer 1/3 deel van de losse arbeiders werkte gedurende 1951, afgezien van werkloosheid, D.U.W. etc., alleen in de landbouw (incl. B.W.-werken); 9% van de losse arbeiders was in 1951 niet als werknemer bij een boer in de landbouw werkzaam¹⁾. Het belang van de niet-agrarische werkgelegenheid voor de betrokkenen wordt door deze cijfers nog eens duidelijk onderstreept.

De vraag kan worden gesteld, gelet op de hierboven gegeven cijfers, welk deel van de arbeiders tot de zgn. arbeidsreserve van de landbouw dient te worden gerekend en welk deel in feite tot de algemene reserve van het bedrijfsleven behoort.

Tabel 2

WERKPERIODE IN DE LANDBOUW

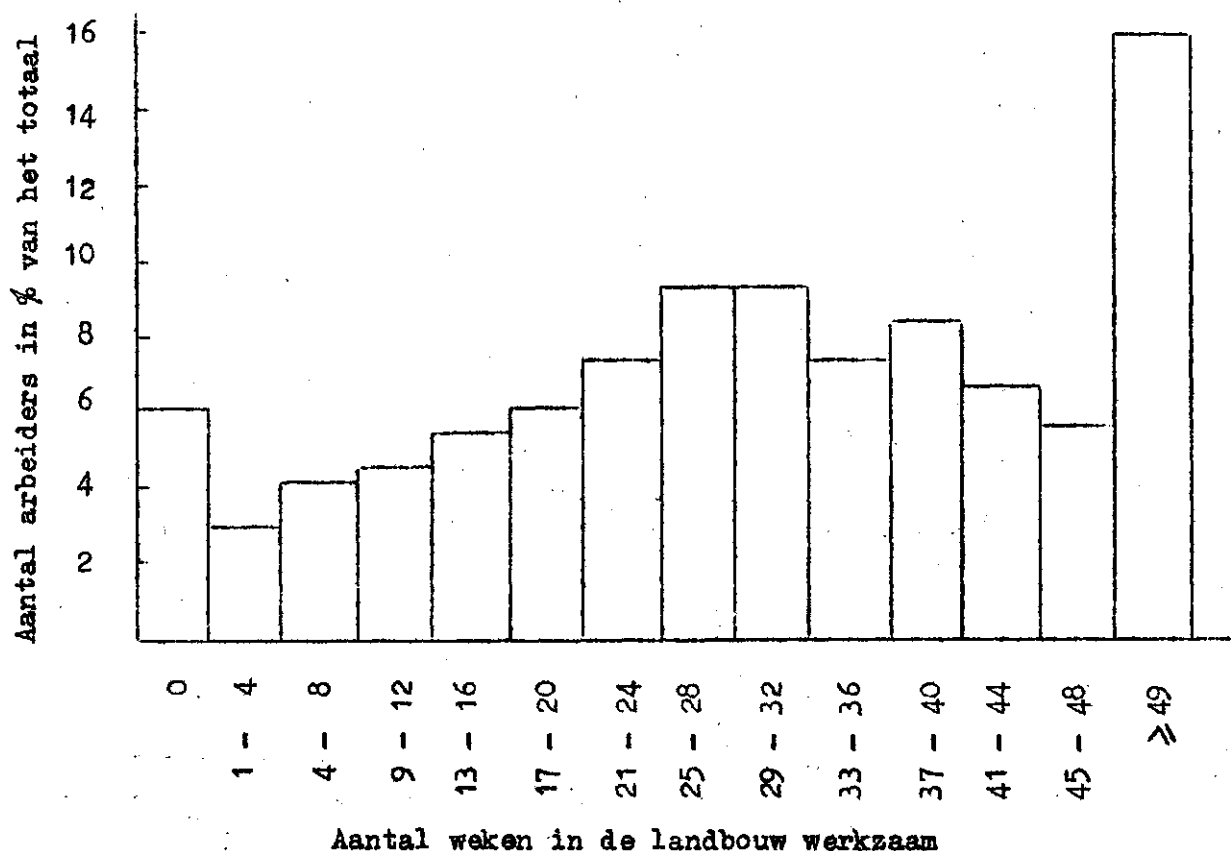
Gebied	Aantal losse arbeiders in de landbouw werkzaam geweest							
	0	1 t/m 8	9 t/m 16	17 t/m 24	25 t/m 32	33 t/m 40	41 t/m 48	>49
	weken in % van totaal aantal arbeiders							
I	4	5	11	15	20	12	6	27
II	13	11	10	16	16	12	13	9
III	3	4	8	11	14	20	17	24
IV	5	8	11	14	22	16	11	13
V	3	6	11	14	23	17	12	17
VI	6	6	11	13	22	17	12	13
Totaal	6	7	10	14	19	16	12	16

1) Van deze 9% heeft 1/3 deel nog wel in de landbouw gewerkt, nl. in dienst van een commissionair (zie ook tabel 3).

Uit tabel 2 blijkt, dat ongeveer 63% van het totaal aantal losse arbeiders de helft van het jaar of langer - w.o. 16% het gehele jaar - in de landbouw werkzaam is geweest. Van de 37% arbeiders met een werkperiode korter dan ongeveer een half jaar in de landbouw is 13% 8 weken of minder in de landbouw werkzaam. Het aantal arbeiders, dat het gehele jaar in de landbouw werkzaam is, blijkt vooral in de gebieden I en III van belang te zijn. In gebied II ligt het accent zeer sterk op de arbeiders, die korter dan een half jaar in de landbouw werkzaam zijn.

Grafiek 2

WERKPERIODE IN DE LANDBOUW VAN DE LOSSE ARBEIDERS

Voor de arbeiders, die slechts enkele maanden in de landbouw werken, kan men niet à priori stellen, dat deze tot de arbeidsreserve van de landbouw behoren. Indien zij het grootste deel van het jaar in één niet-agrarisch beroep werkzaam zijn, kan het motief voor hun werkzaamheid in de landbouw slechts zijn: of een aanvullende werkgelegenheid in de periode, dat het hoofdberoep voor

hen geen werk biedt of de hogere beloning, welke zij gedurende het topseizoen in de landbouw kunnen verdienen. Indien zij gedurende het gehele jaar verschillende functies in en buiten de landbouw uitoefenen - in feite zijn dit dus de "losse" arbeiders in de eigenlijke betekenis van het woord -, kan men stellen, dat het beroep van losse arbeider o.a. is gebaseerd op de werkgelegenheid in de landbouw, doch hier geen integrerend deel van behoeft te vormen. In dit geval zouden zij tot de algemene arbeidsreserve van het bedrijfsleven behoren. Tenslotte bestaat de mogelijkheid, dat bedoelde arbeiders gedurende een belangrijk deel van het jaar werkloos zijn of bij de D.U.W. werken, terwijl zij slechts korte tijd bij het bedrijfsleven werkzaam zijn. O.i. is er in dit geval meer reden te spreken van structurele werkloosheid dan van een arbeidsreserve. Er dient in dit verband op te worden gewezen, dat, wanneer in de seizoendrukte geen werkloosheid voorkomt, hieruit niet mag worden geconcludeerd, dat er geen structurele werkloosheid aanwezig zou kunnen zijn. Indien n.l. meer arbeiders beschikbaar zijn dan noodzakelijk is voor de arbeidsreserve, zullen deze ook tijdelijk werk in de landbouw vinden.

Voor kwantitatief aangeven van de grootte der hierboven bedoelde groepen losse arbeiders dient als criterium te worden genomen de duur van de periode, waarin in de verschillende bedrijfstakken wordt gewerkt. In het kader van dit interim-rapport zal zulks achterwege moeten blijven.

Werkzaamheden in aan de landbouw verwante beroepen

Tabel 3 geeft een indruk van de betekenis van deze werkzaamheden in de verschillende gebieden.

Tabel 3

Gebied	Aantal losse arbeiders, werkzaam geweest bij																
	Loondorser	Loonmaaiër	Loonploeger	Loonspuit- sproeier	Aard.sort. Inr.-poten- bew.pl.	Grasdrogerij	Commissie-nairn.				Fruitbew. sort.inr.	Veever- zorging	Griend- en rietcultuur	Polders + waterschap.	Drainage- bedrijf	W.A.K.contr.	Overig
							Uien	Zaad	Vlas	Aardapp.							
I	122	"	"	"	3	7	"	"	5	3	"	1	4	10	3	"	"
II	177	"	"	1	"	5	"	"	"	"	"	1	"	37	3	"	"
III	51	"	"	2	123	"	"	2	5	35	"	"	"	40	"	12	2
IV	20	1	"	"	2	2	95	"	25	109	"	"	1	38	1	1	13
V	23	3	2	"	3	"	121	13	15	24	3	"	15	15	"	"	5
VI	19	"	"	"	2	"	"	1	24	19	"	1	"	7	1	"	"
Totaal	472	4	2	3	133	14	217	15	75	181	3	3	20	147	8	13	20

In gebied I en II werkt een relatief groot aantal arbeiders bij dorsbedrijven. In gebied III zijn vooral de werkzaamheden in verband met de in dit gebied voorkomende pootaardappelteelt van belang. In Brabant en de Zeeuwse en Zuidhollandse eilanden zijn de commissionnaires belangrijke werkgevers.

Werkzaamheden buiten de landbouw

Tabel 4 geeft een overzicht van de aard der werkzaamheden buiten de landbouw.

Tabel 4

AARD DER WERKZAAMHEDEN BUITEN DE LANDBOUW

Gebied	Aantal losse arbeiders werkzaam geweest bij																		
	Agr. diensten					Agr. handel													
	Suikerfabr.	Aard.meelfabr.	Zuivelfabr.	Vlasfabrieken	Conservenfabr.	Commissionnaire	Graanhandel	Aardapp.handel	Fouragehandel	Kunsthandel	Coop.aan-Verk.ver.	Bouwnijverheid	Overige nijverh.	Overige handel	Verkeer	(Semi)Overh.-diensten	Onderwijs en Eradienst	Overigen	Onbekend
I	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	23	11	1	8	7	1	2	-
II	-	17	-	-	-	-	1	-	-	-	-	40	13	8	11	10	-	-	1
III	3	-	9	6	-	-	2	4	2	3	-	55	18	8	13	31	1	7	2
IV	138	-	1	10	1	2	-	-	2	6	12	81	21	21	39	14	1	2	1
V	47	-	1	1	6	1	1	1	-	-	4	121	11	6	11	18	-	3	7
VI	25	-	-	1	-	1	1	-	-	-	18	74	26	5	8	19	2	2	1
Tot.	213	17	11	18	7	4	5	5	4	9	38	394	100	49	90	99	5	16	12

Van de agrarische industrie in de akkerbouwgebieden blijkt alleen de suikerindustrie in Zuidholland en Brabant van belang te zijn. De agrarische handel is als geheel van weinig betekenis. Onder de niet met de landbouw verband houdende werkzaamheden is vooral de landbouwnijverheid van betekenis.

De werkzaamheden bij D.U.W., etc.

Uit Bijlage IX.1. is reeds een indruk verkregen van de grote betekenis van de werkgelegenheid in deze sector voor de losse arbeiders. In de 6 gebieden gezamenlijk werd gedurende 1951 14% van de totale tijd gewerkt in dienstverband bij D.U.W., etc. Hieronder zijn begrepen de cultuurtechnische werken, welke niet onder leiding van de boer zijn verricht. Het bleek zeer moeilijk te zijn deze werken te splitsen, omdat in vele gevallen de arbeiders de aard der objecten niet konden opgeven.

De grote betekenis van de werkgelegenheid in deze sector ligt vooral in het compenserend karakter t.a.v. de werkgelegenheid op de landbouwbedrijven.

Dit aanvullend karakter bevat een planmatig element: de omvang van deze werken wordt zoveel mogelijk afgestemd op het verloop

van de werkgelegenheid in het bedrijfsleven. In de wintermaanden, wanneer de werkgelegenheid op de landbouwbedrijven in vergelijking met de toestand in de zomermaanden sterk is ingeschrompeld, bereikt het aantal losse arbeiders, dat hierbij werkzaam is, een hoogtepunt. Ondanks de grote uitbreiding van deze werkzaamheden tijdens de periode van geringe werkgelegenheid in de landbouw, bleek dit in 1951 niet groot genoeg om de werkloosheid te doen verdwijnen. In de wintermaanden was tot 22% van het aantal losse arbeiders werkloos.

Tussen de verschillende gebieden bestaan er, wat betreft betekenis en omvang van de werkgelegenheid bij de D.U.W. etc., grote verschillen, zoals ook min of meer vanzelfsprekend is. Hierboven is immers gebleken, dat de verhouding tussen de agrarische werkgelegenheid en het totaal aantal losse arbeiders in de gebieden sterk uiteenloopt. In gebied II, waar in de zomermaanden maximaal 66% van de losse arbeiders in de landbouw werkt, is in deze periode hierbij minimaal 8% van de arbeiders werkzaam. In de wintermaanden dalen, resp. stijgen deze cijfers tot 22%, resp. 47%. In de andere gebieden is de situatie in het algemeen wat gunstiger, met name in gebied I en gebied III.

§ 3. De werkloosheid

De geregistreerde werkloosheid onder de geënquêteerde landarbeiders kan worden gezien als de sluitpost op de totale werkgelegenheid in de diverse beroepssectoren.

Zoals uit Bijlage IX.1. is gebleken, was de werkloosheid in de zomermaanden van 1951 onder de losse arbeiders zeer gering. Voor het totaal der 6 gebieden was in de maanden Juni t/m October 2% der losse arbeiders werkloos. Dit cijfer wijkt niet belangrijk af van hetgeen men in vele publicaties als een normaal cijfer voor de frictiewerkloosheid aanhoudt (3%).

Tabel 5 geeft een overzicht van de periode, gedurende welke de losse arbeiders geheel werkloos zijn geweest. Uit de cijfers blijkt, dat bij de werkloosheid onder de losse landarbeiders, het accent valt op de arbeiders met een korte periode van werkloosheid. Van het totaal aantal arbeiders is 38% in 1951 enige tijd werkloos geweest; hiervan was 41% 4 weken of korter werkloos, 36% 5-12 weken en 23% langer dan 12 weken werkloos. Het aantal arbeiders, dat in 1951 geruime tijd werkloos is geweest, is dus betrekkelijk gering. In gebied III is het percentage arbeiders, dat werkloos is geweest het hoogst, terwijl ook de periode van werkloosheid gemiddeld het langst is.

Tabel 5

WERKLOOSHEID ONDER DE LOSSE ARBEIDERS

Gebied	Aantal arbeiders			Duur der werkloosheid in weken in procenten van de totale werkloosheid										
	totaal	< 65 jaar		1,2	3,4	5,6	7,8	9,10	11,12	13,14	15,16	17,18	19,20	≥ 21
		totaal	% werkloos geweest											
I	355	344	25	17	15	13	8	9	10	9	3	3	2	11
II	820	813	46	19	28	14	12	7	3	4	2	4	1	6
III	800	762	51	18	14	9	9	12	6	10	4	5	3	9
IV	909	882	32	31	23	13	9	5	4	4	1	2	2	4
V	576	556	29	13	19	16	9	14	6	5	2	1	1	14
VI	348	340	32	20	20	7	7	5	9	10	2	4	2	14
Totaal	3.808	3.697	38	20	21	12	9	9	6	7	2	4	2	8

De cijfers, welke tot nu toe in dit hoofdstuk zijn vermeld, hadden alleen betrekking op de groep der losse arbeiders, aangezien de groep der vaste en losvaste arbeiders, die per definitie het gehele jaar in de landbouw werkzaam zijn voor de onderhavige beschouwingen niet van direct belang waren. Het is evenwel noodzakelijk, deze gegevens te projecteren tegen de achtergrond van de gehele landarbeidersstand. Dit geldt temeer, omdat de vaste en losse arbeiders geen afzonderlijke, gesloten groepen vormen, doch er een regelmatige overgang plaats vindt van arbeiders uit de ene groep naar de andere.

In Bijlage IX.2. en grafiek 1 zijn de werkzaamheden der losse en vaste arbeiders gezamenlijk in de verschillende perioden van 1951 gegeven. Dit behoeft verder weinig commentaar. Van het totaal aantal geënquêteerde arbeiders in de 6 gebieden werkt maximaal 91% in de landbouw (Juni en Juli) en minimaal 72% (Januari). Dezelfde cijfers voor het totaal aantal bij het bedrijfsleven werkzamen (landb. + aan de landb. verwant + buiten de landb.) zijn resp. 98% (September) en 81% (Januari).

Ook in deze tabel vallen de relatief ongunstige verhoudingen in gebied II weer op. Het aantal bij het bedrijfsleven werkzame arbeiders bedraagt slechts in de maanden Augustus, September en October 90% of meer van het totale aantal arbeiders. Gezien het gedurende het gehele jaar bestaande arbeidsoverschot kan dan ook in dit gebied, behalve van een zeer sterke seizoenwerkloosheid, worden gesproken van structurele werkloosheid.

In alle andere bij het onderzoek betrokken gebieden doet zich in hoofdzaak het verschijnsel van seizoenwerkloosheid voor. Met name in de gebieden III en IV nam de seizoenwerkloosheid vrij scherpe vormen aan. Gebied I onderscheidt zich door een hoog en vrij constant werkgelegenheidsvolume in de landbouw (maximum en minimum, resp. 91 en 83%).

Over het verloop van de vooroorlogse en na-oorlogse werkgelegenheid in de landbouw geeft tabel 6 een indruk.

Tabel 6

WERKLOOSHEID IN DE LANDBOUW ¹⁾

Gebied	Aantal werklozen in de landbouw													
	1935		1940				1949				1950			
	31 Jan. 2)	31 Juli 2)	31 Jan.		31 Juli		31 Jan.		31 Juli		31 Jan.		31 Juli	
			geheel werk- lozen	werk- verru- ming	geheel werk- lozen	werk- verru- ming	geheel werk- lozen	D.U.W.	geheel werk- lozen	D.U.W.	geheel werk- lozen	D.U.W.	geheel werk- lozen	D.U.W.
I	621	16	424	33	-	-	51	36	-	-	23	27	-	-
II	1.104	429	481	753	1	114	154	337	2	8	238	162	9	29
III	1.244	57	729	258	32	3	257	130	2	-	275	120	2	-
IV	1.204	67	877	10	3	-	43	328	11	8	139	235	6	9
V	773	271	202	-	38	11	79	102	14	5	100	83	8	1
VI	679	21	617	-	1	12	33	44	6	4	59	58	5	1
Totaal	5.625	861	3.330	1.054	75	140	617	977	35	25	834	685	30	40

1) Bron: R.A.B.

2) Incl. Werkverschaffing

Duidelijk blijkt, dat in de na-oorlogse periode de agrarische werkloosheid op een aanzienlijk lager peil lag, dan in de jaren vóór de oorlog. Er dient te worden opgemerkt, dat de werkloosheid op het platteland in de laatste jaren niet onaanzienlijk is gestegen.

Tenslotte volgen in tabel 7 nog enkele cijfers over de omvang van de door middel van het Bureau Oogstvoorziening ingezette arbeidskrachten in de gebieden van onderzoek.

Tabel 7

ARBEIDSVOORZIENING DOOR BUREAU OOGSTVOORZIENING

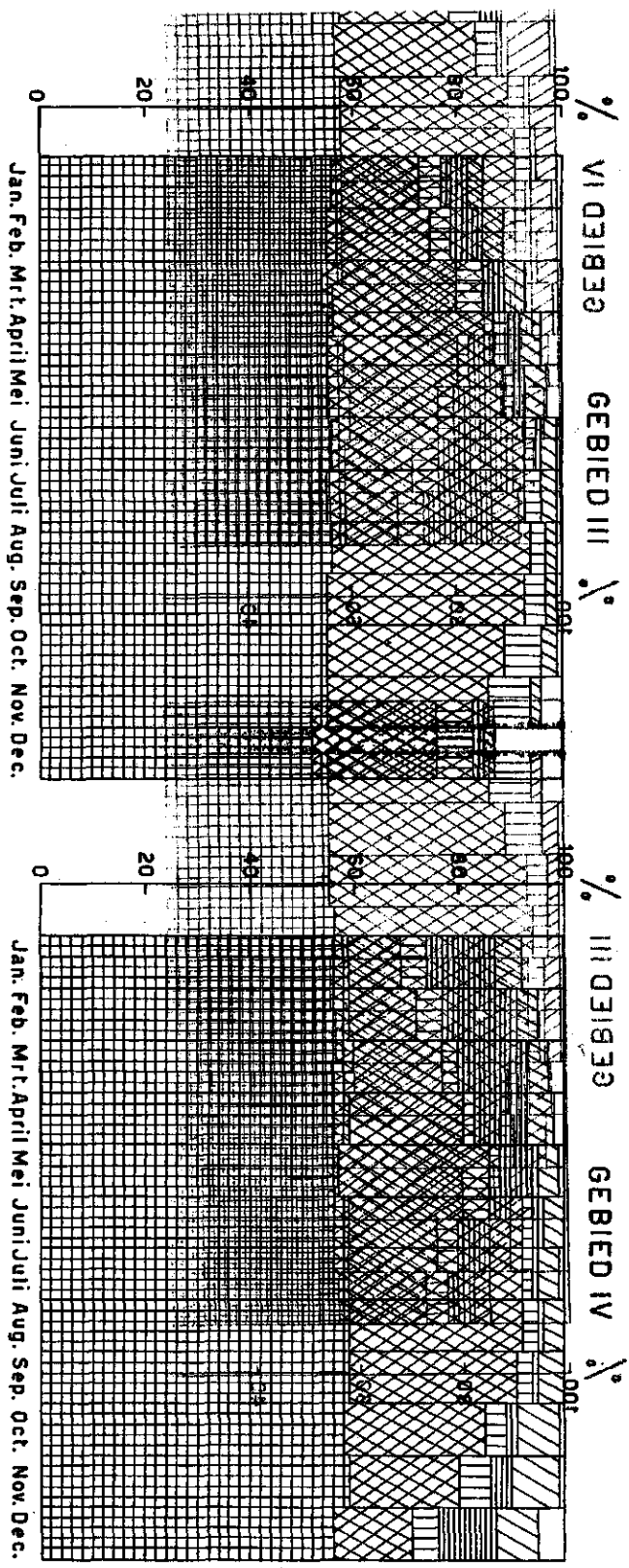
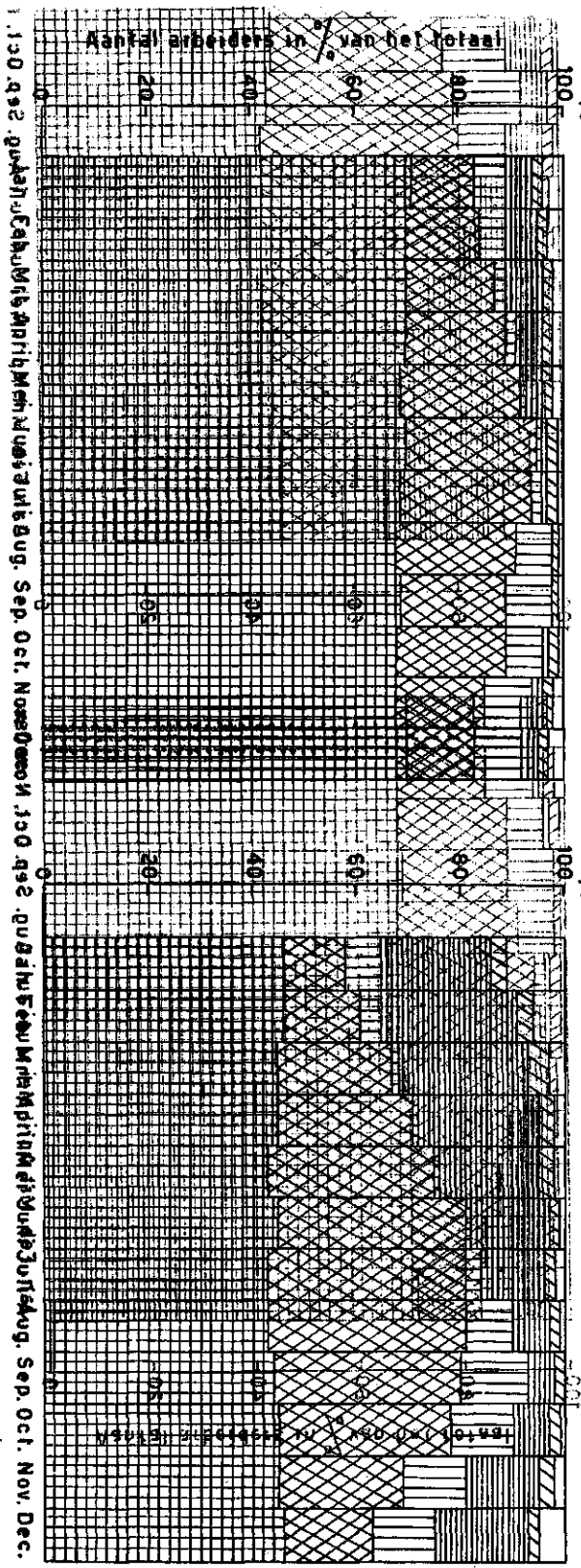
Gebieden	Door bemiddeling van Bureau Oogstvoorziening gewerkte man- weken in de jaren:			
	1948	1949	1950	1951
Gebied I	2.063	2.023	774	167
" II	936	1.087	325	-
" III	5.171	4.213	3.378	1.447
" IV	2.304	872	1.083	435
" V	617	275	36	89
" VI	872	152	92	60
Totaal	11.963	8.622	5.688	2.198

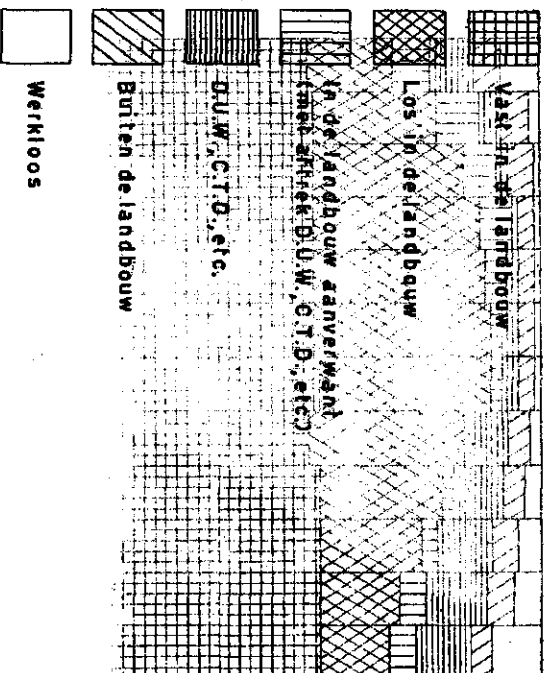
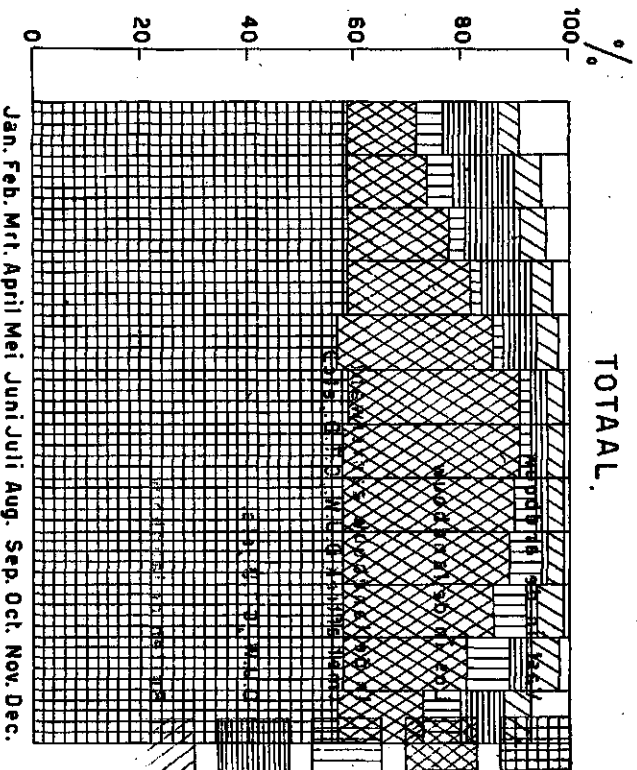
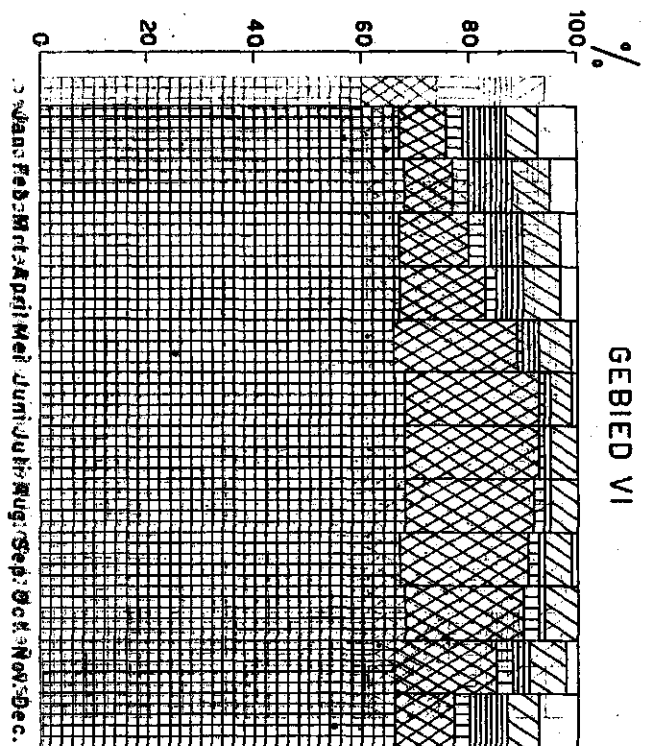
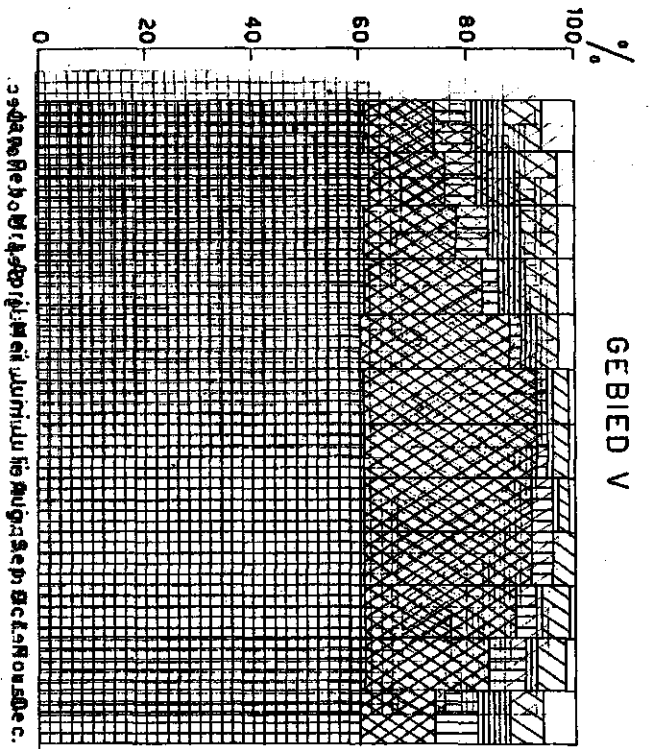
Grafiek 1

Werkzaamheden van de vaste en losse arbeiders in de verschillende maanden

GEBIED I

GEBIED II

- Vast in de landbouw
- Los in de landbouw
- In de landbouw aanverwant
- Niet aangek. D.U.W., O.T.D., etc.
- D.U.W., O.T.D., etc.
- Buiten de landbouw
- Werkloos

Het blijkt, dat in genoemde jaren de omvang van deze aanvullende arbeidsvoorziening zeer sterk is afgenomen.

S a m e n v a t t i n g

1. De seizoenwerkloosheid treedt in de akkerbouwgemeenten sterker op de voorgrond dan elders, doordat over het algemeen de arbeidsbehoefteverdeling over de verschillende perioden onregelmatiger verloopt. Hoewel ook de zandgronden arbeidstoppen hebben, is de geregistreeerde werkloosheid niet van betekenis, doordat hoofdzakelijk met gezinspersoneel wordt gewerkt.
2. Gedurende de drukste maanden is bijna 80% van de losse arbeiders in de landbouw werkzaam en ongeveer 10% werkt in aan de landbouw verwante beroepen; de werkloosheid is in deze maanden praktisch van geen betekenis. In de wintermaanden werkt 30 à 40% van de losse arbeiders in de landbouw en 15% in aanverwante beroepen; ruim 10% werkt buiten de landbouw, 20 à 25% bij de D.U.W., etc., terwijl 15 à 20% geheel werkloos is.
3. Van de losse arbeiders werkt 70% niet buiten de landbouw; het grootste gedeelte hiervan werkt wel in aanverwante beroepen. Van de losse arbeiders blijkt 63% gedurende de helft van het jaar of langer in de landbouw te hebben gewerkt, terwijl 13% acht weken of korter in de landbouw werkte.
4. De werkzaamheden in aanverwante beroepen betreffen hoofdzakelijk arbeid verricht op dorsbedrijven en bij commissionairs. De werkzaamheden buiten de landbouw betreffen hoofdzakelijk de bouw-nijverheid en de suikerindustrie.
5. Van het totaal aantal geënquêteerde landarbeiders werkt in de drukste maanden ongeveer 90% in de landbouw; in de wintermaanden is dit ruim 70%.

=====

HOOFDSTUK X

S A M E N V A T T I N G

Dit interim-rapport omvat de voorlopige resultaten van een onderzoek naar demografische en sociale aspecten van de landarbeidersstand in de akkerbouwgebieden van Nederland. Het volledige rapport, waarin ook de weidestrecken en de veenkoloniën zullen worden opgenomen en waarin uitvoeriger zal worden ingegaan op de diepere achtergrond en de verklaring van de kwantitatieve uitkomsten, zal in het begin van 1954 verschijnen.

Gaat men er van uit, dat de landarbeiders een belangrijke en voor de landbouw onmisbare groep vormen, dan rijst de vraag in hoeverre de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van de landarbeiders waarborgen biedt voor een voldoende aanbod van agrarische werknemers in de toekomst. In dit interim-rapport is vooral gelet op de kwantitatieve ontwikkeling.

Het onderzoek heeft belangrijke en op zichzelf interessante feiten geopenbaard. Het dient te worden gezien in het licht van het landarbeidersvraagstuk, t.w. het optreden van een voortgaande vlucht uit de landarbeidersstand, ondanks het feit, dat de materiële gelijkstelling van de landarbeiders met hun collega's in andere bedrijfstakken ongeveer zijn beslag heeft gekregen.

Het onderzoek is niet zo volledig geweest, dat in dit interim- en ook in het toekomstige definitieve rapport een antwoord kan worden gegeven op alle aspecten van dit probleem. Het accent valt en zal blijven vallen op de aantalswijzigingen en de seizoenwerkloosheid van de landarbeiders op de klei- en veengronden van Nederland. Het gehele onderzoek vond plaats in 59 gemeenten, waarvan 31 gemeenten in de akkerbouwgebieden. Deze 31 gemeenten kunnen representatief worden geacht voor de landbouwgebieden, waarin zij zijn gelegen. Op grond van statistische overwegingen zijn de 31 keuze-gemeenten ingedeeld in zes geografische gebieden, welke in het rapport met Romeinse cijfers zijn aangeduid.

Zowel bij de enquête als bij de verwerking zijn de landarbeiders onderscheiden in twee hoofdgroepen, t.w. vaste en losse arbeiders, gebaseerd op de indeling naar het dienstverband volgens de C.A.O.

Zoekend naar de oorzaken van de achteruitgang van het aantal landarbeiders, dient men op het volgende te letten.

Het is gewenst een onderscheid te maken tussen de sociale oorzaken, welke voor de landarbeider een reden waren zijn beroep te ontvluchten en de economische oorzaken, welke leidden tot vermindering van de behoefte aan landarbeiders.

Tot de economische oorzaken kan worden gerekend de afnemende bedrijfsgrootte. Plaatselijk is de invloed hiervan zeer groot geweest; gemiddeld bedraagt de afnemende sedert 1910 1 ha (1910: 15,8 ha; 1950: 14,8 ha). In de tweede plaats kan de rationalisatie worden genoemd.

Verbetering van de lonen der landarbeiders leidde tot verhoging van de kostprijs der landbouwproducten. Om op de markt te kunnen concurreren zochten de boeren steeds meer naar arbeidbesparende werkmethoden, hiertoe in staat gesteld en gestimuleerd door de ontwikkeling van de techniek. Tenslotte kenmerkt de agrarische bedrijfstak zich door een met het seizoen wisselende arbeidsbehoefte. Dit laatste heeft het hieronder genoemde verschijnsel der seizoenwerkloosheid tot gevolg.

Onder de sociale oorzaken vallen allereerst de ongunstige woningtoestanden en de aanvankelijk zeer lage lonen. Daarnaast is er het verschijnsel van de seizoenwerkloosheid. Het landarbeidersberoep kenmerkt zich door instabiliteit, als gevolg van de seizoenswisselingen. Dit telkens terugkerend verschijnsel deed de landarbeiders en met name de losse arbeiders zoeken naar regelmatig werk buiten de landbouw. Door de groter wordende verscheidenheid van de werkgelegenheid buiten de landbouw werd het wegtrekken bevorderd. Uit het onderzoek is gebleken, dat gedurende de drukste maanden 90% en in wintermaanden 70% van de geënquêteerde landarbeiders in de akkerbouwgebieden werkzaam is in de landbouw. Hierbij dient te worden vermeld, dat deze ongunstige percentages worden veroorzaakt door de grote seizoenwerkloosheid der losse landarbeiders. Gedurende de drukste maanden is 80% en in de wintermaanden 35% van de losse arbeiders werkzaam in de landbouw.

Na het voorgaande is het duidelijk, dat genoemde oorzaken geleid hebben tot een wegtrekken van landarbeiders.

Tenslotte kan er nog op worden gewezen, dat de landarbeiders over het algemeen de maatschappelijke positie van een industrie-arbeider hoger achten dan hun positie. Dit is uit de enquête duidelijk gebleken, vooral ook wanneer men let op de beroepen van de landarbeiderszonen. Van de zonen, die thans in de landbouw werken, heeft bijna 100% altijd in de landbouw gewerkt. Slechts zeer weinig zonen zijn landarbeider geworden, nadat zij eerst buiten de landbouw werkzaam waren geweest. Daarentegen wordt het percentage zonen, dat altijd buiten de landbouw zijn brood verdiende, kleiner, naarmate de zonen ouder zijn. Vooral van de oudere zonen heeft dus een groot gedeelte eerst in de landbouw gewerkt en deze zonen hebben op oudere leeftijd (vooral na hun 25e jaar) de landbouw verlaten.

Er zal thans worden nagegaan wat het bovenstaande tot gevolg heeft gehad voor de ontwikkeling van het aantal landarbeiders.

De kwantitatieve bevolkingsontwikkeling is afhankelijk van a) geboorte en sterfte (natuurlijke factoren) en b) vestiging en vertrek (sociale en economische factoren). Dit geldt zowel voor geografische eenheden als voor beroepsgroepen. Bij de laatste spreekt men t.a.v. de sociale en economische factoren doorgaans van beroepsveranderingen. De invloed van de emigratie op de ontwikkeling van het aantal landarbeiders zal in het definitieve rapport nader worden gezien. Bij de beroepsgroepen, maar ook bij de kleine geografische eenheden (gemeenten e.d.), hebben vooral de sociale en economische facto-

ren veel invloed op de ontwikkeling van het aantal mensen. Dit blijkt uit het feit, dat de totale mannelijke bevolking van 1909-1947 is toegenomen met 65%, terwijl de totale mannelijke bevolking in de landbouwgebieden, waarin de enquêtegemeenten zijn gelegen, slechts met 18% is gegroeid. De economische structuur van het gebied is hier dus in sterke mate bepalend voor het aantal mensen. In de 31 keuzegemeenten is de totale mannelijke bevolking eveneens toegenomen met 18%. Bezielt men de ontwikkeling van de agrarische beroepsbevolking, dan blijkt dat van 1909-1947 het totale aantal mannelijke agrarische beroepspersonen is toegenomen met 12%. Voor de landbouwgebieden is dit percentage slechts 3 en voor de 31 keuzegemeenten slechts 7.

Op grond van deze cijfers is het duidelijk, dat niet alleen veel plattelandsbewoners naar de steden zijn vertrokken, maar ook, dat veel mensen van de agrarische bedrijfstak overgegaan zijn naar andere bedrijfstakken. Dit laatste is met name het geval geweest bij de landarbeiders. Uit de berekening van het aantal landarbeiders in de Zeekleigebieden is gebleken, dat hun aantal van 1909-1947 is afgenomen met 14%. Omdat deze afname vooral heeft plaats gevonden na 1930, kan men concluderen, dat de afname van het aantal landarbeiders niet het gevolg geweest is van sterfte, maar van het wegtrekken van landarbeiders naar niet-agrarische bedrijfstakken. De achteruitgang van het aantal landarbeiders heeft vooral plaats gevonden in Zeeland, Friesland, Groningen en in Zuidholland. In Noordholland is het aantal landarbeiders iets toegenomen en in Noordbrabant ongeveer gelijk gebleven.

Het hierboven waargenomen en geanalyseerde verschijnsel van het wegtrekken van landarbeiders uit de agrarische bedrijfstak, resulteert mede in de huidige leeftijdsopbouw der landarbeiders. De verdeling der landarbeiders over de leeftijdsklassen laat zien, dat de aantallen in de leeftijdsklassen < 55 jaar ongeveer even groot zijn, terwijl in die van na 55 jaar de aantallen regelmatig afnemen. Op grond hiervan kan worden geconcludeerd, dat vooral veel jonge landarbeiders in de loop van de tijd de landarbeidersstand hebben verlaten. Vergelijking met andere beroepsgroepen levert dan ook als resultaat, dat de landarbeidersstand zich kenmerkt als een relatief oude beroepsbevolking. Dit laatste komt ook tot uiting in het aantal volggroeide gezinnen. Immers, een oude beroepsbevolking heeft relatief meer volggroeide gezinnen en minder vrouwen in de vruchtbare leeftijdsklassen. Toch is het kindertal per 100 echtparen met kinderen bij de landarbeiders, ondanks het grote aantal volggroeide gezinnen, lager dan het gemiddeld cijfer voor Nederland (geënquêteerde landarbeiders 330, Nederlandse beroepsbevolking 342). Het huwelijksvruchtbaarheidscijfer in het jaar van enquête is bij de landarbeiders lager dan dat voor het gehele land. De specifieke huwelijksvruchtbaarheidscijfers der landarbeiders vertonen veel overeenkomst met die van Nederland. Uit de maximumprognose is gebleken, dat het aantal landarbeiders in de komende 15 jaar nagenoeg gelijk zal blijven. Regionaal zijn er

echter grote verschillen. Volgens de minimumprognose zal het aantal landarbeiders, zowel in het totaal als in de gebieden, achteruitlopen. Het aanbod van landarbeiders kan op een voldoende peil worden gehandhaafd, indien een te grote secundaire afvloeiing (afvloeiing op ouder dan 20-jarige leeftijd) wordt voorkomen, door tijdig het beroep van landarbeider voldoende aantrekkelijk te maken.

Als factoren, welke in belangrijke mate de maatschappelijke positie van de landarbeiders kunnen bepalen, dienen onderwijs, organisatie en grondgebruik te worden genoemd. De lonen en arbeidsvoorwaarden als factoren, hoewel van groot belang voor de oplossing van het landarbeidersvraagstuk, blijven in het kader van dit rapport buiten beschouwing. Voordat hierop wordt ingegaan is het gewenst een indruk te geven van de verhouding van de vaste en losse arbeiders in verband met de verschillen, welke zullen worden aangetoond. Uit het onderzoek is gebleken, dat 59% van de arbeiders een vast dienstverband heeft. Hierbij is het van belang te wijzen op de verschuiving naar het losse dienstverband; 40% van de losse arbeiders is vroeger vast geweest en een groot aantal losse arbeiders is het gehele jaar bij dezelfde boer werkzaam geweest. Van de losse arbeiders is 45% altijd los geweest. Het dienstverband van de vaste arbeiders is stabiel: ruim de helft is altijd vast geweest en lange tijd op hetzelfde bedrijf werkzaam geweest. Wat betreft de vaste kern is uit het onderzoek gebleken, dat deze voor de bouwbedrijven 3,3 en voor de gemengde bedrijven 2,5 arbeiders bedraagt. De gemiddelde cultuurgrond per vaste arbeider op de bedrijven met vaste arbeiders bedraagt 11,5 ha.

Van de geënquêteerde landarbeiders bleek gemiddeld 19% na de lagere school nog voortgezet onderwijs te hebben ontvangen, waarvan 13% landbouwonderwijs en 6% niet-agrarisch onderwijs. De vaste arbeiders hebben meer onderwijs genoten dan de losse, terwijl de vaardigheid van de vaste arbeiders groter is dan van de losse. Aangezien er een verschuiving heeft plaats gevonden van het vaste naar het losse dienstverband, kan worden opgemerkt, dat het gevaar bestaat, dat de vaardigheid en de vakbekwaamheid van de landarbeiders zal teruglopen. De eerste arbeiders in het Noorden en de trekkerchauffeurs-paardenknechten in het Zuiden hebben meer onderwijs genoten dan de overige vaste arbeiders. Voor de verbetering van de sociale positie, niet alleen van de individuele landarbeider, maar ook van de hele landarbeidersstand is het onderwijs een belangrijk middel. Hoewel de jongere landarbeiders meer onderwijs genoten hebben dan de ouderen, is het, gezien in het licht van het landarbeidersvraagstuk, te betreuren, dat de verhouding agrarisch - niet-agrarisch onderwijs niet in overeenstemming is met het percentage van de bestemming. Dit laatste immers vergemakkelijkt de overgang naar niet-agrarische bedrijfstakken en doet derhalve het landarbeidersvraagstuk meer voortbestaan dan oplossen. Er vloeit echter een gedeelte af en het is begrijpelijk dat doelgericht onderwijs hiervoor zeer belangrijk is.

Een andere belangrijke factor ter bepaling van de maatschappelijke positie is de vakorganisatie. Van de geënquêteerde landarbeiders is 56% georganiseerd. Er zijn relatief meer vaste dan losse arbeiders aangesloten bij een vakorganisatie. Uit het onderzoek is gebleken, dat de Rooms-Katholieken en de Gereformeerden relatief meer aangesloten zijn bij een vakorganisatie dan leden van overige kerkgenootschappen en de onkerkelijkken.

De Landarbeiderswet van 1918 voorzag in de behoefte aan wettelijke regelingen voor het landarbeidersgrondgebruik, dat aan het eind van de vorige en het begin van deze eeuw reeds van belang geworden was. Uit het onderzoek is gebleken, dat over het algemeen zowel het aantal grondgebruikers als de oppervlakte cultuurgrond in gebruik door landarbeiders, sterk is afgenomen, vooral na 1930. Van alle geënquêteerde landarbeiders heeft thans 49% grondgebruik. Het percentage grondgebruikers is bij de vaste en losse arbeiders even groot; de losse arbeiders hebben echter meer grond in gebruik. Het grondgebruik is een belangrijk middel geweest ter verbetering van de sociale positie van de landarbeiders en ter bevordering van hun, zij het gedeeltelijke, zelfstandigheid¹⁾.

Bovengenoemde factoren beïnvloeden de afvloeiing van landarbeiders. Het is gebleken, dat er tevens samenhang bestaat tussen de genoemde factoren. Bij de georganiseerde landarbeiders is het grondgebruik van meer betekenis dan bij de ongeorganiseerden, bij de landarbeiders met voortgezet onderwijs komt meer grondgebruik voor.

E i n d c o n c l u s i e

De achteruitgang van het aantal landarbeiders is niet het directe gevolg van natuurlijke demografische factoren. Zij moet worden beschouwd als het gevolg van structuurwijzigingen in de Nederlandse volkshuishouding in het algemeen en in de Landbouw in het bijzonder. Dit laatste heeft een afvloeiing van landarbeiders naar niet-agrarische bedrijfstakken tot gevolg gehad. Afneming van de gemiddelde bedrijfs grootte en rationalisatie maken in hoofdzaak de structuurwijzigingen in de Landbouw uit. Aan de andere kant is de landarbeider er toe overgegaan een ander beroep te kiezen door behoefte aan regelmatig werk, door de aanvankelijk betere arbeidsvoorwaarden in de andere bedrijfstakken en de geringe waardering voor zijn eigen sociale positie. Men dient hierbij te bedenken, dat ook de gelegenheid tot afvloeiing groter is geworden.

Verheffing van de landarbeidersstand door economische en sociale maatregelen is een eerste vereiste om verdere vlucht uit de landarbeidersstand te voorkomen. In dit verband dient te worden gedacht aan een vergroting van de vaste kern, aan een bedrijfsplan, dat een regelmatigere arbeidsbehoefte waarborgt, vervolgens aan een zo mogelijk nog nauwere samenwerking tussen het georganiseerde agrarische bedrijfsleven en de instellingen, welke voor aanvullende werkgelegenheid in de winter kunnen zorgdragen en tenslotte aan een opvoeren van de vakbekwaamheid (d.m.v. landbouwonderwijs) en het ledental der vakorganisaties.

-
- 1) Bij het Kleine-boerenonderzoek op de zandgronden is gebleken, dat bij de zuivere boeren en boeren met een nevenberoep buiten de landbouw, op de bedrijven van 1-5 ha ongeveer 7% zoon was van een landarbeider. Gemiddeld over alle grootteklassen was dit 3%.

B I J L A G E N

VRAGENLIJST

ten behoeve van het onderzoek naar de demografie en de seizoenwerkloosheid van de landarbeiders

A.			
1. Naam		10. Wat is (was) het beroep van Uw vader?	
2. Adres		11. a. Hebt U nog onderwijs of cursussen gevolgd na de lagere school? (ja/nee)	
3. Geboortejaar		b. Zo ja, welke?	
4. Geboorteplaats		12. Geboortej. v. Uw echtgenote	
5. Vorige woongemeente		13. Werkt zij in loondienst? (Ja/nee)	
6. Jaar van vestiging in tegenwoordige gemeente		14. Indien in de landbouw	
7. Kerkgenootschap		a. Welke werkzaamheden?	
8. Burgerlijke staat (geh. ongeh. wed.)		b. Naar schatting hoeveel dagen per jaar?	
9. In welk jaar gehuwd?			

B. Alléén in te vullen door arbeiders in vast dienstverband

1. Bent U werkzaam als (alleen ja in te vullen achter categorie van toepassing):	
a. Eerste arbeider in de landbouw (incl. bouwknecht, voorman)	
b. Eerste arbeider in de tuinbouw	
c. (Paarden)knecht	
d. Trekker-chauffeur	
e. Aardappel-selecteur	
f. Gewoon arbeider in de landbouw	
g. Gewoon arbeider in de veehouderij	
h. Gewoon arbeider in de tuinbouw	
2. a. Melkt en verzorgt U het vee? (ja/nee)	
b. Hoe groot is het aantal medewerkers in vast dienstverband op het bedrijf waar U thans werkt?	arbeiders
c. Werkt U tegen week- of uurloon?	loon
d. Werkt U wel eens in accoordloon? (ja/nee)	
e. Zo ja, welke werkzaamheden?	
f. Bent U werkzaam als losvaste arbeider? (ja/nee)	
3. a. Naam en adres van de werkgever	
b. Hoe groot is het bedrijf?	ha
c. Aard van het bedrijf? (bouw, gemengd, weide)	
4. a. Sedert wanneer bent U in vast dienstverband?	
b. Op hoeveel bedrijven hebt U in deze periode gewerkt?	bedrijven
c. Sedert wanneer bent U op het laatste bedrijf werkzaam?	
5. a. Hebt U tijdens de periode van vast dienstverband nog andere functies, onder 1 genoemd, gehad? (ja/nee)	
b. Zo ja, welke? (zie onder 1)	

II

6. Toen U niet in vast dienstverband was, werkte U toen:
- a. als los arbeider bij een of meer boeren of tuinders? (ja/neen)
 - b. bij een koppelbaas? (ja/neen)
 - c. bij de D.U.W., werkverschaffing en dergelijke? (ja/neen)
 - d. bij één van de landbouwambachten (loondorers, loonploegers, loonsproeiers, enz.?) (ja/neen)
 - e. bij een commissair? (ja/neen)
 - f. bij de bouwvakken? (ja/neen)
 - g. verder buiten de landbouw (bijv. coöperatie-arbeider, gemeente-arbeider, fabrieksarbeider, grondwerker, enz.?) (ja/neen)
- 7.a. Bent U lid van een landarbeidersorganisatie? (ja/neen)
- b. Zo ja, welke?
 - c. Sinds wanneer bent U lid?
 - d. Indien geen lid, waarom niet?
- 8.a. Bent U inwonend bij Uw werkgever? (ja/neen)
- b. Woont U in een dienstwoning? (ja/neen)
 - c. Hoe groot is de afstand van Uw woning tot het bedrijf? km
 - c1. Hoe groot kan naar Uw mening de afstand van Uw woning tot het bedrijf, zonder bezwaar, maximaal zijn? km
 - c2. Indien U niet in de hoofdkern der gemeente woonachtig bent, zou U er dan de voorkeur aan geven daar te wonen? (ja/neen)
 - Zo ja, waarom?
 - Zo neen, waarom niet?
 - d. Ontvangt U loon in natura? (bijv. aardappelen, melk enz.) (ja/neen)
 - e. Ontvangt U emolumenten naast het gewone loon? (ja/neen)
- 9.a. Hebt U cultuurgrond in gebruik? (ja/neen)
- b. Zo ja, hoeveel cultuurgrond voor eigen gebruik? are
 - Zo ja, hoeveel andere cultuurgrond? are
 - c. Is de cultuurgrond voor eigen gebruik, bij Uw woning gelegen? (ja/neen)
10. Kunt U onderstaande werktuigen bedienen of werkzaamheden verrichten?
Tractor? (ja/neen)	Handzichten? (ja/neen)
Graanmaaier? (ja/neen)	Grasmaaimachine? (ja/neen)
Combine? (ja/neen)	Melken? (ja/neen)
Ploegen? (ja/neen)	Machinaal melken? (ja/neen)
Vlas repelen? (ja/neen)	Overige specifieke werkzaamhed.?
	Welke?

C. Alleen in te vullen door de losse arbeiders

1. Welke werkzaamheden verrichtte U in 1951? Ook werkzaamheden in D.U.W.-verband of onder Bureau Oogstvoorziening

In te vullen in onderstaand staatje.

Periode	Aantal weken	Werkzaamheden 1)	Naam en adres werkgever	Acoord- of uurloon

1) Op te geven aard der werkzaamheden zowel in als buiten de land- en tuinbouw. Buiten de land- en tuinbouw; bijv. op de suikerfabriek, aardappelrooien, bietenrooien, overige oogstwerkzaamheden.

2. Sedert wanneer werkt U in los dienstverband in de land- en tuinbouw?

3. Werkte U voordien:

- a. in vast dienstverband in de landbouw? (ja/nee)
b. in vast dienstverband in de tuinbouw? (ja/nee)
c. geheel buiten de landbouw? (ja/nee)

4. a. Bent U lid van een landarbeidersorganisatie? (ja/nee)

b. Zo ja, welke?

c. Sinds wanneer?

d. Zo nee, waarom niet?

5. a. Hebt U cultuurgrond in gebruik? (ja/nee)

b. Zo ja, hoeveel cultuurgrond voor eigen gebruik?are
Zo ja, hoeveel andere cultuurgrond?are

c. Is de cultuurgrond voor eigen gebruik, bij Uw woning gelegen? (ja/nee)

6. Kunt U onderstaande werktuigen bedienen of werkzaamheden verrichten?

Tractor? (ja/nee)

Graanmaaier? (ja/nee)

Combine? (ja/nee)

Ploegen? (ja/nee)

Vlas repelen? (ja/nee)

Handzichten? (ja/nee)

Grasmaaimachine? (ja/nee)

Melken? (ja/nee)

Machinaal melken? (ja/nee)

Overigespecifieke werkzaamhed.?

Welke?

D. Alle kinderen (ook de uitwonende) in volgorde van leeftijd naast elkaar in te vullen.

Te beginnen met de oudste:

	I	II	III	IV	V
1. Voornaam					
2. Geslacht					
3. Geboortjaar					
4. Burg. staat					
(geh. ongeh. wed.)					
5. In- of uitwonend					
6. Woonplaats					
7. Opleiding na de lagere school					
8. Welke cursus?					
9. Tegenwoordig beroep					
10. Hoe lang reeds?					
11. Bezigheden na de lagere school en leeftijd van verandering					
12. Beroep van echtgenoot van getrouwde dochter					
13. Indien 10-14 jaar, wordt de zoon landarbeider?					

MI

14.a. Is het U bekend, dat er na de oorlog uit Uw omgeving landarbeiders zijn weggetrokken of thans een ander beroep hebben?
(Emigratie, beroepsverandering in en buiten de gemeente)

b. Zo ja, welke oorzaken heeft dit volgens U?

15. Hoe denkt U zelf over het beroep landarbeider?

.....

.....

.....

.....

DE INDELING VAN DE CULTUURGROND EN HET GRONDGEBOUW
IN DE ZEEKLEIGEBIEDEN SEDERT 1910

		1910	1921	1930	1939	1952
Bouwland	in proc. van de cult. gr.	62	64	62	64	67
Grasland		36	33	34	33	26
Tuingrond		2	3	4	3	5
Tarwe	in procenten van het bouwland	14	17	14	24	18
Rogge		4	5	3	2	2
Gerst		7	6	7	3	13
Haver		14	12	9	9	9
Tot. granen		39	40	33	43	44
Bonen		4	4	2	2	1
Erwten		6	5	10	9	5
Stambonen		2	2	2	2	1
Tot. peulvruchten		12	11	14	13	8
Koolzaad		-	-	1	-	1
Vlas		4	2	5	7	9
Land- en tuinb. zaden		1	1	1	1	1
Tot. handelsgewassen		7	4	12	10	13
Cons. aardappelen)		12	13	13	13	12
Fabrieksaardappelen)						
Suikerbieten		15	19	14	11	13
Voederbieten		3	3	4	4	4
Tot. knol- en wortelgew.		32	36	34	31	30
Groenvoedergewassen		9	8	7	3	5

Inl. 3

KENGETALLEN VAN DE LANDBOUWGEBIEDEN OP DE ZEEKLEIGRONDEN

Pro- vin- cie	Gebied	Gem. bedr. gr.	Bouwland, Grasland, Tuingr.			Granen				Hakvruchten			Handelsgewassen			Paulvr.
			in % van de cul- tuurgrond	in % van het bouwland							totaal					
				tarwe	gerst	haver	tot.	aard.	s. bieten	tot.		vlas	zaden	totaal		
Gr.	N. Bouwstreek	20,1	80	18	2	20	13	13	47	4	10	16	6	4	24	7
	N. Westerkwartier	18,3	56	43	1	19	12	10	42	4	7	15	5	4	30	8
	Centr. Bouwstreek	14,5	63	35	2	20	13	14	51	3	6	13	5	4	20	9
	Klein Oldambt	20,2	79	21	-	23	12	15	52	1	5	9	4	3	22	12
	Nieuw Oldambt	32,5	92	8	-	22	12	13	52	3	3	8	-	5	23	14
	Oud Oldambt	18,9	86	13	1	14	8	16	52	19	3	25	-	4	15	6
Fr.	Kleibouwstreek	11,2	38	60	2	11	5	6	22	31	8	52	3	1	20	4
N.H.	Noordoostpolders	12,7	51	40	9	22	13	7	43	17	9	33	5	4	12	9
	Meerlanden	14,4	57	38	5	29	9	6	46	12	19	33	5	1	10	10
Z.H.	Droogmakerijen	13,1	54	39	7	25	8	7	42	14	16	36	3	1	6	12
	Uselm. en Dordtse W.	9,1	49	33	18	20	9	5	35	19	21	46	5	1	10	6
	Hoekse Waard	17,5	70	24	6	19	10	4	33	22	21	46	5	1	13	6
	Voorne, Putten, Rozenb.	11,2	52	42	6	19	11	6	37	19	15	42	3	1	8	8
	Goeree, Overflakkee	9,4	68	17	15	17	8	5	31	26	19	52	3	3	8	5
	Tholen en St. Philipsl.	9,5	69	21	10	14	15	4	32	21	23	47	4	3	12	3
Z.	Schouwen en Duivelsl.	13,0	73	22	5	18	13	3	41	12	19	34	7	2	12	7
	Noordbeveland	17,8	87	10	3	17	21	1	40	16	23	42	8	-	12	4
	Zuidbeveland	10,8	62	23	15	15	16	3	34	17	20	41	4	1	12	7
	Walcheren	9,2	65	33	2	13	17	3	33	8	18	31	2	2	15	11
	W.Z. Vlaanderen	15,8	80	19	1	18	26	4	49	5	16	25	4	1	10	13
	O.Z. Vlaanderen	14,7	79	20	1	14	21	5	43	8	15	28	4	1	17	9
N.Br.	V.W. Zeekleigronden	15,2	66	30	4	16	14	7	41	14	20	37	5	1	13	5
Totaal Zeeklei		14,8	68	28	4	19	13	8	41	12	14	30	5	2	15	8

I.1

DE ONTWIKKELING DER TOTALE MANNELIJKE BEVOLKING VAN 1909 TOT 1947

Gebied	Aantal mannelijke inwoners			
	1909		1930	1947
	absoluut	index 1909 = 100		
Groningen	162.275	100	120	138
Friesland	180.588	100	110	128
Drente	90.061	100	128	155
Overijssel	193.964	100	136	166
Gelderland	322.479	100	130	160
Utrecht	141.306	100	142	191
Noordholland	536.885	100	137	162
Zuidholland	676.079	100	142	166
Zeeland	115.457	100	108	114
Noordbrabant	311.133	100	146	192
Limburg	168.714	100	166	205
N e d e r l a n d	2.899.125	100	136	165

I.2

HET GEMIDDELD AANTAL MEDEWERKENDE ZOONS EN ARBEIDERS
PER BEDRIJF IN 1947

Gebied	Aantal bedrijven		Gemiddeld aantal mede- werkende zoons p. bedr.		Gemiddeld aantal arbeiders p. bedr.	
	akkerb. + veehouderij	groenten + ooflteelt	akkerb. + veehouderij	groenten + ooflteelt	akkerb. + veehouderij	groenten + ooflteelt
Groningen	10.993	1.104	0,34	0,19	1,78	0,81
Friesland	20.384	774	0,34	0,16	0,94	0,90
Drente	16.362	312	0,44	0,23	0,64	0,82
Overijssel	24.831	544	0,46	0,37	0,41	0,81
Gelderland	39.992	2.662	0,44	0,40	0,39	0,65
Utrecht	6.883	938	0,49	0,35	0,60	0,99
Noordholland	12.332	8.238	0,43	0,40	0,93	0,49
Zuidholland	14.431	9.891	0,43	0,34	1,29	1,12
Zeeland	9.570	1.117	0,38	0,23	1,38	1,12
Noordbrabant	33.347	2.466	0,66	0,36	0,42	0,54
Limburg	17.436	1.651	0,58	0,43	0,27	0,38
N e d e r l.	206.491	29.697	0,47	0,35	0,68	0,78

11.1

DE GEMIDDELTE OPPERVLAKE CULTUURGROND PER ARBEIDER OP DE BEDRIJVEN,
WAAR EEN VASTE KERN AANWEZIG IS, NAAR GEBIED. (IN HA)

Bedrijfs- grootte in ha	Bouwbedrijven							Gemengde bedrijven						
	I	II	III	IV	V	VI	tot.	I	II	III	IV	V	VI	tot.
< 10	-	-	7,7	5,0	6,6	8,0	6,6	-	-	7,6	7,8	7,8	6,6	7,5
10 - 20	12,0	15,0	12,5	8,3	9,4	11,7	10,3	10,0	15,0	12,9	10,0	11,9	12,1	11,5
20 - 30	12,5	13,5	10,1	9,5	9,7	13,0	11,1	12,5	15,0	10,9	13,6	10,8	13,0	12,2
30 - 40	13,4	12,3	9,1	7,5	7,6	10,0	10,6	11,1	16,2	9,1	11,2	10,0	10,0	11,0
40 - 50	11,1	13,2	9,6	11,6	8,6	12,7	11,2	12,1	12,1	10,7	11,6	10,2	13,8	11,7
50 - 60	10,7	13,4	11,5	11,1	11,0	14,5	12,2	10,5	15,2	9,4	11,4	11,2	14,7	11,3
60 - 70	10,8	12,7	19,5	11,5	9,3	21,7	11,8	11,8	17,7	10,4	14,4	11,5	11,5	12,3
≥ 70	11,1	14,0	17,9	10,6	9,2	15,2	11,9	12,1	17,7	12,8	10,5	8,6	9,4	11,8
Totaal	11,3	13,3	10,7	10,2	8,7	12,5	11,5	11,7	14,9	10,3	11,5	10,5	11,9	11,5

11.4

DE VAARDIGHEID DER VASTE ARBEIDERS NAAR FUNCTIE IN DE NOORDELIJKE
EN ZUIDELIJKE GEBIEDEN

Gebieden	Hoofd functie	Arbeiders bekend met:												Totaal aantal arb.
		trac- tor	graan- maai- er	com- bine	ploe- gen	vlas- repe- len	hand- zich- ten	gras- maai- mach.	mel- ken	mach- mel- ken	aard- selec.	geen v.gen. wrkzh.		
		in procenten												
I t/m III	1e arbeider	59	82	19	97	57	92	96	90	7	11	3	100	362
	paardenknecht	45	71	11	96	61	71	87	81	9	15	-	100	270
	tractorchauffeur	100	90	32	98	63	68	89	65	6	11	-	100	247
	gewoon arb. i.d. landb.	21	40	6	81	59	77	65	66	4	7	5	100	1372
	gewoon arb. i.d. veehouderij	15	22	-	56	40	58	67	98	31	-	-	100	55
	diversen	13	8	1	17	6	18	16	21	2	1	65	100	210
	tot. vaste arb.	36	51	11	81	54	73	70	68	6	8	8	100	2516
IV t/m VI	1e arbeider	35	51	15	70	25	73	64	60	3	11	8	100	487
	paardenknecht	48	77	17	97	20	60	87	70	2	7	1	100	469
	tractorchauffeur	100	90	60	94	26	51	89	60	7	9	-	100	179
	gewoon arb. i.d. landb.	16	22	5	43	23	59	32	43	2	2	21	100	1639
	gewoon arb. in de veehouderij	17	26	-	48	13	44	30	100	13	-	-	100	23
	diversen	35	15	3	28	8	27	32	28	2	1	41	100	172
	Tot. vaste arb.	30	39	11	58	22	59	50	50	2	5	15	100	2969

DE FUNCTIES VAN DE VASTE ARBEIDERS NAAR GEBIED

Functies	I	II	III	IV	V	VI	Tot.
Bedrijfsleider	18	9	15	8	4	1	55
1e arbeider in de landbouw	28	22	13	102	73	84	322
" + 1e arb. in de tuinbouw	-	-	1	-	1	-	2
" + (paarden) knecht	3	5	9	19	11	1	48
" + trekkerchauffeur	7	5	4	8	1	4	29
" + melker-veeverzorger	51	31	12	25	16	11	146
" + melker	-	-	-	-	-	-	-
" + veeverzorger	-	2	-	-	-	-	2
(paarden) knecht	5	5	19	86	34	33	182
" + trekkerchauffeur	2	5	7	22	7	4	47
" + gewoon arb. in de landb.	26	24	32	11	11	10	114
" + gewoon arb. in de veehoud.	-	-	-	1	-	-	1
" + gewoon arb. in de tuinb.	-	-	-	-	1	-	1
" + melker-veeverzorger	1	7	15	44	32	56	155
" + melker	1	-	-	-	-	-	1
" + veeverzorger	-	-	-	1	1	1	3
trekkerchauffeur	26	17	24	65	29	22	183
" + gew. arb. in de landb.	66	37	29	13	7	7	159
" + gew. arb. in de tuinb.	-	-	-	4	1	-	5
" + melker-veeverzorger	2	2	8	11	8	4	35
" + melker	-	-	-	-	-	-	-
" + veeverzorger	-	-	-	-	-	-	-
gew. arb. in de landbouw	425	371	329	615	442	362	2544
" + gew. arb. in de veehoud.	7	1	61	22	4	3	98
" + gew. arb. in de tuinb.	1	1	1	5	3	1	12
" + melker-veeverzorger	45	26	100	60	53	31	315
" + melker	1	1	1	-	1	-	4
" + veeverzorger	2	1	4	4	5	8	24
gew. arb. in de veehoud. (melker en verzorger)	7	5	43	13	6	1	75
" + gew. arb. in de tuinb.	-	-	-	3	-	-	3
gew. arb. in de tuinbouw	13	1	156	62	53	3	288
1e arbeider in de tuinbouw	4	1	21	23	11	5	65
niet genoemde combinaties twee functies	-	-	5	9	4	1	19
" " > " "	87	87	121	98	84	79	556
Totaal	828	666	1030	1334	903	732	5493

DE FUNCTIES VAN DE VASTE ARBEIDERS NAAR LEEFTIJD SKLASSE

Functies	<20	20/29	30/39	40/49	50/59	≥60	Tot.
bedrijfsleider	-	6	10	20	16	3	55
1e arbeider in de landbouw	7	24	53	97	92	49	322
" + 1e arb. in de tuinbouw	-	-	-	2	-	-	2
" + (paarden) knecht	3	7	9	15	11	3	48
" + trekkerchauffeur	1	1	13	12	2	-	29
" + melkerveeverzorger	1	18	45	38	26	18	146
" + melker	-	-	-	-	-	-	-
" + veeverzorger	-	-	-	2	-	-	2
(paarden) knecht	27	39	34	37	36	9	182
" + trekkerchauffeur	5	21	10	7	4	-	47
" + gewoon arb. in de landb.	23	28	17	22	13	11	114
" + gewoon arb. in de veehoud.	-	-	1	-	-	-	1
" + gewoon arb. in de tuinb.	-	1	-	-	-	-	1
" + melker veeverzorger	18	42	39	26	23	7	155
" + melker	1	-	-	-	-	-	1
" + veeverzorger	-	1	-	1	-	1	3
trekkerchauffeur	12	73	44	41	10	3	183
" + gew. arb. in de landb.	25	50	51	25	8	-	159
" + gew. arb. in de tuinb.	1	1	1	1	1	-	5
" + melker-veeverzorger	7	11	10	5	2	-	35
" + melker	-	-	-	-	-	-	-
" + veeverzorger	-	-	-	-	-	-	-
gewoon arb. in de landbouw	255	448	435	508	539	359	2544
" + gew. arb. in de veehoud.	14	19	16	25	15	9	98
" + gew. arb. in de tuinb.	3	1	2	2	2	2	12
" + melkerveeverzorger	59	47	72	58	62	17	315
" + melker	1	1	2	-	-	-	4
" + veeverzorger	3	4	6	2	8	1	24
gewoon arb. in de veehoud. (melker en verzorger)	16	12	15	13	17	2	75
" + gew. arb. in de tuinb.	-	-	1	-	-	2	3
gewoon arb. in de tuinb.	64	82	46	42	30	24	288
1e arbeider in de tuinbouw	6	9	25	15	8	2	65
niet genoemde combinaties twee functies	-	6	6	5	2	-	19
" " " > " "	57	128	149	130	73	19	556
Totaal	609	1080	1112	1151	1000	541	5493

DE VAARDIGHEID VAN DE LANDARBEIDERS VAN 20-24 JAAR NAAR
JAARKLASSE

	Werktuigen of Werkzaamheden	Aantal arbeiders bekend met vorengenoemde werktuigen of werkzaamheden					
		20 jaar	21 jaar	22 jaar	23 jaar	24 jaar	20-24 jaar
		in procenten van het totaal per jaarklasse					
Vast	Tractor	44	50	49	47	49	48
	Graanmaaier	41	51	51	46	55	49
	Combine	11	13	15	17	17	15
	Ploegen	69	68	66	64	71	68
	Vlasrepelen	26	34	26	26	43	31
	Handzichten	40	44	46	46	46	44
	Grasmaaimachine	57	62	52	61	64	59
	Melken	57	61	50	53	52	55
	Machinaal melken	4	4	6	4	4	4
	Aardappels selecteren	4	3	1	3	6	3
	Geen der bovengenoemde werkzaamheden	14	15	23	14	15	16
Los	Tractor	33	30	41	28	33	33
	Graanmaaier	28	31	27	34	27	30
	Combine	13	10	11	13	12	12
	Ploegen	46	49	51	45	51	48
	Vlas repelen	18	26	20	20	22	21
	Handzichten	38	31	35	38	46	37
	Grasmaaimachine	30	44	43	43	41	40
	Melken	33	35	41	28	44	36
	Machinaal melken	1	3	6	1	5	3
	Aardappels selecteren	-	1	1	-	2	1
	Geen der bovengenoemde werkzaamheden	32	28	30	33	25	29
Vast + Los	Tractor	39	41	46	39	42	41
	Graanmaaier	36	42	41	41	42	40
	Combine	12	12	13	15	15	13
	Ploegen	59	60	59	56	62	59
	Vlas repelen	23	31	23	23	34	27
	Handzichten	39	38	41	42	46	41
	Grasmaaimachine	46	54	48	53	54	51
	Melken	47	50	46	42	48	47
	Machinaal melken	3	4	6	3	4	4
	Aardappels selecteren	2	2	1	2	4	2
	Geen der bovengenoemde werkzaamheden	21	20	26	22	19	22

HET AANTAL GEËNQUÊTEERDE LANDARBEIDERS NAAR
GEMEENTEN EN DIENSTVERBAND

Gemeenten Gebieden	Aantal geënuquëteerde landarb.		Dienstverband van de arbeiders in procenten van het totaal aantal geënuquëteerden					
	Abso- luut	in % v/h tot.aant. land- arbei- ders	vast	l o s				
				≥10 mnd. in de lb. bij 1 werkg.	≥10 mnd. in de lb. bij ≥2 werkg.	6-10 mnd.in de lb.	3-6 mnd.in de lb.	≤3 mnd i.a l.b
Kloosterburen	296	93	61	10	4	10	8	7
Eenrum	304	79	77	6	5	6	4	2
Usquert	251	95	75	2	1	13	7	2
't Zandt	332	88	67	3	9	12	6	3
Totaal gebied I	1183	88	70	5	5	10	6	4
Nieuwolda	230	87	65	4	2	11	9	10
Midwolda	625	88	48	4	6	15	13	14
Bellingwolde	631	81	35	10	4	18	12	21
Totaal gebied II	1.486	85	45	6	5	16	12	16
Het Bildt	983	97	58	3	6	18	8	7
Anna Paulowna	591	86	51	13	11	20	4	1
Zevenhuizen	248	92	60	13	14	7	4	2
Totaal gebied III	1.822	93	56	8	8	17	6	5
Mijnsheerenland	150	92	89	1	-	5	3	2
Klaaswaal	180	99	73	4	6	8	6	3
St Maartensdijk	346	97	29	5	6	32	18	10
Oosterland	205	91	50	6	13	16	8	7
Nieuwerkerk	176	91	74	1	4	12	4	5
Rilland-Bath	291	92	85	1	3	5	2	4
Dinteloord en								
Prinsenland	430	92	56	3	6	21	8	6
Fijnaart c.a.	465	98	53	5	5	16	13	8
Totaal gebied IV	2.243	93	60	4	5	16	9	6
Zuidland	215	91	66	5	6	11	6	6
Nieuwenhoorn	84	89	62	9	5	12	6	6
Melissant	309	95	64	4	8	15	6	3
Ooltgensplaat	352	89	41	7	7	27	16	2
Ellemeet	79	94	67	3	6	14	6	4
Noordwelle	67	96	82	-	5	9	1	3
Kloetinge	153	98	80	3	3	3	4	7
Borssele	123	97	63	3	3	12	10	9
Heinkenszand	97	89	60	8	7	19	4	2
Totaal gebied V	1.479	93	61	5	6	16	8	4
Groede	194	93	63	9	2	14	5	7
IJzendijke	213	93	76	4	5	9	4	2
Zaamslag	364	97	68	2	4	14	7	5
Hontenisse	309	98	64	3	4	15	7	7
Totaal gebied VI	1.080	96	68	4	4	13	6	5
Totaal gebied I t/m VI	9.293	91	59	5	6	15	8	7

VERHOUDING VASTE EN LOSSE ARBEIDERS IN LEEFTIJDOPBOUW

Gebieden	Categorieën	Totaal		<20	20/24	25/29	30/34	35/39	40/44	45/49	50/54	55/59	60/65	≥ 65	Gemidd. leeftijd
		abs	%												
I	vast	820	100	7	9	10	10	10	10	11	11	10	9	3	41,6
	los	355	100	6	11	12	13	11	11	11	8	9	5	3	39,4
II	vast	666	100	11	9	8	8	11	11	14	12	7	8	1	40,4
	los	820	100	6	9	9	12	10	14	12	12	9	6	1	40,5
III	vast	1022	100	12	11	10	10	10	8	11	10	9	7	2	39,0
	los	800	100	6	12	12	10	10	12	10	9	8	7	5	40,7
IV	vast	1334	100	13	11	10	10	12	10	10	8	7	6	3	38,3
	los	909	100	12	11	10	12	10	12	12	7	6	6	3	38,3
V	vast	903	100	15	10	9	9	12	9	12	9	8	6	1	38,2
	los	576	100	14	11	10	10	9	10	12	9	6	7	3	38,4
VI	vast	732	100	6	9	10	10	10	12	9	11	9	9	4	41,8
	los	348	100	9	10	8	11	10	12	10	10	8	10	2	40,8
Totaal	vast	5485	100	11	10	10	9	11	10	11	10	8	7	2	39,6
Totaal	los	3808	100	9	11	10	11	10	12	11	9	7	7	3	39,6

Berekening van het gewogen kindertal

Om de jaarklassen van huwelijksduur onderling te vergelijken, moeten ze worden herleid tot een standaard leeftijdsopbouw bij huwelijksluiting.

Als zodanig is gekozen de leeftijdsopbouw van de vrouwen, die minder dan 5 jaar getrouwd zijn.

In onderstaande tabel is als voorbeeld, voor de huwelijken met een duur van 35-39 jaar de berekening van het gewogen kindertal gegeven.

BEREKENING VAN HET GEWOGEN KINDERTAL NAAR HUWELIJKS-
LEEFTIJD ECHTGENOTE EN HUWELIJKSDUUR VAN
35-39 JAAR

		< 20	20/22	23/25	26/28	29/31	32/34	≥ 35	Totaal
aantal kinderen	(1)	272	667	492	105	40	3	2	1581
aantal echtparen	(2)	59	157	107	28	10	3	1	365
kind.per 100 echtp.	(3)	461	425	460	375	400	100	200	433
% echtp. < 5 j. gehuwd	(4)	11,6	30,8	27,5	15,9	8,0	2,4	3,7	100
(3) x (4)		53,48	130,9	126,5	59,62	32,0	2,4	7,4	412,3

Wij vinden als gewogen kindertal 412 kinderen per 100 echtparen tegenover een ongewogen cijfer van 433. Het ongewogen cijfer is wegens de selectieve afvloeiing der ouders 5% te hoog.

III.3

Enkele tabellen en conclusies van het C.B.S. over kindertal

Wij zullen thans enkele tabellen en conclusies vermelden uit de Volks- en Beroepstelling van 1947 ¹⁾.

Hoewel het C.B.S. er wel op wijst, dat de verschillen in kindertal nog niet zonder meer aanvaard mogen worden als maatstaf voor de meer of mindere omvang van de geboortebeperking (omdat de afwijkingen een gevolg kunnen zijn van verschil in huwelijksleeftijd en huwelijksduur), zullen wij volstaan met enkele tabellen, waarin ongewogen cijfers zijn opgenomen.

In tabel III.3a is voor de beroepsgroepen weergegeven het gemiddeld aantal levendgeborenen per 100 huwelijken.

III.3a

GERMIDDELD AANTAL LEVEND GEBORENEN OP 100 BESTAANDE EERSTE
HUWELIJKEN NAAR PERIODE VAN HUWELIJKSSLUITING

Beroepsgroepen	Periode van huwelijksluiting								Totaal	Perc. kinderl. huw. onder de best. 1e huw.
	1944- 1946	1939 1943	1934- 1938	1929- 1933	1924- 1928	1919- 1923	1914- 1918	voor 1914		
Alle eerste huwelijken	55	180	264	315	341	363	403	496	300	15,0
Bedrijfshoofden landb.	61	234	350	422	449	475	514	590	411	11,3
Winkeliers	51	187	264	305	325	334	373	455	296	14,7
Overige bedr. hoofden	56	185	263	310	338	364	403	481	306	13,7
Vrije beroepen	48	170	238	263	270	288	284	309	224	20,0
Employé's	46	164	231	260	270	283	309	354	218	19,8
Landarbeiders	66	209	305	375	418	456	501	558	340	12,5
Overige handarb.	58	177	259	315	344	374	420	509	282	14,2

Bron: C.B.S.

Voor alle beroepsgroepen geldt, dat bij de volgroeiende gezinnen de oudere gezinnen meer kinderen kregen dan de jongere. Er zijn markante verschillen in vruchtbaarheid bij de verschillende beroepsgroepen. De vruchtbaarste groep is ongetwijfeld die der Bedrijfshoofden landbouw. Ook de Landarbeiders zijn een vruchtbare groep, terwijl bij de vrije beroepen van geringe vruchtbaarheid moet worden gesproken. Van belang is echter hierbij te letten op de periode van huwelijksluiting. Het C.B.S. concludeert, dat de vruchtbaarheid bij bedrijfshoofden in de landbouw en de landarbeiders in alle perioden hoog is gebleven. Het C.B.S. merkt t.a.v. de huwelijksvruchtbaarheid in verband met het beroep het volgende op:

1. De kinderloosheid loopt bij de afzonderlijke beroepsgroepen vrij sterk uiteen. Zij is het hoogst bij de vrije beroepen en employé's en het laagst bij de landarbeiders en bedrijfshoofden in de landbouw.

1) Bron: V.B.T. 1947, C.B.S., Serie A, deel 4. 1952.

2. Het gemiddeld aantal geborenen in huwelijken met kinderen is in de agrarische sector het hoogst.
3. Voor alle beroepsgroepen, ook in de agrarische sector is de vruchtbaarheid in de loop der jaren niet onbelangrijk teruggelopen.
4. Het tempo der geboortedaling is in de vrije beroepen en bij de employé's achtergebleven bij dat in de andere beroepsgroepen. Inzonderheid onder de jongere generaties is dit tempo voor de landarbeiders weer wat sneller geweest dan voor de bedrijfshoofden in de landbouw. (blz. 53 van de bron)

In tabel III.3b zien wij het gemiddeld aantal levendgeborenen vermeld, naar huwelijksleeftijd van de vrouw en periode van huwelijksluiting.

III.3b

GEMIDDELD AANTAL LEVEND GEBORENEN OP 100 BESTAANDE EERSTE HUWELIJKEN MET KINDEREN VAN DE GEHELE BEVOLKING, NAAR HUWELIJKSLEEFTIJD VROUW EN PERIODE VAN DE HUWELIJKSSLUITING

Periode van huw. sluiting	<20 jaar	20-24 jaar	25-29 jaar	30-34 jaar	35-39 jaar	40-44 jaar	Totaal	Perc. kinderl. huw. onder de best.eerste huw.
1944-1946	117	118	118	119	116	126	118	53,4
1939-1943	210	205	214	217	189	142	209	13,8
1934-1938	308	295	300	290	225	157	296	10,8
1929-1933	383	357	350	318	236	188	352	10,5
1924-1928	436	395	369	325	247	190	381	10,6
1919-1923	484	423	380	341	259	189	402	9,7
1914-1918	549	464	410	360	275	188	439	8,2
vóór 1914	690	570	475	399	301	187	534	7,1

Bron: C.B.S.

Reeds dadelijk blijkt uit deze tabel, dat voor alle generaties (behalve periode 1944-'46) uit de op jongere leeftijd gesloten huwelijken meer kinderen zijn geboren dan uit die, welke op oudere leeftijd tot stand kwamen.

Het blijkt, dat de huwelijksleeftijd van de vrouw van grote betekenis geweest is voor het uiteindelijk kindertal per huwelijk.

Hier blijkt, dat de geboortebeperking in veel sterker mate het kindertal uit de op jonge leeftijd gesloten huwelijken heeft doen afnemen dan dat uit die, welke op oudere leeftijd tot stand kwamen. Hierdoor is de betekenis van de huwelijksleeftijd voor het uiteindelijk kindertal per huwelijk geringer geworden, inzonderheid voor de jonger dan 35 jaar in het huwelijk getreden vrouwen.

In tabel III.3c zijn tenslotte enkele cijfers vermeld van de huwelijksvruchtbaarheid per provincie en wel met name van alle eerste huwelijken, van de eerste huwelijken van bedrijfshoofden in de landbouw en van de eerste huwelijken van landarbeiders. In deze tabel zien wij ook cijfers vermeld van het percentage kinderloze huwelijken.

III.3c

VRUCHTBAARHEID VAN BESTAANDE EERSTE HUWELIJKEN PER PROVINCIE

	Kinderloze huwelijken op 100 huwelijken			Levend geboren kinderen op 100 huwelijken <u>met</u> kinderen		
	Alle eerste huwelijken	Eerste huwe- lijk bedr.h. landb.	Eerste huwe- lijk landarb.	Alle eerste huw.	Eerste huw. bedr. h. landb.	Eerste huw. landarb.
Groningen	11,8	10,3	8,3	326	350	375
Friesland	12,3	11,0	11,1	350	378	376
Drente	10,1	7,6	10,9	371	394	371
Overijssel	13,2	9,5	15,1	356	460	337
Gelderland	14,1	11,7	15,0	365	451	358
Utrecht	16,2	13,9	14,3	345	480	423
Noordholland	17,4	12,9	14,4	307	444	384
Zuidholland	16,6	13,2	12,6	332	449	419
Zeeland	14,8	12,2	13,1	339	394	362
Noordbrabant	13,2	11,0	12,5	443	592	443
Limburg	13,1	10,7	16,1	418	585	420
Nederland	15,0	11,3	12,5	353	463	388

Bron: C.B.S.

Na het voorgaande spreekt tabel III.3c voor zichzelf.

Over de algemene tendenzen in de ontwikkeling van de vruchtbaarheid kan tenslotte nog het volgende worden opgemerkt.

T.a.v. de veranderingen in de loop van de tijd is op grond van de beschikbare cijfers naar voren gekomen, dat de daling der vruchtbaarheid in de achterliggende periode als een overal doorwerkend verschijnsel kan worden beschouwd. Dit proces is niet overal in hetzelfde tempo verlopen. Zo zijn er aanwijzingen, dat bijv. in de gebieden met een recente snelle industriële ontwikkeling, met name voor de jongere generaties, de daling der vruchtbaarheid grotere afmetingen heeft aangenomen dan elders. (blz. 75 van de bron)

PERCENTAGE (LAND)ARBEIDERS NAAR HET BEROEP
VAN DE VADER, NAAR GEBIED EN NAAR GENERATIE

Gebieden	Generaties	Totaal		Zoon van			
				zelfst. landb.	land- arb.	overige	onbekend
		abs.	i n p r o c e n t e n				
I	III	453	100	7	83	9	1
	II	730	100	2	88	9	1
II	III	539	100	4	80	15	2
	II	947	100	4	87	9	0
III	III	755	100	11	70	17	2
	II	1.067	100	15	72	11	2
IV	III	991	100	11	71	17	1
	II	1.252	100	9	78	8	5
V	III	644	100	10	76	14	1
	II	835	100	10	79	8	3
VI	III	393	100	12	72	15	1
	II	687	100	7	80	12	1
Totaal	III	3.775	100	10	74	15	1
6 gebieden	II	5.518	100	8	79	11	2

HET ONDERWIJS VAN DE ZOONS VAN VASTE EN LOSSE LANDARBEIDERS IN DE VERSCHILLENDE GEBIEDEN (IN PROCENTEN)

Genoten onderwijs	TOTAAL		I		II		III		IV		V		VI	
	VAST	LOS	VAST	LOS	VAST	LOS	VAST	LOS	VAST	LOS	VAST	LOS	VAST	LOS
Landbouwonderwijs	5,3	2,9	9,3	4,0	6,6	2,0	5,8	5,7	5,2	3,9	2,5	1,5	1,1	0,5
1. Middelbaar	0,3	0,2	0,5	1,5	0,7	-	0,2	-	0,2	0,2	-	-	-	-
2. Lager dag	0,8	0,1	0,9	0,5	0,9	-	0,7	0,7	1,5	0,4	0,2	0,9	-	-
3. Cursus 1)	4,2	2,6	7,9	2,0	5,0	2,0	4,9	5,0	3,5	3,3	2,3	0,6	1,1	0,5
Tuinbouwonderwijs	1,8	1,6	2,7	4,6	-	0,4	1,9	2,8	1,2	1,4	4,1	1,2	1,1	0,5
1. Lager dag	0,3	0,3	-	0,5	-	-	0,2	0,5	0,3	0,2	1,6	0,6	-	-
2. Vak	0,1	0,0	-	-	-	-	-	0,2	-	-	0,2	-	0,2	-
3. Cursus	1,4	1,3	2,7	4,1	-	0,4	1,7	2,1	0,9	1,2	2,3	0,6	0,9	0,5
Veeteeltonderwijs	0,1	-	-	-	-	-	0,2	-	0,3	-	0,2	-	-	-
1. Cursus	0,1	-	-	-	-	-	0,2	-	0,3	-	0,2	-	-	-
Nijverheidsonderwijs	13,6	13,0	19,0	12,2	17,9	21,0	12,1	9,2	7,8	7,5	12,3	10,4	15,3	18,3
1. Middelbaar	0,3	0,4	0,5	-	-	-	0,7	0,7	0,3	0,2	0,4	0,3	-	0,9
2. Lager dag	10,9	11,1	13,3	10,2	15,1	19,0	9,5	6,8	6,5	6,5	10,7	9,8	12,3	15,0
3. Avondschool	0,9	0,5	1,8	1,5	1,4	0,8	1,4	0,5	0,2	-	0,2	-	0,5	0,5
4. Avondcursus	1,5	1,0	3,4	0,5	1,4	1,2	0,5	1,2	0,8	0,8	1,0	0,3	2,5	1,9
Handels- en Administratie-onderwijs	2,5	2,3	3,0	1,0	0,5	1,6	2,6	4,2	2,3	1,9	1,6	2,1	4,8	3,7
1. Middelbaar	0,1	0,1	-	-	-	-	-	0,2	-	-	-	-	0,7	0,9
2. Middelbare Cursus	0,1	0,0	-	-	-	-	0,2	-	-	-	0,2	0,3	-	-
3. Lagere Cursus	2,3	2,2	3,0	1,0	0,5	1,6	2,4	4,0	2,3	1,9	1,4	1,8	4,1	2,8
Overig Onderwijs	7,6	7,1	11,3	9,7	10,7	7,6	6,2	8,4	7,1	6,7	5,9	6,0	4,6	2,8
1. Hoger	0,2	0,1	0,2	-	-	0,2	0,3	0,2	-	-	0,6	0,3	0,2	-
2. Middelbaar	1,1	1,4	2,2	3,6	0,7	0,6	0,5	0,9	0,8	1,5	0,8	1,8	2,1	0,9
3. Kweekschool	0,4	0,2	0,5	0,5	1,1	-	0,8	-	-	0,4	0,2	-	-	0,5
4. Lager	3,5	3,7	3,6	3,6	6,8	6,0	3,4	4,7	3,5	2,7	3,1	2,1	0,7	1,4
5. Voortgezet Lager	0,7	0,6	1,3	1,0	0,5	-	0,2	0,2	1,1	1,3	-	0,6	0,9	-
6. Bijzondere akten	0,2	-	0,5	-	-	-	0,2	-	-	-	-	-	0,2	-
7. Diverse Vakdiploma's	1,5	1,1	3,0	1,0	1,6	0,8	0,8	2,4	1,7	0,8	1,2	1,2	0,5	-
Totaal Onderwijs	31,1	26,9	45,3	31,5	35,7	32,6	28,8	30,3	23,9	21,4	26,6	21,2	26,9	25,8
Geen Onderwijs	68,6	72,7	54,3	68,0	64,1	67,2	71,2	69,2	75,3	78,6	73,2	78,2	73,1	73,3
Onbekend	0,3	0,4	0,4	0,5	0,2	0,2	-	0,5	0,8	-	0,2	0,6	-	0,9
Algemeen Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

1) Hoofdzakelijk algemene landbouwavondcursus; daarnaast praktische cursussen o.a. tractorcursus.

DE LEDEN VAN DE ARBEIDERSBONDEN NAAR HUN KERKGENOOTSCHAP
(IN PROCENTEN)

Categorieën	Organisaties	Percentage landarbeiders					
		Totaal	R.K.	N.H.	G.K. (incl.3f)	Overig	Onker- kelijk
Vast	R.K.L.B.	100	100	0	-	-	-
	N.C.L.B.	100	0	47	45	7	1
	A.N.A.B.	100	1	73	1	4	21
	E.V.C.	100	-	33	6	11	50
	Niet georg.	100	12	53	14	11	10
Los	R.K.L.B.	100	99	1	-	-	-
	N.C.L.B.	100	0	46	43	10	1
	A.N.A.B.	100	2	72	2	3	21
	E.V.C.	100	-	38	-	6	56
	Niet georg.	100	14	56	9	9	12

DE VASTE EN LOSSE (LAND)ARBEIDERS NAAR KERKELIJKE GEZINDTE
EN ORGANISATIE, PER GEMEENTE EN IN DE GEBIEDEN

Gemeenten Gebieden	Totaal aantal arbeid.		Kerkelijke gezindte					Organisatie				
			R.K.	N.H.	Ger.K.	Ove- rig	Onker- kelijk	R.K. L.B.	A.N. A.B.	N.C. L.B.	E.V.C.	Onge- orga.
	abs.		in p r o c e n t e n									
Kloosterburen	296	100	35	29	28	3	5	24	22	15	-	39
Eenrum	304	100	2	58	25	1	14	1	42	18	-	39
Usquert	251	100	1	56	6	1	36	-	72	5	0	23
't Zandt	332	100	-	64	23	1	12	-	40	21	-	39
Tot.gebied I	1.183	100	10	52	21	1	16	6	43	15	0	36
Nieuwolda	230	100	-	66	10	4	20	-	35	14	-	51
Midwolda	625	100	-	64	16	7	13	-	9	26	1	64
Bellingwolde	631	100	-	67	4	7	22	-	41	5	6	48
Tot.geb. II	1.486	100	-	65	10	7	18	-	27	15	3	55
Het Bildt	983	100	0	24	34	12	30	0	26	38	3	33
Anna-Paulowna	591	100	32	31	9	2	26	14	29	10	3	44
Zevenhuizen	248	100	0	84	2	8	6	-	59	10	-	31
Tot.geb. III	1.822	100	10	35	22	8	25	4	32	25	3	36
Mijnsheerenland	150	100	-	78	20	1	1	-	11	45	-	44
Klaaswaal	180	100	-	79	12	7	2	-	32	26	-	42
St Maartensdijk	346	100	-	92	2	6	-	-	45	6	-	49
Oosterland	205	100	-	50	1	46	3	-	12	8	-	80
Nieuwerkerk	176	100	1	54	21	22	2	-	39	25	-	36
Rilland-Bath	291	100	14	55	10	18	3	8	11	35	-	46
Dinteloord en												
Prinsenland	430	100	45	41	9	4	1	22	8	15	-	55
Pijnaart c.a.	465	100	44	50	5	0	1	24	4	32	-	40
Tot.geb. IV	2.243	100	19	60	8	11	2	10	18	23	-	49
Zuidland	215	100	-	22	73	5	0	-	0	49	-	51
Nieuwenhoorn	84	100	-	83	4	-	13	-	57	-	-	43
Melissant	309	100	1	77	3	18	1	-	19	16	-	65
Ooltgensplaat	352	100	27	63	7	2	1	20	35	2	-	43
Ellemeet	79	100	-	82	5	-	13	-	65	-	-	35
Noordwelle	67	100	-	67	16	5	12	-	43	12	-	45
Kloetinge	153	100	6	82	5	6	1	4	56	15	-	25
Borssele	123	100	10	60	9	21	-	6	11	48	-	35
Heinkenszand	97	100	61	34	1	3	1	39	6	9	-	45
Tot.gebied V	1.497	100	12	62	15	8	3	8	28	18	-	46
Groede	194	100	22	62	6	4	6	13	50	8	-	29
IJzendijke	213	100	69	24	4	-	3	40	17	10	-	33
Zaamslag	364	100	1	59	25	13	2	0	16	38	-	46
Hontenisse	309	100	99	1	0	-	-	71	-	-	-	29
Tot.geb. VI	1.080	100	46	36	11	5	2	30	18	16	-	36
Gebied I t/m VI	9.293	100	15	53	14	7	11	9	27	19	1	44

VII.1.

DE WERKELIJKE EN MAXIMALE GEWENSTE AFSTAND VAN WONING
TOT BEDRIJF VAN DE VASTE ARBEIDERS

Woonsituatie Woonplaats	Werkelijke afstand									Maximale afstand										
	bij huis	< ½ km	½-1½ km	1½-2½ km	2½-3½ km	3½-4½ km	≥ 4½ km	on- be- kend	totaal	bij huis	< ½ km	½-1½ km	1½-2½ km	2½-3½ km	3½-4½ km	≥ 4½ km	on- be- kend	totaal		
	in procenten									abs.	in procenten									abs.
Hoofdkernen	3	8	28	21	21	6	10	3	100	174	2	1	12	16	22	6	14	27	100	174
Sec. kernen	4	10	34	20	14	7	10	1	100	364	2	3	19	18	14	8	15	21	100	364
Verspr. huizen	12	16	36	13	11	5	4	3	100	194	-	4	19	13	8	7	10	39	100	194
Totaal	6	11	33	19	15	6	8	2	100	732	2	3	17	16	14	7	14	27	100	732
Zaanslag	4	12	29	21	15	7	11	0	100	246	3	3	17	14	16	7	24	16	100	246
Hontarisse	6	9	35	16	17	8	9	-	100	200	0	2	22	13	18	10	9	26	100	200
Ijzendijke	8	10	33	17	14	5	8	5	100	161	-	4	15	17	6	4	8	46	100	161
Groede	6	15	39	20	11	4	2	3	100	123	2	4	13	24	16	7	9	25	100	123

VII.2.

DE VOORKEUR INZAKE DE AFSTAND VAN WONING TOT BEDRIJF

Werkelijke af- stand in km	Maximale afstand in km								
	0	< ½	½-1½	1½-2½	2½-3½	3½-4½	≥ 4½	Onb.	Totaal
0	-	-	8	3	3	2	3	24	43
< ½	3	15	16	11	6	3	11	17	82
½ - 1½	3	4	88	31	23	12	20	62	243
1½ - 2½	2	-	7	55	15	4	15	37	135
2½ - 3½	1	1	5	7	50	11	15	20	110
3½ - 4½	2	-	1	3	2	18	10	10	46
≥ 4½	-	-	1	7	6	3	27	16	60
Onbekend	-	-	-	1	-	-	-	12	13
Totaal	11	20	126	118	105	53	101	198	732

VII.3.

DE VOORKEUR INZAKE DE WOONSITUATIE

Woonsituatie/ Woonplaats	Wel in de hoofdkern	Niet in de hoofdkern	Geen voorkeur	Onbekend	Totaal
Sec. kernen	39	223	16	86	364
Verspr. huizen	26	94	3	71	194
Totaal	65	317	19	157	558
Zaanslag	27	121	14	28	190
Hontarisse	17	100	-	53	170
Ijzendijke	16	46	2	46	110
Groede	5	50	3	30	88

VII.4.

DE REDENEN WAAROM MEN WEL IN DE HOOFDKERN ZOU WILLEN WONEN¹⁾

Woonplaats/ Woonsituatie	Kerk en school- bezoek	Winkels, dokters etc.	Verb. en Vervoers- gelegenh.	Gezellig- heid	Electr. en waterl.	Zonder rede- nen	Totaal aantal arb.
Zaamslag	5	4	6	7	4	1	27
Hontenisse	9	5	4	6	3	1	17
IJzendijke	12	10	3	-	1	-	16
Groede	-	3	1	-	-	1	5
Sec. kernen	24	11	10	12	4	-	39
Verspr. huizen	12	11	4	1	4	3	26
Totaal	26	22	14	13	8	3	65

1) Combinaties van redenen mogelijk

VII.5.

DE REDENEN WAAROM MEN NIET IN DE HOOFDKERN ZOU WILLEN WONEN¹⁾

Woonplaats/ Woonsituatie	Te ver van het werk	Geen bepaal- de re- denen	Vrijer wonen	Geen behoefte aan ver- andering	In be- zit van eigen huis	Rustig- ger omge- ving	In be- zit v. eigen tuin	Totaal aantal arbeid- ders
Zaamslag	58	17	27	15	-	3	1	121
Hontenisse	42	14	4	16	19	5	1	100
IJzendijke	16	15	5	2	4	1	2	46
Groede	8	21	13	4	1	3	-	50
Sec. kernen	90	37	30	28	17	8	2	223
Verspr. huizen	34	30	19	9	7	4	2	94
Totaal	124	67	49	37	24	12	4	317

1) Combinaties van redenen mogelijk

VII.6.

DE WERKGEMEENTEN VAN DE LOSSE ARBEIDERS NAAR DE
AARD VAN DE WERKZAAMHEDEN EN NAAR LEEFTIJDCLASSSEN

Deelgroepen		Aantal losse (land)arbeiders				
		Totaal		Werkzaam in de woon- gemeente	Zowel in als buiten de woon- gemeente	Werkzaam buiten de woon- gemeente
		abs.	in p r o o c e n t e n			
Aard der werkzaam- heden	In de landb.	1.131	100	82	12	6
	In en buiten de landbouw	2.385	100	33	62	5
	Buiten de landbouw	292	100	45	43	12
Aantal maanden in de landb.	≥ 10	1.025	100	69	26	5
	6 - 9,9	1.401	100	46	50	4
	3 - 5,9	754	100	35	60	5
	< 3	628	100	38	53	9
Totaal		3.808	100	48	46	6
Leeftijds- klassen in jaren	< 20	332	100	66	26	8
	20 - 34	1.234	100	45	49	6
	35 - 49	1.256	100	44	50	6
	≥ 50	986	100	53	42	5

VIII.1.

HET GRONDGEBRUIK VAN GEHUWDE LANDARBEIDERS NAAR GENOTEN
ONDERWIJS IN PROCENTEN VAN HET TOTAAL AANTAL, DAT VERVOLGONDERWIJS GENOOT

Leeftijds- klasse	Opleiding	Vaste				Losse			
		totaal	Cultuurgrond in %			totaal	Cultuurgrond in %		
			zonder	met < 5 a	met ≥ 5 a		zonder	met < 5 a	met ≥ 5 a
20-34 j.	geen verder onderwijs	535	47	25	28	460	45	17	38
	landbouwonderwijs	224	41	25	34	95	39	14	47
	ander onderwijs	45	27	24	49	66	44	14	42
35-39 j.	geen verder onderwijs	1.141	20	25	47	888	27	15	58
	landbouwonderwijs	275	21	25	54	115	18	17	65
	ander onderwijs	66	23	24	53	72	22	14	64

VIII.2.

HET GRONDGEBRUIK DER GEHUWDE LANDARBEIDERS NAAR CATEGORIE
IN DE NOORDELIJKE EN ZUIDELIJKE GEBIEDEN

Dienst- verband	Leef- tijds- klasse	Deelgroepen	Gebied I t/m III				Gebied IV t/m VI			
			Aantal gehuwde landarbeiders							
			totaal abs.	in % van het totaal			totaal abs.	in % van het totaal		
				zond.c.g.	met < 5 a	met ≥ 5 a		zond.c.g.	met < 5 a	met ≥ 5 a
Vast	20-34	1e arb./paardenknecht	69	29	22	49	156	49	29	22
		overigen	318	42	21	37	261	47	29	24
	35-49	1e arb./paardenknecht	162	16	14	70	244	34	31	35
		overigen	528	23	17	60	548	29	32	39
Los	20-34	≥ 10mnd. 1 werkg.	39	36	5	59	16	56	13	31
		≥ 10mnd. ≥ 2 werkg.	47	40	15	45	44	52	18	30
		6 - 9.99 mnd	95	39	8	53	126	56	24	20
		3 - 5.99 mnd	72	29	19	52	49	47	16	37
		< 3 mnd	77	31	12	57	56	57	25	18
	35-49	≥ 10 mnd 1 werkg.	77	20	14	66	60	20	13	67
		≥ 10 mnd ≥ 2 werkg.	84	22	11	67	74	41	20	39
		6 - 9.99 mnd	200	21	9	70	203	32	27	41
		3 - 5.99 mnd	95	19	10	71	100	37	17	46
		< 3 mnd	119	17	6	77	63	31	21	48

VIII.3.

GRONDGEBRUIK NAAR MERKGEMEENSCHAP

Dienst- verband	Kerk- gemeenschap	Totaal generaal				Noordelijke gebieden				Zuidelijke gebieden			
		aantal arbeiders in %				aantal arbeiders in %				aantal arbeiders in %			
		totaal abs.	zonder cult.gr.	met cultuurgr. < 5 a	≥ 5 a	totaal abs.	zonder cult.gr.	met cultuurgr. < 5 a	≥ 5 a	totaal abs.	zonder cult.gr.	met cultuurgr. < 5 a	≥ 5 a
Vast	R.K.	826	55	20	25	159	55	16	28	667	55	21	24
	N.H.	2.779	47	19	34	1.230	40	15	45	1.549	53	23	24
	Geref.	877	49	18	33	513	44	15	41	364	55	22	23
	Overigen	400	48	17	35	142	49	8	43	258	48	22	30
	Geen	537	50	14	36	467	47	14	39	69	63	15	22
	Totaal	5.418	49	18	33	2.511	44	14	42	2.907	54	22	24
Los	R.K.	583	60	13	27	141	50	9	41	442	63	14	23
	N.H.	2.040	47	11	42	986	38	7	55	1.054	54	15	31
	Geref.	427	45	8	47	276	43	5	52	151	50	14	36
	Overigen	273	51	15	34	121	49	6	45	152	53	22	25
	Geen	476	45	11	44	449	45	11	44	27	48	11	41
	Totaal	3.799	49	11	40	1.973	42	8	50	1.826	56	15	29

DE WERKZAAMHEDEN VAN DE LOSSE ARBEIDERS IN DE VERSCHILLENDE
MAANDEN VAN HET JAAR (in %)

Ge- bied.	Soort der verrichte werkzaamheden	Aantal losse arbeiders, werkzaam in de maanden												Totaal 1951
		Jan.	Febr.	Mart.	April	Mai	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	
		in % van het totale aantal losse arbeiders:												
I	In de landbouw	42	47	55	63	75	81	81	71	65	65	52	44	62
	Aan de landbouw verwant	22	15	7	7	4	5	8	22	29	23	28	30	17
	D.U.W. etc.	17	22	22	17	8	2	1	1	1	3	8	11	9
	Buiten de landbouw	5	7	7	7	7	7	6	4	4	5	5	5	6
	Werkloos	13	9	8	6	5	5	4	2	1	3	7	10	6
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
II	In de landbouw	22	29	40	47	56	65	65	65	63	61	45	31	49
	Aan de landbouw verwant	13	7	2	2	2	2	6	16	24	21	22	22	11
	D.U.W. etc.	39	47	45	41	33	27	21	13	8	13	25	33	29
	Buiten de landbouw	5	6	7	6	5	4	3	3	4	4	4	4	5
	Werkloos	21	11	6	4	4	2	4	2	1	1	3	10	6
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
III	In de landbouw	39	44	58	70	76	83	85	86	83	76	68	50	68
	Aan de landbouw verwant	9	11	11	7	5	5	6	7	10	17	17	14	10
	D.U.W. etc.	11	12	8	5	4	1	1	-	-	-	1	5	4
	Buiten de landbouw	8	9	9	9	9	8	6	5	4	4	5	4	7
	Werkloos	33	24	14	9	6	3	2	2	3	3	9	27	11
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
IV	In de landbouw	25	31	43	52	69	79	82	81	77	63	51	33	57
	Aan de landbouw verwant	13	13	7	5	5	5	5	7	8	11	14	11	9
	D.U.W. etc.	30	34	33	26	15	5	3	2	2	4	10	26	16
	Buiten de landbouw	11	11	11	12	10	10	9	9	12	20	22	19	13
	Werkloos	20	11	6	5	2	1	1	1	1	2	3	11	5
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
V	In de landbouw	34	36	43	56	71	81	81	79	80	73	59	38	61
	Aan de landbouw verwant	17	17	18	9	4	5	6	10	9	12	18	19	12
	D.U.W. etc.	16	18	14	12	9	4	2	2	1	1	4	14	8
	Buiten de landbouw	17	20	18	14	9	8	7	6	9	12	14	14	12
	Werkloos	15	9	7	9	7	2	4	3	1	2	5	15	7
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
VI	In de landbouw	26	29	40	49	68	80	78	76	75	69	58	33	57
	Aan de landbouw verwant	9	10	9	8	1	2	3	6	6	7	8	10	7
	D.U.W. etc.	25	24	20	15	9	3	3	2	2	4	8	21	11
	Buiten de landbouw	19	23	22	21	18	14	15	16	16	19	20	18	18
	Werkloos	21	14	9	7	4	1	1	1	1	1	6	18	7
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
To- taal	In de landbouw	30	36	46	56	68	77	79	77	75	68	55	38	59
	Aan de landbouw verwant	13	11	9	5	3	5	6	11	13	15	18	16	10
	D.U.W. etc.	24	28	25	21	15	8	6	4	3	4	10	19	14
	Buiten de landbouw	11	12	11	11	9	8	7	6	8	11	12	11	10
	Werkloos	22	13	9	7	5	2	2	2	1	2	5	16	7
	TOTAAL-GENERAAL	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

DE WERKZAAMHEDEN VAN DE VASTE EN LOSSE LANDARBEIDERS IN DE
VERSCHILLENDE MAANDEN VAN HET JAAR (in %)

Ge- bied	Soort der verrichte werkzaamheden	Aantal vaste en losse arbeiders, werkzaam in de maanden												Totaal jaar
		Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	
I	In de landbouw { vast	71	70	70	70	69	70	69	68	69	68	68	70	69
	los	12	14	17	19	23	25	25	23	20	21	17	13	19
	Aan de landbouw verwant	6	5	2	2	1	1	2	7	9	7	9	9	5
	D.O.W. etc.	5	6	7	5	3	1	1	-	-	1	2	3	3
	Buiten de landbouw	2	2	2	2	2	2	2	1	1	2	2	2	2
	Werkloos	4	3	2	2	2	1	1	1	1	1	2	3	2
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
II	In de landbouw { vast	46	46	45	45	43	45	43	43	44	45	45	46	45
	los	12	15	22	26	32	36	38	38	36	33	24	17	27
	Aan de landbouw verwant	7	4	1	1	1	1	3	9	13	12	12	12	6
	D.O.W. etc.	21	26	25	23	19	15	12	7	5	7	14	18	16
	Buiten de landbouw	3	3	4	3	3	2	2	2	2	2	3	2	3
	Werkloos	11	6	3	2	2	1	2	1	-	1	2	5	3
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
III	In de landbouw { vast	56	55	54	55	55	56	55	56	55	55	55	52	55
	los	17	20	26	32	34	37	38	38	38	34	31	24	30
	Aan de landbouw verwant	4	4	5	3	2	2	3	3	4	7	8	7	4
	D.O.W. etc.	5	6	4	2	2	1	-	-	-	-	-	2	2
	Buiten de landbouw	3	4	4	4	4	3	3	2	2	2	2	2	3
	Werkloos	15	11	7	4	3	1	1	1	1	2	4	13	6
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
IV	In de landbouw { vast	59	59	60	59	57	59	59	59	59	58	59	56	58
	los	10	13	17	22	29	33	33	33	32	27	21	15	24
	Aan de landbouw verwant	5	5	3	2	2	2	2	3	3	4	6	5	4
	D.O.W. etc.	13	14	13	10	7	2	1	1	1	2	4	11	7
	Buiten de landbouw	5	4	4	5	4	4	4	4	5	8	9	8	5
	Werkloos	8	5	3	2	1	-	1	-	-	1	1	5	2
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
V	In de landbouw { vast	61	62	61	61	60	61	61	61	61	61	61	58	61
	los	13	14	17	22	28	32	32	31	31	28	23	16	24
	Aan de landbouw verwant	7	6	6	3	2	2	2	4	4	4	7	8	5
	D.O.W. etc.	6	7	6	5	3	1	1	1	-	1	2	6	3
	Buiten de landbouw	7	8	7	6	4	3	3	2	4	5	5	6	5
	Werkloos	6	3	3	3	3	1	1	1	-	1	2	6	2
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
VI	In de landbouw { vast	67	68	67	67	66	68	68	68	67	68	66	66	67
	los	9	9	13	16	23	25	25	23	24	22	19	11	19
	Aan de landbouw verwant	3	3	3	2	1	1	1	2	2	3	3	3	2
	D.O.W. etc.	8	8	7	5	3	1	1	1	1	1	3	7	4
	Buiten de landbouw	6	7	7	7	6	4	5	5	5	6	7	6	6
	Werkloos	7	5	3	3	1	1	-	-	1	-	2	7	2
	Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
To- taal	In de landbouw { vast	59	59	59	59	57	59	58	58	58	58	58	57	58
	los	13	15	19	23	29	32	33	32	31	28	23	16	25
	Aan de landbouw verwant	5	5	3	2	2	2	2	4	6	6	8	7	4
	D.O.W. etc.	10	11	10	9	6	3	3	2	1	2	4	8	6
	Buiten de landbouw	4	5	5	4	4	3	3	3	3	5	5	5	4
	Werkloos	9	5	4	3	2	1	1	1	1	1	2	7	3
	TOTAAL-GENERAAL	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100